

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivnictví

Litomyšlsko za 2. světové války

Bakalářská práce

Autor: Ivana Koníčková
Studijní program: B 7105 Historické vědy
Studijní obor: Archivnictví – historie
Vedoucí práce: doc. PhDr. Marta Kohárová, CSc.

Hradec Králové 2016

Zadání bakalářské práce

Autor: Ivana Koničková
Studium: F11225
Studijní program: B7105 Historické vědy
Studijní obor: Archivnictví - historie
Název bakalářské práce: Litomyšlsko za 2.světové války
Název bakalářské práce AJ: THE LITOMYŠL REGION DURING WORLD WAR II.

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce se zabývá každodenním životem obyvatel města Litomyšl a okolí za 2.světové války. Sledovány budou odboj, kolaborace, rasová a politická persekuce, totální nasazení, životní podmínky za války, dostupnost zboží, zásobování potravinami. Práce zahrnuje i bilanci lidských a materiálních škod.

Prameny: SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Regionální muzeum Litomyšl. Odborná literatura regionální i celostátní provenience. **Literatura:** Zmizelí sousedé - Sborník vzpomínek na litomyšlské židy sebraných žáky ZŠ Litomyšl, Pakosta O.: Československý letec plukovník in memoriám Bedřich Dvořák, Nepraš J.: Litomyšlsko v odboji, Smrtí boj nekončí a další.

Garantující pracoviště: Katedra pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marta Kohárová, CSc.

Oponent: doc. Mgr. Petr Grulich, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 28.11.2014

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucí doc. PhDr. Marty Kohárové, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 12. dubna 2016

Anotace:

Bakalářská práce se zabývá především životy a osudy obyvatel určitého území (v tomto případě městem Litomyšl a jejím okolím) za 2. světové války. Text se zaměřuje na historické a bezprostřední osudy lidí, dále pak na celkový vývoj skutečností, které předurčovaly další budoucnost a vývoj života v té době, na faktory a skutky, které ovlivňovaly průběh války na zkoumaném území, rovněž na události, které po nich následovaly. Pro sepsání práce jsou použity materiály získané studiem archivních fondů, celostátní literatury i literatury regionální provenience a vzpomínkami pamětníků a přímých účastníků včetně člena mé rodiny. Práce se pokouší zrekonstruovat získaná fakta tak, aby bylo možno nahlédnout na historické události v kontextu určitého území v návaznosti na události celonárodní.

Pro získání cíle jsou použity metody analytická, syntetická bibliografická a biografická.

Klíčová slova:

Litomyšl, válka, odboj, Židé, fašismus

Annotation:

This bachelor thesis deals especially with the lives and destinies of inhabitants in a specific place (in this case it is the town of Litomyšl and its surroundings) in the World War II. Firstly the thesis concentrates on historical and direct destinies of people, secondly it deals with the overall development of facts which led to the future and the process of life in this particular period, on factors and deeds which influenced the course of war in the investigated part and it also concentrates on events which came after that. The materials used for this thesis were acquired by studying the archival fund, the national and regional literature and commentaries of the direct participants including a member of my family. The aim of this thesis is to reconstruct obtained facts to be able to take a look at historical events in context of a particular region related to national events.

Analytical, synthetical and biographical methods were used to obtain this thesis.

Key words:

Litomyšl, war, resistance, Jews

OSNOVA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Litomyšlsko za 2. světové války

ÚVOD	1
1. VÁLEČNÁ LÉTA V LITOMYŠLI, OKUPACE	6
2. FAŠISMUS NA LITOMYŠLSKU	17
3. ODBOJ	30
3.1 DOMÁCÍ ODBOJ	31
3.2 ZAHRANIČNÍ ODBOJ	41
4. ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO	48
4.1 HOLOCAUST	50
4.2 ŽIDOVSKÁ NÁBOŽENSKÁ OBEC, SYNAGOGA, HŘBITOV	52
5. NAsAZENÍ V ŘÍŠI	55
6. MLÁDEŽ	59
7. ŽIVOTNÍ PODMÍNKY ZA VÁLKY	65
8. KONEC VÁLKY, OSVOBOZENÍ	70
ZÁVĚR	79

Seznam použitých zkratk

NOF – národní obec fašistická

ÚVOD – Ústřední vedení odboje domácího

čs. - československé

KSČ – Komunistická strana Československa

ON – Obrana národa

NH – Národní hnutí

NF – Národní fronta

NTF – Národní tábor fašistický

APF – Árijská pracovní fronta

SD - Sicherheitsdienst (bezpečnostní služba)

PVVZ – Petiční výbor Věrní zůstaneme

RAF - Royal Air Force (královské letectvo)

NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Národně socialistická německá dělnická strana)

NS – Národní souručenství

M.N.S. - Mládež Národního souručenství

ROA – Ruská osvobozená armáda

ONV – Okresní národní výbor

NKVD - Narodnyj komissariat vnutrennich děl (Lidový komisariát vnitřních záležitostí)

SS – Schutzstaffel

MNV – Městský národní výbor

ÚVOD

Můj zájem o válečné konflikty umocnilo vyprávění mého dědečka nejen o tom, jak byl nasazen za druhé světové války v Říši, ale především vzpomínky na dědečkova tatínka Františka Koníčka (mého pradědečka), který bojoval ve Velké válce a zúčastnil se bojových akcí na východní frontě na ruském území. Škoda, že jediný legionář v naší rodině nezanechal alespoň nějakou vzpomínku písemnou. Jeho vyprávění, dojmy, poznatky a postřehy by bezpochyby znamenaly vzácný a těžko nahraditelný doklad o dlouhé a strastiplné cestě (která skončila vlastně asi až dva roky po ukončení Velké války), jak tomu ostatně bylo u některých jiných účastníků této naprosto nepředstavitelné anabáze, kteří se rozhodli svěřit své vzpomínky někomu, kdo je zaznamenal, a tím zachoval pro pozdější čtenáře. Po válce však František Koníček už dlouho nežil, zemřel poměrně mladý. Svě jistě způsobily strasti prožitého válečného času a poválečného období.

Jako téma své bakalářské práce jsem chtěla zpracovat něco z té doby, o kterou se již tolik let zajímám. Zároveň jsem chtěla, aby se práce vážala na mé bydliště – město Litomyšl, jež je mým rodným městem. A proto jsem se rozhodla spojit tyto dvě věci dohromady. Odmalička jsem byla vedena k vnímání kulturních a lidských rozměrů města i jeho okolí, proto jsem se rozhodla zpracovat jeho historii a osud v nejtěžší době české společnosti.

Cílem mé práce je rekonstruovat jednotlivé oblasti válečného života tak, aby dávaly možnost podívat se na zkoumaných šest let jako na celistvou událost se svým vznikem, průběhem a ukončením. Práce nezačíná přesně rokem 1939, ale zahrnuje i dobu pomnichovskou a krátké období druhé republiky, které s počátkem druhé světové války událostně souvisí.

V minulosti byla v Litomyšli zpracována témata jako Židé, odboj atd., ale nikdy předtím nebyl zpracován ucelený a důležité skutečnosti shrnující pohled na toto vymezené území v návaznosti na globální události, což je hlavním cílem této práce. Ze získaných faktů, dat, událostí, příběhů a dalších střípků životů a osudů obyvatel jednoho malého města a jeho okolí chci sestavit souhrnný, i když subjektivní přehled skutečností odrážející se v celorepublikovém měřítku.

Práci jsem rozdělila do osmi kapitol, které mají za úkol zmapovat a z pohledu válečného konfliktu vyzvednout nejdůležitější fakta, skutečnosti a události.

Některé jednotlivé pojednávány kapitoly, např. odboj, fašismus nebo Židé, by samy o sobě vydaly na delší text, než jakému zde mohu věnovat prostor. Proto každá kapitola obsahuje pouze můj subjektivní výběr toho nejpodstatnějšího.

Zkoumanou oblastí je město Litomyšl a jeho okolí. Litomyšl je vnímána jako velice bohatá klenotnice významných a známých stavebních památek, ale také drobných architektur několika staletí a řady uměleckých slohů. Město bylo od nepaměti střediskem rozsáhlého panství, jež se

považovalo za jedno z největších na území Čech vůbec. Dne 1. ledna 1850 byl zřízen Litomyšlský politický okres. Sestával z obvodů soudních okresů Litomyšl a Polička. Do obvodu soudního okresu Litomyšl kromě samotné Litomyšle patřilo celkem 60 obcí a vesniček. Po reorganizaci z roku 1855 zůstal politický okres litomyšlský omezen již pouze na soudní okres Litomyšl a v tomto rozsahu zůstal do roku 1938, kde po mnichovském diktátu připadla řada obcí a osad (dle mého bádání celkem 13) k sudetské župě a tím pod pravomoc krajinského rady ve Svitavách. V tomto rozsahu trval litomyšlský okres do porážky nacistického Německa v květnu 1945, kdy bylo obnoveno území politických okresů podle stavu k 29. září 1937. Avšak samotný okresní úřad byl nahrazen okresním národním výborem v Litomyšli¹.

Při sepisování bakalářské práce byly použity metody syntetická, bibliografická a biografická.

V rámci syntetické metody jsem shromáždila relevantní informace, údaje i útržky informací tak, abych byla schopna podat ucelený pohled na zkoumané období a zkoumaná témata. Snažila jsem se najít a odhalit vzájemné vztahy mezi jednotlivými informacemi i úseky a tématy, abych získala celistvější pohled na daný problém. Zkoumala jsem řadu drobných materiálů, vyhledávala informace ve vyhláškách z 1. poloviny 40. let, shromáždila jsem údaje z publikací, jež se týkají zkoumaného období. Veškeré získané poznatky jsem se snažila přehledně utřídit a popsat tak, aby vznikl komplexní náhled na vytyčenou dobu a téma.

Při používání bibliografické metody citace či tvrzení jednotlivých osob, citovaný text dobových dokumentů nebo parafrázované informace propojuji s bibliografickými údaji svých informačních zdrojů. Při psaní bakalářské práce jsem využívala citací i odkazů. Abych zajistila přehlednost a snadnou dohledatelnost, využila jsem číselný systém: každá citace i odkaz jsou číslovány, informační zdroj je pak uveden v poznámkovém aparátu na konci každé stránky pod hlavním textem vlastní práce v tzv. poznámkách pod čarou. Seznam použité literatury uvádím v závěru práce.

V metodě biografické jsem se snažila propojit specifika politického, ekonomického i kulturního zázemí v kritické době Protektorátu Čechy a Morava a jejich vliv na život obyvatel Litomyšlska.

Ve svém bádání jsem nejvíce vycházela z materiálů ze Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, také z literatury celostátní i regionální provenience, z regionálního tisku, z materiálů v Regionálním muzeu v Litomyšli, například letáků, vyhlášek, nařízení, ale i ze vzpomínek přímých účastníků.

V kapitole č. 1 – Válečná léta v Litomyšli mi posloužily hlavně pamětní knihy města

¹ Jindřich Růžička a kolektiv, *Okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli – průvodce po fondech a sbírkách*, Hradec Králové, 1972, s. 41

Litomyšle (kronikář Jaromír Metyš), ručně psané a s důrazem na události v roce 1945 a osvobození města Rudou armádou. Dále také práce Miloše Charbuského a Josefa Kmoníčka „*Život v zatmění*“, která popisuje léta 1938 – 1945 ve východních Čechách. Pracovala jsem také s knihou Milana Skřivánka *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, která je úžasně zpracována, ovšem ke svému rozsahu 750 let chybějí někdy tolik potřebné podrobnosti. Bádala jsem ve fondu Jaroslava Lochmana, člena KSČ, který také situaci za okupace popisuje. Pochopit politickou situaci, nálady obyvatel a poměry v období druhé republiky mi pomohla publikace Jana Rataje *O autoritativní stát*. Co se týče samotných událostí v době Protektorátu, nahlížela jsem do publikací Jana Gebharta a Jana Kuklíka *Dramatické i všední dny protektorátu*, dále do jejich *Velkých dějin zemí koruny české XV.b*, do knihy Dušana Tomáška a Roberta Kvačka *Generál šel na smrt*, Tomáše Pasáka *Pod ochranou říše*, aj.

V kapitole č. 2 o fašismu jako takovém a hlavně o jeho vzniku a činnosti na území našeho státu a také o jeho hnutích a stranách jsem si vypomáhala prací Iva Pejčocha *Fašismus v českých zemích* z roku 2011, Antonína Klimka a Petra Hofmana *Vítěz, který prohrál – generál Radola Gajda* a Tomáše Pasáka *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*. Josef Kučera ve své práci o fašismu na Litomyšlsku shromáždil informace o fašistických organizacích. Zklamala mě však skutečnost, že o Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě je právě v této práci pouze malá zmínka. Ovšem o fašismu za první republiky na území Litomyšlska získal dost informací a proto jsem se rozhodla pro lepší pochopení souvislostí, vývoje směru a chování hlavních protagonistů fašismu uvést informace i z doby první republiky.

Při zpracování kapitoly č. 3 o odbojové činnosti mi velmi pomáhaly získané materiály od Jaromíra Nepraše (*Litomyšlsko v odboji, Říkali jí Manka, Partyzánský oddíl Stalin, Smrtí boj nekončí*), který se odbojem na Litomyšlsku hodně zabýval a přispěl k jeho pochopení a bibliografii několika knihami. Ovšem jeho spisy byly publikovány v 70. a 80. letech, proto se zabývají hlavně odbojem komunistické strany. K tématu odboje přispěl významným dílem ředitel archivu v Litomyšli Oldřich Pakosta (*Československý letec plukovník in memoriam Bedřich Dvořák*). Ten se sledovanou dobou zabývá a zpracoval i nekomunistickou odbojovou činnost, věnoval se účasti litomyšlských občanů v RAF a dalším tématům. Informace jsem čerpala i z jeho příspěvků v regionálním tisku Lilie a Trs. Dalším cenným zdrojem je nikde nepublikovaný rukopis od Rudolfa Pláška, který zpracoval odboj v okrese Litomyšl za okupace a využívá v něm informací přímo od velitelů odbojových skupin. Používala jsem rukopisy Jaroslava Glosera, Františka Novotného, fond Jaroslava Lochmana aj.

U kapitoly č. 4 – Židovské obyvatelstvo jsem obohatila své vědomosti studiem diplomové práce Miroslavy Ludvíkové, která píše o židovském osídlení města Litomyšle. Pomáhaly mi také sebrané spisy a osobní vzpomínky litomyšlských Židů ve sborníku *Zmizelí sousedé*, které obsahují

i konkrétní jednotlivé osudy lidí. Osobních zážitků přímo ze 2. světové války je však ve sborníku poskrovnu, což je vzhledem k úmrtnosti Židů v koncentračních táborech vcelku logické.

Další údaje jsem vyčetla také z knihy *Stopy Židů v Pardubickém kraji* Renáty Růžičkové a Alžběty Langové.

Co se týče nasazení v Říši, mohla jsem se spolehnout na osobní vzpomínky přímých účastníků nucených prací, např. Josefa Hurycha z Říkovic, který byl nasazený přímo v Berlíně. Velmi zajímavé je vyprávění mého dědečka Josefa Konička, který strávil přes dva roky na otrockých pracích pro „dobro“ Říše v Grünbergu. Některé informace jsem našla také v práci *Litomyšlsko v odboji* od Jaromíra Nepraše, který se však o této problematice zmiňuje pouze okrajově.

V kapitole č. 6 – Mládež jsem se mohla opřít o několik aspektů. O *Kroniku města Litomyšle*, kde jsem objevila některé zápisky o činnosti mládeže v daném období. Informace o vzniku obdoby německé Hitlerjugend o Kuratoriu jsem čerpala z diplomové práce Bc. Petra Nezdařila *Propaganda a mládež za protektorátu: Kuratorium a strategie působení na mládež prostřednictvím časopisů*, dále z disertační práce Mgr. Miroslava Eisenhammera *Nucené nasazení studentů středních škol v období okupace*. Z dalších autorů mohu uvést i Iva Pejčocha, Jana Gebharta a Jana Kuklíka či Ruperta Butlera.

Bohužel se mi nepodařilo získat více údajů o činnosti Kuratoria na Litomyšlsku. Jednak kvůli rozsahu práce, jednak z toho důvodu, že ačkoliv se v litomyšlském archívu nacházejí čtyři podací protokoly a 10 kartonů korespondence písemností fondu Kuratorium pro výchovu mládeže – okresní pověřenec Litomyšl (z let 1942 -1945), tak v současné době nejsou veřejnosti přístupné. Je to proto výzva pro další badatele, aby po zpřístupnění zmíněný materiál probádali.

Kapitola č. 7 se věnuje životním podmínkám za války. Zde jsem mohla spolehnout na své prarodiče, kteří válku zažili, čehož si cením nejvíce, neboť nic nenahradí osobní zkušenosti a vzpomínky. Informace jsem samozřejmě čerpala i z kronik města Litomyšle a také z materiálů, které jsem objevila v Regionálním muzeu v Litomyšli, například vyhlášku o sběru a odvodu kuchyňských odpadků atd.

A konečně kapitola č. 8 – Konec války a osvobození. V kronice města Litomyšle jsou podrobně popsány první květnové dny roku 1945, tudíž je jasné, že tato kniha byla mým hlavním zdrojem. Za velmi cenné považuji svědectví Maxe Dobsona, kanadského zajatce, který Litomyšlí procházel v konvoji zajatců. Velmi odborně zpracoval osvobození ředitel archívu v Litomyšli Oldřich Pakosta ve svém rukopise společně s Jitkou Gruntovou. Materiály jsem čerpala i z regionálního tisku, z litomyšlského muzea, kde jsem objevila různé vyhlášky a jiný materiál.

Trochu se rozcházejí názory na lidské ztráty, přibližný počet se mně však zjistit podařilo i když se nedokázaly přesně dohledat osudy všech židovských občanů.

Co se týká materiálních škod, mohu zmínit pouze celorepublikovou bilanci. Ta litomyšlská není známá, neboť materiály nejsou k dispozici. Dochovalo se pouze několik fragmentů, které nám ovšem nejsou schopny poskytnout požadované informace a upřesnit představu o ztrátách.

Přesto si myslím, že se mi podařilo shromáždit dostatek materiálu na to, aby tato práce mohla být důstojným dokladem tolik složité a bolestné doby na území města Litomyšle a jejího nejbližšího okolí. Věřím, že pomůže někdy v budoucnu dalším badatelům, kteří se budou o tato neradostná léta zajímat a zabývat se jimi.

Na závěr bych chtěla poděkovat vedoucí své práce doc. PhDr. Martě Kohárové, CSc. za vedení a cenné rady. Děkuji řediteli SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli Mgr. Oldřichu Pakostovi za velkou ochotu při poskytování informací a Regionálnímu muzeu v Litomyšli za poskytování cenných údajů a materiálů. Děkuji Petře Soukupové a Jiřímu Koníčkoví za korekturu celé práce a děkuji Denise Kupkové za technické úpravy a rady.

1. VÁLEČNÁ LÉTA V LITOMYŠLI, OKUPACE

Okupace. To slovo samo o sobě vyvolává v člověku spoustu pocitů: vztek, vzdor, odpor nebo nesouhlas, na druhé straně strach, ponížení, zoufalství a bezmoc. Všechny tyto pocity zažívali lidé po celé Evropě, když sledovali masy vojáků pochodující svými městy a vesnicemi. Ani lidé na Litomyšlsku nebyli výjimkou. Vše začalo již rokem 1938. Ten byl rokem převratných změn. Začal obsazením Rakouska a vyvrcholil neblaze proslulou Mnichovskou dohodou a jejími důsledky v podobě obsazení Sudet. Byl to také rok československé krize, kdy se znásobily vnitřní politické, sociální i národnostní rozpory.

Adolf Hitler dal v únoru 1938 jasně na vědomí, že problém Sudet vyřeší podle svých představ². Litomyšlska se tyto skutečnosti dotýkaly zvláště citelně. Ve smíšených a německých vesnicích, z nichž oblast Strakova a Janova navazovala na samotnou Litomyšl, bylo stále zřetelnější, jaké jsou cíle Henleinovy sudetoněmecké strany. Němečtí obyvatelé dojížděli do měst za prací, prodávat a nakupovat zemědělské produkty. Pracovali u sedláků, německá mládež chodila do českých škol a naopak. Příslušníci sudetoněmecké strany však začali postupně provádět záškodnickou činnost proti republice a propagovat odtržení pohraničí. Stále častěji se stávalo, že v českých obcích byly rozházeny letáky s texty například „Konec Československa“ nebo zaměřené proti české armádě, úřadům a Židům. Takové letáky rozhazoval například motocyklista německé národnosti ze Svitav 15. května 1938 v Litomyšli³. Konečná smyčka se kolem českého národa začala utahovat v září roku 1938. Západní vlády se rozhodly ustoupit Hitlerovým požadavkům a v rámci zachování pochybného míru obětovat československé území. Po tvrdém nátlaku československá vláda 21. září vyslovila souhlas s odstoupením požadovaných území⁴.

V Litomyšli proběhla dne 21. září 1938 demonstrace: když větší množství lidí pochodovalo městem za zpěvu písní a skandování hesel „*At' žije republika*“ a „*Neustupovat ani o píď*“. Toto trvalo až do půlnoci. Vystoupilo i několik řečníků. Lidé projevovali souhlas a skandovali hesla jako „*Dejte nám zbraně, dali jsme si na ně*“. Ještě ten večer byl vyslán zástupce do Vysokého Mýta na vojenskou posádku a byl přijat plukovníkem Bohuslavem Závadou.⁵ Ten

² Kolektiv autorů, *Dějiny země koruny české II.*, Praha a Litomyšl, 2003, s. 186

³ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 14

⁴ Kolektiv autorů, *Dějiny země koruny české II.*, Praha a Litomyšl, 2003, s. 187

⁵ Plukovník Bohuslav Závada byl velitel 30. pěšího pluku Aloise Jiráska ve Vysokém Mýtě. Pro účast v odboji za okupace byl popraven.

vysvětlil, že takto nelze nic řešit, ale že přijde jednou čas, kdy se bude republika bránit zbraněmi⁶. Dlouho do noci lidé čekali na ulicích, jaké zprávy přijdou z Vysokého Mýta⁷.

Den nato na mohutné demonstraci byly schváleny dvě rezoluce vyjadřující postoj litomyšlského obyvatelstva. První byla rezoluce prezidentu republiky: „*Žádáme vládu republiky, aby zavedla vládu lidu v čele s prezidentem Benešem, generálem Janem Syrovým a generálem Krejčím a všech demokratických stran včetně komunistů. Ať žije demokratická republika! Shromáždění občanstva města Litomyšle*“.⁸ Druhá rezoluce byla adresována na velvyslanectví SSSR v Praze: „*Shromážděné občanstvo města Litomyšle trvá na obraně integrity ČSR, nedotknutelnosti hranic, odsuzuje to, co se odehrálo v posledních dnech, a žádá o pomoc SSSR dle článku 17 smlouvy Společnosti národů. Schváleno za účasti 2000 lidí o 1 hodině odpoledne 22. září 1938*“.⁹

O dva dny později pozdě večer byla vyhlášena mobilizace. Na litomyšlské radnici byl z vyhlášení mobilizace zmatek, neboť přicházeli vojáci a žádali dopravní prostředky¹⁰. Ještě tu noc přicházeli v Litomyšli na nádraží záložníci a chtěli odjet do Vysokého Mýta. Muselo být krásné vidět nadšení a odhodlání českých lidí bránit svoji malou vlast. Proč byla potom tato nálada utnuta a lidem byla ukradena možnost bojovat za svoji zemi? Byl vypraven zvláštní vlak a přeprava do posádek probíhala i nákladními auty. U čerpacích stanic se zabavoval benzín pro potřeby armády, obsadila se trať, pošta, mosty. Byl nařízen odvod koní pro potřeby vojska, zatemňovala se okna. Naproti tomu u německých obyvatel zavládla skleslost. Někteří dokonce utekli do lesů, jednak proto, aby se vyhnuli mobilizaci, někteří proto, aby mohli provádět záškodnickou činnost¹¹.

Nedlouho nato však došlo k tragickému obratu. Dne 30. září 1938 proti všemu očekávání celého československého národa, který byl připraven a ochoten bránit svoji vlast, byla podepsána Mnichovská dohoda¹², která rozhodla, že Československo musí postoupit pohraniční území obývané německým obyvatelstvem Německu. Mnichov – ten symbol zrady, hanby, hněvu, zklamání a lítosti¹³. Československo, opuštěno náhle všemi spojenci, bylo vydáno na milost a nemilost nepříteli. Jak se asi museli cítit vojáci, připraveni bránit svou vlast, když jim bylo nařízeno, aby se bez boje stáhli a odevzdali svoje pozice? Co srdcí se v ten hrozný den v našich dějinách muselo zlomit, co duši bolet a víry zneuctít, když se musel český národ bez jediného

⁶ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 15

⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 118, *Politické a hospodářské důsledky fašizace na Litomyšlsku*, s. 3

⁸ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 15

⁹ Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Opis rezoluce*

¹⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 118, *Politické a hospodářské důsledky fašizace na Litomyšlsku*, s. 4

¹¹ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 15

¹² Českoslovenští politici a noviny označovali dohodu různými výrazy, např. *zrada Západu*, *O nás bez nás*, *Mnichov*, *Mnichovská zrada* a *zrada spojenců*

¹³ Charbuský Miloš, Kmoníček Josef, *Život v zatemnění*, Hradec Králové, 1980, s. 11

výstřelu odporu sklonit před okupanty? Zato odvaha německých obyvatel vzrostla hned, jakmile vláda republiky prohlásila nemožnost obrany. Například v Koclířově naházeli do strouhy obrazy prezidenta Beneše. V Janově navrhli na hromadu československé vlajky, portréty prezidenta a zapálili je. V Čisté¹⁴ byly vyvěšeny vlajky s hákovým křížem. Když je četníci donutili vlajky sundat, tamější obyvatelé tak učinili s posměšky ve smyslu, že za pár dní budou stejně viset po celé vesnici. V noci se pak do českých vesnic vkrádali Němci a vylepovali černě orámované oznámení o smrti Československa. Zvláště fanaticky si počínal řídicí učitel Bruno Pfeifer. Dokonce už v červnu 1938 byl u pálení českých knih a když v říjnu 1938 mládež z Litomyšle poškodila německou vlajku u demarkační čáry, povolal na pomoc příslušníky německé armády, aby její jednotky zaujaly bojové postavení proti městu. Bruno Pfeifer byl v letech 1940 – 1945 místním vedoucím NSDAP pro obce Janov, Strakov, Gajer a Mendriku. Po válce byl tento učitel odsouzen k doživotnímu vězení¹⁵.

Litomyšl se v té době stala sběrným místem anebo přechodným bydlištěm pro ty, kteří utíkali před německými fašisty na Svitavsku a ze Sudet. Kolikrát se však ani v Litomyšli nezastavili a pokračovali dále k Vysokému Mýtu. Byla to těžká doba pro lidi bez domova, kteří byli vrhnuti na pospas bídě. Největší zklamání převládalo u těch, kteří do poslední chvíle věřili v neotřesitelnost Masarykovy a Benešovy republiky¹⁶.

Dohoda v Mnichově zasáhla i do vztahu Čechů se Slováky, jejichž společné soužití nebylo ani před Mnichovem úplně bezkonfliktní. Na začátku října 1938 na výkonném výboru Hlinkovy slovenské ľudové strany byla vyhlášena autonomie Slovenska a jmenována slovenská autonomní vláda v čele s Jozefem Tisem¹⁷.

Mnichovská dohoda znamenala pro naši zemi i personální změny. Ministrem zahraničí se stal František Chvalkovský a 5. října 1938 abdikoval prezident Edvard Beneš¹⁸. Dne 30. 11. 1938 byl novým prezidentem zvolen JUDr. Emil Hácha. Česká veřejnost to přijala lhostejně, Hácha byl pro ni prakticky neznámým člověkem¹⁹. Hned prvního prosince jmenoval Hácha novou vládu v čele s premiérem Rudolfem Beranem. Exprezident Edvard Beneš odletěl se svou ženou Hanou do exilu do Londýna, protože pro mnohé se stal veřejným nepřítelem číslo jedna. Dokonce byl zvažován i návrh zákona trestající styk s bývalým prezidentem jako protistátní zločin²⁰.

Dne 15. března 1939 oznámil Hitler prezidentu Háchovi, že dojde k obsazení českých zemí a přiřazení k německé říši. Ještě téhož dne ve večerních hodinách dorazil Hitler na

¹⁴ Litrbachy, německy Lauterbach

¹⁵ Nepřaš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 16

¹⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 118, *Politické a hospodářské důsledky fašizace na Litomyšlsku*, s. 6

¹⁷ Pasák Tomáš, *Pod ochranou říše*, Praha, 1998, s. 12

¹⁸ Jan Rataj, *O autoritativní národní stát*, Praha, 1997, s. 15

¹⁹ Jan Rataj, *O autoritativní národní stát*, Praha, 1997, s. 44

²⁰ Jan Rataj, *O autoritativní národní stát*, Praha, 1997, s. 58

Pražský hrad. O den později byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava²¹. Hitler jmenoval říšského protektora Konstantina von Neuratha. Ten přijel do Prahy již 5. dubna. Slavnostně ho uvítal předseda vlády Rudolf Beran. Zároveň se jmenováním Neuratha byl státním sekretářem jmenován Karl Hermann Frank a vojenská správa v zemi mohla začít²².

Litomyšlsko patřilo pod venkovskou služebnu gestapa v Pardubicích, kde byl velitelem kriminální komisař Gerhard Clages. Od 1. dubna 1942 působila v Litomyšli německá četnická stanice umístěná ve vile Hášovy pily a již od počátku okupace byla nejprve v sokolovně a později v Lidovém domě umístěna německá vojenská jednotka²³. K okresu Litomyšl už po Mnichovské dohodě připadla Polička a 12 obcí tohoto okresu, dále 13 obcí z okresu Lanškroun včetně měst Česká Třebová a Ústí nad Orlicí. Větší část těchto okresů byla totiž odtržena od Čech do Sudet²⁴.

V Litomyšli bylo dne 15. března 1939 vydáno nařízení, které za radu města podepsal tehdejší purkmistr dr. František Lašek: „*Občanstvu města Litomyšle. Všem Vám jsou již z rozhlasu dobře známy události posledních chvil. Německé vojsko vstupuje na území našeho státu. Městská rada Vás, občane, žádá a vybízí, abyste v klidu přijali německé vojsko, zachovali pořádek a nezavdali příležitost k jakémukoliv zakročení. Jest to ve Vašem zájmu osobním i majetkovém a v zájmu celého města i národa.*”²⁵“

Po příchodu okupačních vojsk do Litomyšle byly obchody vykoupeny v několika dnech. Bylo to umožněno i tím, že došlo ke znehodnocení naší měny²⁶. Do Litomyšle přijeli němečtí důstojníci s mapou okresu a ptali se, kde jsou vesnice a domy, které zpusťovali a vypálili bolševici. Velice se podivovali, že žádné takové věci se v okrese nestaly. Jejich úkolem je prý chránit obyvatelstvo před bolševickým terorem²⁷. Pracovala i fašistická propaganda. Do města přijela německá vojenská kuchyně a za hudby vyhlásila, že bude rozdávat jídlo hladovějícímu obyvatelstvu. Občané ve větším měřítku našťestí neprojevíli zájem, zlákat se jich nechalo pouze několik²⁸. Proti Židům se začala postupně vyhlašovat řada opatření. V Litomyšli žilo včetně dětí 115 Židů²⁹. Nacistické propagandě se však nepodařilo vyvolat represálie proti českému obyvatelstvu. Pouze několik jednotlivců se pokusilo jednoho večera demolovat židovskou synagogu. Byli však okamžitě rozehnáni litomyšlskými občany, mezi kterými tato akce vyvolala

²¹ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 9

²² Pasák Tomáš, *Pod ochranou říše*, Praha, 1998, s. 53

²³ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 17

²⁴ Pohraniční oblasti dnešního Česka, ve kterých do roku 1945 převažovalo německé osídlení

²⁵ Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Nařízení Rady města Litomyšle o přijetí německých vojsk*

²⁶ Jedna říšská marka se rovnala 10 korunám

²⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 118, *Politické a hospodářské důsledky fašizace na Litomyšlsku*, s. 20

²⁸ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 359

²⁹ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 361

odsouzení a pobouření³⁰. Mezi českým obyvatelstvem se bohužel však našli i jednotlivci, kteří se přiklonili na stranu nacistů. Úlohu v tom sehrály i zbabělost a strach, jako tomu bylo například v jednání městské rady v Litomyšli. Ta po příjezdu německého vojska v březnu 1939 vytvořila takovou vlajkoslávu jako žádné jiné město v okolí. Důkazem toho je i prohlášení purkmistra města dr. Františka Laška 15. března 1939: „*Občané. Z nařízení důvěrníka říšskoněmeckého vojska Vás žádám, abyste k uvítání říšskoněmeckého vojska ozdobili v dnešních večerních hodinách své domy německými vlajkami s hákovým křížem, jejichž jeden vzor jest uložen na městské radnici. Kdo by si okamžitě nemohl pořídit tuto vlajku, vyvěs českou červenobílou vlajku, kterou možno narychlo opatřiti zavnutím modrého klínu na staré vlajce. Na dvou sousedních domech nesmí viseti dvě české vlajky, nýbrž vlajka česká musí býti vystřídána vždy vlajkou říšskoněmeckou. Poznovu upozorňuji, že vyplňuji důrazný rozkaz říšskoněmeckého vojska. Za radu města Litomyšle Dr. Fr. Lašek v.r. purkmistr.*“³¹

Do služeb okupantů se zapojili někteří čeští fašisté. V Litomyšli byl jejich představitelem MUDr. Prokop Hruška. Ten ještě 22. září 1938 na manifestaci v Litomyšli řečnil jako „vlastenec“, ale hned po příchodu německé armády spolu s dalšími zrádci českého lidu začal odvádět špinavou práci ve prospěch okupantů. Dalším byl Eduard Linhart, který pracoval na okresním úřadě na osvětě a jeho bratr pak věrně sloužil při nasazování českých obyvatel na práce do Německa. Od září byl zaveden přidělový systém a město bylo zatemněno. Stále více věcí bylo zakázáno a stále méně jich bylo dovoleno³². A nacistickým vojákům se v naší vlasti líbilo. Obchody byly stále plné různých druhů zboží a potravin, které doma v Německu byly už pouze na příděl³³. Skupovali cukr, máslo, vejce, textilie atd³⁴. Litomyšlský okres byl z počátku podřízen oberlandrátu ve Vysokém Mýtě, v jehož čele stál Oestreicher. Ten požadoval, aby se purkmistrem Litomyšle stal Eduard Linhart. Podařilo se ho však přesvědčit, že s ohledem na historické a kulturní tradice by toto veřejnost nepřijala dobře³⁵.

Dne 16. října 1939 nacisté za velikého halasu otevřeli v Litomyšli německou školu. I přes veliké úsilí jejich přísluhovačů se do ní přihlásilo asi jen 20 dětí³⁶. Hlavní úder své síly po svém příchodu namířili nacisté proti komunistům, německým emigrantům a antifašistům³⁷. Na základě toho byly provedeny domovní prohlídky u komunistů v Litomyšli. Již 16. března 1939 byla

³⁰ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s.18

³¹ Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Opis nařízení občanům o vyvěšení říšskoněmeckých vlajek*

³² Charbuský Miloš, Kmoníček Josef, *Život v zatemnění*, Hradec Králové, 1980, s. 45

³³ Charbuský Miloš, Kmoníček Josef, *Život v zatemnění*, Hradec Králové, 1980, s. 36

³⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 118, *Politické a hospodářské důsledky fašizace na Litomyšlsku*, s. 20

³⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 748, Jiruše Jiří, *Památník obětem válek 1914 – 1918 a 1939 – 1945 v Litomyšli* (bakalářská diplomová práce na FF U Hradec Králové, 2011), s. 139

³⁶ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 19

³⁷ „Akce mříže“ (*Aktion Gitter*)

českými četníky provedena prohlídka u Josefa Lněničky, dělníka v Litomyšli. Byly zabaveny různé tiskoviny KSČ a Josef Lněnička byl zatčen. Po více než měsíci byl propuštěn a opět zatčen 26. června 1940. Zemřel ve věznicí v Brucku 7. ledna 1944. Existuje domněnka, že Josef Lněnička byl označen za představitele KSČ na Litomyšlsku, a proto byl odstraněn. Ve stejný den jako u Josefa Lněničky se konaly prohlídky i u dalších členů KSČ. Zatčeno bylo šest osob: Antonín Král, František Mlejnek a Josef Novák z Litomyšle, bratři Kubešové z Dolního Újezda a Karel Vaško z Poříčí. František Mlejnek a Josef Novák byli propuštěni den na to, ostatní byli vězněni po dobu čtyř až šesti týdnů³⁸. Další vlna zatýkání proběhla 1. září 1939. Symbolicky to byl den napadení Polska Německem a oficiální zahájení druhé světové války. V Litomyšli byli zatčeni Albert Říha, Jan Kučera, ing. František Vlach, Václav Filip a dr. Ferdinand Hašek. Všichni byli nakonec propuštěni - až na Václava Filipa. Ten byl až do konce druhé světové války vězněn v koncentračním táboře Buchenwald. Přesná evidence počtu zatčených osob se ve východních Čechách nedochovala³⁹. Tyto první akce okupantů vyvolaly odpor u většinu obyvatel. Výrazem odporu bylo i stržení říšskoněmeckého praporu z budovy průmyslové školy v Litomyšli, zneuctění portrétu Adolfa Hitlera na plakátě u zámku, poškození skřínky NSDAP v Litomyšli a další drobné akce. Hledání viníků bylo naštěstí bezúspěšné. Většina lidí vyhledávala nejrůznější příležitosti k tomu, aby projeвили svůj odpor⁴⁰.

Další ránou pro český lid byl 17. listopad 1939, kdy nacisté vtrhli na studentské koleje v Praze a Brně. Zatkli okolo 1200 vysokoškoláků, pro výstrahu jich devět popravili, studenty poslali do koncentračních táborů a vysoké školy byly uzavřeny⁴¹.

Stahovat mraky se začaly i nad litomyšlskými Židy. Do Litomyšle totiž dorazila elitní skupina SS, která se o ně začala zajímat. Židů se v Litomyšli tehdy nacházelo 115 včetně dětí. V židovských rukou bylo devět továren, dvě tkalcovny, tři výroby prádla a čtyři výroby obuvi se 498 zaměstnanci), čtrnáct obchodů a tři provozovny s řemesly⁴². Židům byly odebrány rozhlasové přijímače a od roku 1940 se arizovaly jejich podniky a živnosti. Přímá perzekuce postihla například židovské advokáty, kteří museli za sebe jmenovat árijského zástupce anebo zastavit svou praxi⁴³.

Okupanti posílili svůj dohled také nad orgány samosprávy. V roce 1940 uvedl oberlandrát Schulz von Dratzig do zastupitelstva města Němce. Purkmistr Lašek, který měl úvodní projev, byl oberlandrátem napomenut, aby v jeho přítomnosti nehovořil řečí, které on nerozumí, že je to pro něho urážlivé⁴⁴.

³⁸ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 20

³⁹ Charbuský Miloš, Kmoníček Josef, *Život v zatmění*, Hradec Králové, 1980, s. 53

⁴⁰ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 21

⁴¹ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 101

⁴² Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 361

⁴³ Charbuský Miloš, Kmoníček Josef, *Život v zatmění*, Hradec Králové, 1980, s. 40

⁴⁴ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 364

Když v roce 1940 padla Paříž a pár dní nato kapitulovala Francie, musely být po městě vyvěšeny prapory po celé tři dny a v kostelech se vyzvánělo. Naopak začátkem září 1940 se stalo, že se po městě objevily stovky nálepek s rudou barvou a na nich byl nápis „*Sověty všude*“. Viníka se naštěstí nepodařilo vypátrat⁴⁵.

K zásadnímu zlomu v samosprávě došlo v červnu 1941. Podle vládního nařízení byly zrušeny osady. Zanikla tak bohatá Osada města Litomyšl a další místní osady, např. Záhrad', Zaháj, Suchá nebo Lány⁴⁶. Město začala řídit správní komise jmenovaná okresním úřadem. Předsedou se stal Antonín Jonáš, v roce 1942 ho vystřídal Zdeněk Tomíček⁴⁷. Zbytky politického života a také spolková činnost se mohly odehrávat jen pod záštitou Národního souručenství, které vzniklo jako jednotné celonárodní politické hnutí, mělo i místní odbočky⁴⁸. Bylo v něm zapsáno cca 95 procent mužského obyvatelstva staršího 21 let. Později do něho směly vstoupit i ženy a také mělo svoji mládežnickou organizaci. V litomyšlské organizaci bylo něco přes 1920 mužů, přes 1800 žen a téměř 900 chlapců a děvčat⁴⁹. Národní souručenství se snažilo organizovat společenské a kulturní akce. Okupanti totiž odmítli trpět organizace, které pro ně nebyly spolehlivé. Příkladem může být fakt, že sokolským jednotám, mezi nimi i litomyšlské, zabavili finanční majetek a v říjnu 1941 byl Sokol rozpuštěn. Sokolovna musela být uvolněna pro vojsko, střídal se zde wehrmacht, Hitlerjugend, volkssturm, vojenští obuvníci, uprchlíci či maďarské vojsko. Okupanti nařídili vymazat památku na zakladatele Sokola tím, že přejmenovali Tyršovu ulici na Janovskou a Fügnerovu čtvrť na Benátskou. Také kino Sokol připadlo majetkovému úřadu říšského protektora. Rovněž Jednota čs. Orla v Litomyšli byla v roce 1941 obrána o svůj majetek a rozpuštěna. V Lidovém domě se však příležitostně cvičilo a také se hrály sportovní hry. Postižen byl rovněž Junák, tomu byl zabaven majetek, z něhož se však lší podařilo část uchránit. Skauti se však scházeli a tajně pracovali dál. Všestudentský spolek Smetana měl zastavenou činnost dokonce už od roku 1939 a v roce 1942 byl rozpuštěn úplně. Odbojová organizace ÚVOD odpověděla tím, že rozšířila po městě letáčky ve tvaru čs. vlajky s nápisem „*Nedáme se!*“. Odvetou bylo nařízení, které vydalo pardubické gestapo. Musely se odevzdat všechny rozhlasové přijímače. Situace se řešila tak, že do Čisté, dřívějších Litrbach, chodila poslouchat zprávy manželka J. Meda, která byla Němka a poté je předávala odbojářům. Rádía byly obyvatelům vrácena až v březnu 1943⁵⁰.

⁴⁵ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 365

⁴⁶ Tamtéž, s. 365

⁴⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 748, Jiruše Jirí, *Památník obětem válek 1914 – 1918 a 1939 – 1945 v Litomyšli* (bakalářská diplomová práce na FF U Hradec Králové, 2011), s. 140

⁴⁸ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 365

⁴⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 748, Jiruše Jirí, *Památník obětem válek 1914 – 1918 a 1939 – 1945 v Litomyšli* (bakalářská diplomová práce na FF U Hradec Králové, 2011), s. 140

⁵⁰ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 366

V neděli 28. září 1941, kdy si český národ připomínal patrona země sv. Václava, přijel na Pražský hrad Reinhard Heydrich, aby nahradil dosavadního říšského protektora von Neuratha, jemuž byla vyčítána přílišná shovívavost k českému národu. Hned druhý den se český lid dozvídal jak z tisku, tak z plakátů, že stanné soudy a popravčí čety zahájily svou katovskou práci⁵¹. Jedním ze zatčených byl i litomyšlský občan dr. Václav Holý, přední představitel ústředního odboje v Praze⁵². Mezi zatčenými byl i předseda vlády generál Alois Eliáš. Ten stál u vzniku odbojové organizace Obrana národa, snažil se klást překážky do cesty okupační moci, odmítl i složit slib věrnosti Hitlerovi. Gestapo nějakou dobu sledovalo jeho činnost a po příchodu Heydricha do Prahy ho zatklo. V říjnu 1941 byl odsouzen k trestu smrti, stále však zůstával vězněn v pankrácké věznici⁵³.

V Litomyšli v říjnu 1941 bylo nařízeno vyklidit hospodářskou a hospodyňskou školu, učitelé museli být k dispozici okresnímu úřadu. Budova školy sloužila jako „Schullerheim“, to znamená internát, v něm se poněmčovaly děti českých kolaborantů. O dva měsíce později došlo i na gymnázium. To se muselo přestěhovat do budovy bývalé městské reálky a střídat se tam s chlapeckou školou. Do budovy byli místo gymnázia umístěni ranění vojáci a vojenské úřady⁵⁴. Z rozhodnutí zemské školní rady byly zrušeny pedagogická a učňovská škola. Z učňovské školy se pokusili dostat za hranice čtyři studenti a ještě poslali pozdrav svému oblíbenému učiteli, kterému tím samozřejmě způsobili velké potíže⁵⁵. V dubnu 1942 byly Němci odebrány hodinové cimbály z městské věže pro válečné účely⁵⁶.

A pak nastal den 27. květen 1942. Pěvecký soubor Vlastimil připravoval ve Smetanově domě operu Bedřicha Smetany Dalibor se sólisty Národního divadla, když tu v průběhu zkoušky rozhlas oznámil atentát na zastupujícího říšského protektora SS Reinharda Heydricha v Praze. V celém „Protektorátě“ bylo okamžitě vyhlášeno stanné právo a také zákaz nočního vycházení⁵⁷. V jeho průběhu bylo zastřeleno kolem 1300 odbojových pracovníků, další byli popraveni v koncentračních táborech, ve vězení, celé rodiny i s dětmi byly vyvražděny, vypáleny a srovnány se zemí byly obce Lidice a Ležáky.⁵⁸ Strašná a nelítostná odvěta okupantů a teror byly nastoleny v celé naší zemi. Zasedly stanné soudy a každý den probíhaly popravy českých vlastenců. Nikdo si nebyl jist svým životem, neboť v dobu stačilo, aby někdo o někom prohlásil, že atentát schvaluje - a dotyčný byl ihned zatčen a ještě téhož dne popraven. Řízení odvetných represivních

⁵¹ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 186

⁵² Lilie 1992, roč. 2. č. 13, s. 2, Sobotka Miroslav, *50 let od Heydrichiády v Litomyšli*

⁵³ Tomášek Dušan, Robert Kvaček, *Generál šel na smrt*, Praha, 2007, s. 104

⁵⁴ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 367

⁵⁵ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 368

⁵⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 110

⁵⁷ Lilie 1997, roč. VII, č. 11, s. 3, Sobotka Miroslav., *Litomyšl – červen 1942* (průběh heydrichiády v Litomyšli)

⁵⁸ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 327

akcí se ujal K. H. Frank, který v nacistické hierarchii okupační správy zastával druhé nejvyšší místo⁵⁹. Všude se pátralo po parašutistech, kteří atentát provedli. Na jejich hlavu byla vypsána odměna milion říšských marek. Všem občanům se ukazovaly fotografie jízdního kola, pláště a aktovky, které se našly na místě atentátu.

V Litomyšli byla tato akce provedena ve Zlaté hvězdě a také na jiných místech a obyvatelé se jí museli účastnit. Němci uzavřeli severovýchodní část města. Gestapo dělalo prohlídky domů a bytů, prohledalo náměstí, Husovu čtvrť a další ulice. Popravy byly na denním pořádku. Na zámečku v Pardubicích bylo celkem popraveno 194 lidí⁶⁰. Již 3. června byli mezi popravenými čtyři občané ze Sloupnice, 10. června devět občanů Litomyše, 18. června další tři a 30. června čtyři občané našeho města. Mimo to byli zatčeni a popraveni čtyři občané z Litomyše v Praze. Jeden litomyšlský občan si pak vzal život a tři příslušníci rodiny Kuželovy byli zatčeni a později popraveni také⁶¹. Tvrdá a smutná to byla doba. Od 15. do 19. června byly prováděny přísné prohlídky domů německým vojskem, každý den v jiné čtvrti města, do každého vešlo osm až dvanáct vojáků s důstojníky, kteří vše prošli, prohledávali každou místnost a skříň, sklep i půdu ve snaze nalézt nějaký předmět nebo osoby, co by mohlo vést na stopu pachatelů⁶².

Mezitím po celé zemi probíhalo popravování českých osob. A došlo i na generála Aloise Eliáše, který byl držen jako rukojmí v pankrácké věznici. Český národ v něm ztratil dalšího hrdinu a příkladného vlastence. Jeho poslední slovo před smrtí znělo „*Zvítězíme*“⁶³!

Mezitím byl jako náhrada za Reinharda Heydricha jmenován zastupujícím protektorem Kurt Daluge⁶⁴. Faktickou moc však třímal ve svých rukou Karl Hermann Frank.

V červnu 1942 byl v Litomyšli na místo hejtmana jmenován Němec Odo Selge, který spolu s obávaným vrchním inspektorem Müllerem začal vládnout po svém⁶⁵. Nátlak na české občany byl veden i tak, že došlo k odstranění pomníku Jana Amose Komenského a pamětních desek Jana Voborníka, Julia Mařáka, Františka Braunera a dalších⁶⁶. Ty měly posloužit Říši svým kovem, naštěstí se tomu podařilo zabránit. Ještě v ten měsíc se přijel přesvědčit obávaný ministr školství a osvěty Emanuel Moravec, jaký vlastně duch panuje na gymnáziu, jehož studenti i vyučující bývali stále častěji nasazováni na práce⁶⁷. Následkem válečných událostí spolkový a společenský život značně zeslábl. I v těchto temných a těžkých dobách se ale litomyšlské občany snažili, aby jejich

⁵⁹ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 218

⁶⁰ Lilie 1997, roč. VII, č. 11, s. 3, Sobotka Miroslav., *Litomyšl – červen 1942* (průběh heydrichiády v Litomyšli)

⁶¹ Lilie 1997, roč. VII, č. 11, s. 3, Sobotka Miroslav., *Litomyšl – červen 1942* (průběh heydrichiády v Litomyšli)

⁶² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOKA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyše*, KR 27, s. 111

⁶³ Tomášek Dušan, Robert Kvaček, *Generál šel na smrt*, Praha, 2007, s. 113

⁶⁴ Jan a Jan Kuklíkovi, *Dějepis pro gymnázia a střední školy - nejnovější dějiny*, Praha, 2005, s. 79

⁶⁵ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 369

⁶⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOKA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyše*, KR 27, s. 173

⁶⁷ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 372

kulturní a hudební život nezamřel úplně. Hrála se divadelní představení, konaly se koncerty, opery, přednášky, výstavy. Pamětníci vzpomínali, že pro ně hudba byla tehdy velkou morální posilou. Kaňkou však bylo, že na tištěných programech byl nápis „*Židům nepřístupno*“⁶⁸.

Společný nepřítel – tedy němečtí okupanti – způsobil, že se dřívější političtí odpůrci k sobě začali chovat korektně, i když to samozřejmě záleželo na charakteru každého jednotlivce. Když byli například zatýkáni komunisté, umožnil český četník nahlédnutí do seznamu komunistů, kteří se měli dostat za mříže - tím pomohl některým občanům se před touto hrozbou skrýt⁶⁹. V této tragické době mohly i takové maličkosti rozhodnout o životě a smrti a měly by být považovány za obdivuhodné. Ještě dál zašli však lidé, kteří neváhali čelit okupantům přímo. Vždyť každý, kdo se odvážil vzepřít německým pánům, uvalil nebezpečí nejen na sebe, ale také na své blízké, přátele a rodinu. Ani to nezastavilo statečný lid Litomyšlska před tím, aby svým dílem přispěl k osvobození své vlasti. O to významnější bylo jejich odhodlání, že se nebáli na oltář svobody položit obět nejcennější!

Oproti hrdinům, kteří riskovali své životy, se bohužel našli i lidé, kteří si zvolili spolupráci s fašisty a neštíteli se ani udavačství. Na Litomyšlsku se jednalo asi o 70 lidí, ve městě pak o 20 členů *Árijské pracovní fronty*, která se řídila heslem „*Jeden vůdce, jedna říše, jeden cíl*“. Tvořili ji hlavně bývalí čeští fašisté⁷⁰. V Litomyšli se nacházelo *Kamarádství*, tj. Odbočka *Českého svazu válečníků*. Kolaborantský byl Český svaz pro spolupráci s Němci. V něm byl např. nechvalně známý ředitel gymnázia Vladislav Růžička. Vlastenecky se nezachovali ani Češi, kteří zapsali své děti do německé školy. Někteří občané se také v případech, kdy český orgán rozhodl v jejich neprospěch, nechali slyšet, že „*když mi nechcete vyhovět vy, tak půjdu do zámku*“, nebo „*tak si půjdu stěžovat do Pardubic*“⁷¹. V Pardubicích totiž úřadoval oberlandrát a na zámku byla umístěna kancelář NSDAP, kterou vedl správce thurn-taxiského velkostatku Wilhelm Munch. Před válkou nijak vůči Čechům sice nevystupoval, ovšem po vzniku „*Protektorátu*“ to byl hlavně on, kdo chtěl otevřít německou školu v Litomyšli. Zmařil také pokus o ukrytí nejcennějších listin do dutého sloupu na proboštství.

Jednu z nepříjemných chvil českého pokoření zažili litomyšlští obyvatelé v listopadu 1942, když byli nahnáni na shromáždění Národního souručenství, kde se četlo prohlášení K. H. Franka a Vladislav Růžička přednášel o významu a poslání národní pospolitosti. Ponižující byly také oslavy svátku matek, výročí vzniku „*Protektorátu*“ nebo narozeniny Adolfa Hitlera, které

⁶⁸ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 373

⁶⁹ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 374

⁷⁰ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 376

⁷¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 748, Jiruše Jirí, *Památník obětem válek 1914 – 1918 a 1939 – 1945 v Litomyšli* (bakalářská diplomová práce na FF U Hradec Králové, 2011), s. 146

Eduard Linhart prohlásil za povinné. Na nich se muselo hajlovat pod hrozbou koncentračního tábora nebo smrti⁷².

V létě 1943 se Karl Hermann Frank dozvěděl přímo od Hitlera radostnou zprávu: zastupující říšský protektor Kurt Daluge bude odvolán, von Neurath bude formálně zproštěn funkce říšského protektora a na jeho místo se dostane dosavadní ministr vnitra Wilhelm Frick. Ten však spíše častěji pobýval v Německu, až nakonec z protektorátu zmizel úplně⁷³. Většinu výkonných pravomocí převzala nová instituce – Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu. Státním ministrem se tak stal K. H. Frank⁷⁴.

Tak plynula válečná léta v protektorátu, ale také v okupované Litomyšli a přilehlých vesnicích. I přes chvástivé řeči nacistů a neustálou propagandu však bylo jasné, že si Němci ukousli velké sousto. Celý svět se spojil proti jejich agresivitě a byli pomalu, ale jistě vytlačováni z dobytých území, ačkoliv se to snažili zamaskovat pod slova jako například „*strategické zkrácení fronty*“. To si uvědomovali všichni lidé, a proto netrpělivě vyhlíželi první posly osvobození...!

⁷² Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 379

⁷³ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 265

⁷⁴ Jan a Jan Kuklíkovi, *Dějepis pro gymnázia a střední školy - nejnovější dějiny*, Praha, 2005, s. 79

2. FAŠISMUS NA LITOMYŠLSKU

„Nepřejdeme-li v jednotě do totalitně-socialistické Evropy jako dobří občané německé Říše, je po nás veta. Malý národ, chce-li žít, nemůže si dovolit přepych ideové rozpolcenosti a současně službu v řadách dvou proti sobě postupujících světů. Stojíme před volbou: buď se držet překonané víry a obětovat národ, anebo národ zachránit a jít s vírou novou. Čím více nás půjde s pravdou nové Evropy, tím silnější bude český národ a tím bude mít významnější úlohu v přestavbě světa. Jiné východisko jako dobrý Čech nevidím. Proto jdu za Adolfem Hitlerem, cestou – necestou.“

Emanuel Moravec, 1940.⁷⁵

Těmito slovy odůvodnil své jednání asi „nejznámější kolaborant“ v naší zemi za 2. světové války. Odbojem byl Moravec označován za českého Quislinga. Popravy českých vlastenců zdůvodnil jako nutný proces převýchovy českého národa k „Nové Evropě“.⁷⁶ A právě takoví „vlastenečtí zrádci“ tvrdili, že v těžké době zachraňují své národy a vlast. Přitom pouze mravně selhali. Patří však do historie stejně jako prospěšní a slavní lidé. Kolaboranti nikdy nepřiznávali, že prováděli činnost, která byla v příkrém rozporu s morálními hodnotami. Naopak se schovávali pod prapory národa. V českém prostředí převládalo mínění, že občané státu, kteří vedli s nacistickým Německem válku, byli odolnější vůči nákaze kolaborace. Ochotu kolaborovat v Čechách prý ovlivnil fakt, že jsme se válce zbaběle vyhnuli. Čeští lidé však chtěli bojovat. Vždyť čekali na nepřítele v pevnůstkách po celé hranici s Říší. Pouze vinou tahů na politické šachovnici jsme byli nuceni odevzdat naši malou zemi nepříteli bez jediného výstřelu. O odhodlání svědčí také množství našich občanů v zahraničních armádách i odbojové organizace na domácí frontě. Jedině odporem proti nepříteli i za cenu obětí mohl národ hájit svou svobodu. Kolaborací však nikdy. I přesto se bohužel výjimky našly.

Čeští fašisté se při vzniku tohoto politického směru nechali ovlivnit i vývojem v zahraničí, protože fašismus se zrodil v Itálii a jeho příbuzný nacionální socialismus v Německu. Tyto směry jsou si dost podobné, i když ne zcela identické, proto se v období 2. světové války shrnuly pod jedním označením fašismus⁷⁷. Český fašismus se rodil nejdříve dost zmateně, nebyl tak militantní jako v okolních státech⁷⁸. V Čechách a na Moravě lze označit rok 1922 jako prvopočátek

⁷⁵ Borovička Michael, *Kolaboranti 1939 – 1945*, Praha a Litomyšl, 2007

⁷⁶ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 340

⁷⁷ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 13

⁷⁸ Klímeček Antonín a Hofman Petr, *Vítěz, který prohrál – generál Radola Gajda*, Praha a Litomyšl, 1995, s. 53

fašismu u nás⁷⁹. Jakýmsi vnitřním podnětem byl atentát na ministra financí Aloise Rašína v lednu 1923⁸⁰. Začínala vznikat hnutí a strany, které se otevřeně hlásily k ideologii fašismu nebo nacionálního socialismu, případně jejich programy naplňovaly představy o politických směrech. Jejich názory byly silně protikomunistické a antisemitské. Žádaly silný národní stát neboli vládu silné ruky. Český fašismus se nikdy nezformoval jako celonárodní politické hnutí. Nestal se ani formou státního zřízení. Byl však ideově a teoreticky připraven. Měl zázemí ve fašistické inteligenci⁸¹. Založeno bylo několik stran, nemohu se zde zmiňovat o všech, a proto se krátce zmíním o dvou nejvýznamnějších, které postupem let vykryštalizovaly na povrch – Národní obec fašistická (NOF) a Vlajka.

Národní obec fašistická byla nejvýznamnější krajně pravicová strana v První republice, která dokonce pronikla až na parlamentní půdu. Založena byla 24. března 1926⁸². Záhy po oficiálním založení začala NOF vyvíjet aktivity proti komunistické straně. Označovala ji za hlavního nepřítele, který ohrožuje samotné základy Československa. Mladíci z NOF si brali za vzor italské Mussoliniho fašisty a pouštěli se do bitek se členy komunistické strany. Brzy také vytvořili polovojensky organizované hnutí mládeže, tzv. Omladinu. NOF si podle Italů vytvořila i svůj znak. Tvořil ho svazek prutů protnutých sekerou. NOF sestavila také svůj politický program, v němž vysvětluje, že fašismus klade veliký důraz na národní zájmy a staví je nad zájmy společenských tříd⁸³. Výběr vůdce nebyl pro NOF nijak složitý. Stal se jím penzionovaný generál a bývalý legionář Radola Gajda. Jmenován byl na začátku roku 1927, pouhý den po svém vstupu do strany. Gajdu přítomní členové uvítali vztyčenými pravicemi a předseda sjezdu strany slavnostně předal generálovi vůdcovskou funkci se slovy: „*Bratře generále, ved' nás jako svoje hochy na Sibíři od vítězství k vítězství*“⁸⁴. Gajda reagoval slovy: „*Přijal jsem, neboť bojovati pro mocnou vlast jest i pro mne cílem života.*“⁸⁵ Snahou strany bylo získat členy i mezi ženami, čemuž měla pomoci ženská odnož strany nazvaná Fašistická pomoc⁸⁶.

Od samotného začátku vystupovala NOF vyhraněně antisemitsky a vinila Židy ze špatných věcí, které evropské země i český národ potkaly. Židé a zednáři - podle NOF - mohli za rozpoutání první světové války, v třicátých letech zase za občanskou válku ve Španělsku. Navíc prý židovstvo toužilo dosáhnout světovlády.

S Národní obcí fašistickou se prakticky po celou její existenci táhly opakující se

⁷⁹ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 23

⁸⁰ Klimek Antonín a Hofman Petr, *Vítěz, který prohrál – generál Radola Gajda*, Praha a Litomyšl, 1995, s. 53

⁸¹ Rataj Jan, *O autoritativní národní stát*, Praha, 1997, s. 68

⁸² Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 41

⁸³ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 44

⁸⁴ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 54

⁸⁵ Klimek Antonín a Hofman Petr, *Vítěz, který prohrál – generál Radola Gajda*, Praha a Litomyšl, 1995, s. 149

⁸⁶ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 56

pokusy vytvořit organizovanou vojenskou odnož, kterou by tvořili mladí a fyzicky zdatní příslušníci strany. V lednu 1928 byla založena první z nich – Omladina NOF. Další uniformovanou jednotkou, i když jenom krátce působící, byla Obrana NOF. Nejproslulejší z Gajdových útvarů se stali Junáci NOF⁸⁷. Členství bylo dobrovolné a strana předpokládala, že mezi Junáky vstoupí většina příslušníků strany ve věku od 18 do 30 let. Uniformované jednotky NOF se však stále dostávaly do spojitosti s výtržnostmi a aférami, které existenci NOF provázely. Problém, který NOF po většinu její existence pronásledoval, byl nedostatek financí. Gajda se v roce 1927 dokonce obrátil na italského fašistického vůdce Benita Mussoliniho, aby ho poprosil o finanční pomoc. Žádné důkazy o tom, že by Itálie skutečně přímou pomoc NOF poskytla, však neexistují⁸⁸.

NOF skončila svou činnost v období druhé republiky vstupem do Strany národní jednoty⁸⁹. Po nějakém čase byla NOF obnovena, dřívější slávy již však nikdy nedosáhla. Sám Gajda odmítl spolupracovat s Němci, zemřel v ústraní roku 1948 a pochován je na Olšanských hřbitovech.⁹⁰

Největšího významu mezi nacistickými a fašistickými skupinami v „Protektorátu“ dosáhlo hnutí Vlajka. Ta se stala symbolem kolaborace a zrady, její členové jsou spojeni s antisemitismem, výhrůžkami a co je nejhorší: s udavačstvím a spoluprací s gestapem. Vlajka vznikla dávno za první republiky jako politický klub, přežila měsíce druhé republiky, kdy existovala i v ilegalitě, aby se za „Protektorátu“ stala nenáviděnou kolaborantskou organizací. Jaro roku 1930 bylo dobou jejího oficiálního vzniku⁹¹. Po celou dobu své existence usilovala o politickou prioritu mezi fašistickými skupinami.⁹² Jedním z ideových pilířů Vlajky bylo v době vzniku naprosté odmítnutí komunismu. Dalším se stal odpor vůči německému živlu, který u některých jedinců dosahoval až nenávisti. Je naprostým paradoxem, že právě toto hnutí se za pár let stalo hlásnou troubou nacismu a prosazovalo spolupráci s Říší. Vlajka hlásala i odpor vůči Židům, vystupovala doslova antisemitsky⁹³. Velkým trnem v oku se stala také levicová umělecká scéna, Osvobozené divadlo Jana Wericha a Jiřího Voskovce. Ti byli ve fašistickém tisku stále obviňováni, že prezentují židovsko-marxistická představení⁹⁴. Vnitropoliticky měla Vlajka nejbližší k Hlinkově slovenské ľudové straně. V Praze 1935 na velké schůzi dokonce promluvil k příznivcům sám Andrej Hlinka jako vážený host⁹⁵.

⁸⁷ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 64

⁸⁸ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 223

⁸⁹ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 115

⁹⁰ Klimek Antonín a Hofman Petr, *Vítěz, který prohrál – generál Radola Gajda*, Praha a Litomyšl, 1995, s. 283

⁹¹ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 126

⁹² Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 277

⁹³ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 128

⁹⁴ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 129

⁹⁵ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 130

Do čela Vlajky poté nastoupil nový vůdce: nedostudovaný medik Josef Rozsévač známý jako Rys – Rozsévač⁹⁶.

Když 15. března 1939 vstoupila na naše území německá armáda, začali členové Vlajky chodit po městech označeni bílými páskami na rukávech s nápisem Vlajka. Hnutí nastoupilo nejtemnější část své historie – kolaboraci s okupační mocí a spolupráci s nepřítelem. Vůdcové Vlajky hledali oporu v okupantech a snažili se navázat úzké vazby s německými orgány nebo jejich představiteli⁹⁷. Jejich snahou bylo také získat podíl na moci v „Protektorátu“.⁹⁸ Je pravda, že Vlajka měla zpočátku určitou podporu u čelných německých představitelů, protože se stavěla silně proněmecky a vyzdvihovala Velkoněmeckou Říši. Nabádala českou společnost, aby se otevřela ke spolupráci s Německem⁹⁹. Žádala rozhodující moc ve vládě i možnost zařazení českých vojenských dobrovolníků na východní frontu proti Sovětskému svazu.¹⁰⁰ S hnutím komunikoval K. H. Frank i první říšský protektor K. von Neurath¹⁰¹.

Vlajka vybuďovala i svou ženskou odnož nazývanou Svaz žen ČNST – Vlajka. Vlajkařky prohlašovaly, že se zabývají hlavně charitou, organizací sbírek ve prospěch Říše a také výchovou mládeže¹⁰². Každé z totalitních hnutí si klade za jeden z cílů ovládnout mládež a připravit si tak základnu. Výjimkou nebyla ani Vlajka. Její mládež pořádala fotbalové zápasy a jiná sportovní klání, pořídila si dokonce šest kánoí a s nimi se její mladíci účastnili závodů na Vltavě¹⁰³.

Vedle fyzických přepadení svých odpůrců vlajkaři organizovali i teroristické útoky pomocí nástražných výbušných zařízení. Stupňující se agresivita vlajkařů proti protektorátní vládě vyvrcholila útokem na sídlo Národního souručenství. Demonstrace, pouliční bitka a ovládnutí sídla Národního souručenství na pouhých několik hodin bylo všechno, co Vlajka a její gardy dokázaly¹⁰⁴.

Začátkem konce hnutí se stal přímý střet, který vůdce Vlajky Rys vyvolal s ministrem Emanuelem Moravcem¹⁰⁵. K. H. Frank se rozhodl Moravcovi vyjít vstříc a hlavní představitele Vlajky dal umístit 17. prosince 1942 do koncentračního tábora Dachau. Zbylí vlajkaři se rozštěpili do několika skupin a tím skončila činnost Vlajky, jedné z největších a z nejnebezpečnějších fašistických skupin v Protektorátu Čechy a Morava.¹⁰⁶ Rys měl však v Dachau status prominentního vězně, a proto válku přežil. Po osvobození však přišlo logické zúčtování a řada členů Vlajky se

⁹⁶ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 237

⁹⁷ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 144

⁹⁸ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 265

⁹⁹ Rataj Jan, *O autoritativní národní stát*, Praha, 1997, s. 156

¹⁰⁰ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 342

¹⁰¹ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 146

¹⁰² Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 158

¹⁰³ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 158

¹⁰⁴ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 171

¹⁰⁵ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 178

¹⁰⁶ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 348

musela ze svých činů zodpovídat před příslušnými mimořádnými lidovými soudy. Hlavní osobnosti Vlajky si vyslechly trest nejvyšší, a tak nejvyšší představitel hnutí Rys zemřel na popravišti¹⁰⁷.

Vlajka – Český národně socialistický tábor se poprvé objevila na Litomyšlsku 26. února 1939, kdy četnická stanice v Litomyšli obdržela poštou zalepený dopis, v němž bylo 18 letáků s nadpisem „Voláme k policii a četnictvu“. Na konci letáku bylo silným písmem vytištěno Nové Československo – Vlajka. Podobné letáky obdržela též četnická stanice v České Třebové. Do té doby se Vlajka v Litomyšli neprojevila, alespoň není nikde zmínka o její činnosti. Vypadá to, že organizace se převážně etablovala na litomyšlském venkově. V Litomyšli a okolí ovšem žili v době okupace další přísluhovači Němců, kteří měli mezi českou veřejností punc vlajkařů, i když nebylo možno prokázat, zda jimi skutečně byli¹⁰⁸. V konečném součtu se dá říci, že Vlajka v našem kraji nikdy příliš nezakotvila¹⁰⁹.

I přes značnou agresivitu se nepodařilo fašismu v Československu dosáhnout významnějších úspěchů a mimo první polovinu 30. let ani ovlivnit podstatnějším způsobem politický vývoj v zemi¹¹⁰. Jakkoliv byly počátky vzniku fašistických hnutí nesmělé, nenechala nikoho na pochybách skutečnost, že koncem roku 1925 bylo na území Československa na 20 tisíc organizovaných fašistů. To znamenalo, že roste potenciální síla, která může politický život republiky komplikovat.

Litomyšl byla mimo Pardubice a Chrudim dalším střediskem, kde se na českém východě vznikající fašismus začal uplatňovat. Umožnila to mj. skladba obyvatelstva města Litomyšl a litomyšlského okresu. Litomyšlsko patřilo mezi oblasti zemědělské s převahou malých a středních hospodářství. Litomyšlsko bylo průmyslově vcelku zaostalé, převládala zde většinou drobná řemeslná výroba obuvnická a textilní¹¹¹. Nezaměstnanost v Litomyšli však počátkem 20. let nabyla velkých rozměrů. Jen málo dělníků dostávalo podporu. Vrstvy obyvatelstva se všeobecně radikalizovaly, v takovém společenském vření se často uplatňovaly i různé extremistické skupiny.¹¹²

Co se týče politických stran, měla ve městě vedoucí postavení sociální demokracie, následovaná národní demokracií, národními socialisty a lidovci.¹¹³ V letech 1922 a 1923 vzniklo

¹⁰⁷ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 182

¹⁰⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 118

¹⁰⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 748, Jiruše Jirí, *Památník obětem válek 1914 – 1918 a 1939 – 1945 v Litomyšli* (bakalářská diplomová práce na FF U Hradec Králové, 2011), s. 145

¹¹⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 3

¹¹¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 8

¹¹² Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 308

¹¹³ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 309

v Litomyšli Národní hnutí. Schůze v roce 1923 se zúčastnilo 26 členů a v čele hnutí stál MUDr. Prokop Hruška. V roce 1926 se NH spojilo s dalšími skupinami a přijalo název Národní obec fašistická. Dne 26. června 1926 se konala v Litomyšli členská schůze NOF za účasti členů i z okolních vesnic – z Osíku, Pazuchy a Kornic. Na této schůzi vyložil dr. Hruška příčiny vzniku NOF. Zároveň bylo zvoleno i představenstvo: do jeho čela se postavily osoby, které ve městě zaujímaly významnější společenské postavení¹¹⁴. Nejvýznamnější z nich byl MUDr. Prokop Hruška. Ten se narodil v roce 1896 v Praze jako syn vládního rady. Po skončení studií musel ještě na sklonku války nastoupit válečnou službu, jako vojenský lékař se zúčastnil bojů na Slovensku. Do Litomyšle přišel MUDr. Hruška v roce 1919 a nastoupil zde jako lékař ve zdejší veřejné nemocnici. Již od svého příchodu se zúčastňoval čilého veřejného života města. Byl ve výboru sokolské jednoty jako zdravotník či ve výboru Masarykovy letecké ligy. Záhy se však stal postavou tzv. lepší litomyšlské společnosti¹¹⁵.

Socialistické strany se snažily usilovně fašismu čelit, tomu však nahrával fakt, že se zvyšovala nespokojenost širokých lidových vrstev. K fašismu se začala hlásit také celá řada dobrých patriotů, i když v řadách inteligence při všem hmotném nedostatku existoval ještě smysl pro konstruktivní politiku¹¹⁶.

V polovině 20. let se na Litomyšlsku bída plynoucí z nezaměstnanosti začala prohlubovat. Část obuvnického dělnictva byla zde odkázána na tzv. domácí práci. Tak jako byli vždy předmětem vykořisťování domácí tkalci, tak byli vykořisťováni i domácí obuvníci. Aby uhájili pro sebe a své rodiny alespoň to nejskromnější živobytí, byli nuceni pracovat až 18 hodin denně, a to v nezdravých podmínkách. Tyto bídné sociální poměry dělnictva se pochopitelně projeví i ve zhoršující se situaci místních obchodníků a řemeslníků. Rostly ceny základních životních potřeb. Zvýšily se ceny mouky a chleba. V postojích dělnictva začal hrát roli nový prvek – antisemitismus. Byl vyvolán skutečností, že většina místních továrníků byli Židé, navíc ještě německé či maďarské národnosti¹¹⁷. To byla voda na mlýn propagandy místních fašistů.

Zjara roku 1927 se v Litomyšli objevil i sám Radola Gajda. Přesto však nebylo jasné, jak se na podzim 1927 v předvolební kampani zachovají fašisté. V září bylo oznámeno, že se NOF

¹¹⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 16

¹¹⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 17

¹¹⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 21

¹¹⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 23

voleb samostatnými kandidátkami nezúčastní, pouze doporučila, aby její příznivci volili občanské strany¹¹⁸.

Ještě v roce 1928 se podle hodnocení politických úřadů zdá, že se vlivu fašistické strany na Litomyšlsku nepřikládal příliš velký význam¹¹⁹. V litomyšlské pobožce České obce střelecké měli fašisté v roce 1928 třicet členů, a to znamenalo, že byli počtem druzí za příslušníky národní demokracie, kteří měli členů sedmapadesát¹²⁰. Podzimní parlamentní volby v roce 1929 však ještě zcela neprokázaly větší účinnost fašistické propagandy. Ve fašistickém táboře převládala nejednotnost v programových otázkách i v taktice politického boje. Na Litomyšlsku se začalo NOF dařit až v letech 1931 - 1933 s postupující hospodářskou krizí, narůstající nezaměstnaností a z toho vznikající bídou proletariátu i středních vrstev¹²¹. Také Radola Gajda na velkém shromáždění ve Sloupnici, kam přišlo na 500 osob, se zabýval především hospodářskou problematikou. Nejčastějším terčem kritiky na fašistických schůzích byl ministr zahraničí dr. Edvard Beneš. Narůstající sociální problémy, plynoucí z krize a masové nezaměstnanosti, působily radikálně na masy lidí. Samozřejmě nahrávaly i fašistické propagandě a agitaci, která dostávala stále více antisemitského zabarvení¹²². Jisté úspěchy se však začínaly dostavovat. V Litomyšli se vytvořila odbočka NOF mající na 500 členů (počítání zřejmě i lidé z venkova)¹²³. Počátek 30. let byl také obdobím velkých fašistických schůzí¹²⁴. Gajda byl častým návštěvníkem Litomyšle a MUDr. Prokop Hruška patřil do širšího celostátního vedení NOF. Lze tedy říci, že Litomyšl byla jakýmsi centrem fašistů na východě Čech, podobně jako Pardubice nebo Chrudim¹²⁵. Když byly v roce 1931 vypsané obecní volby, odhodlali se fašisté v Litomyšli poprvé samostatně kandidovat - a hned získali tři mandáty¹²⁶. Purkmistrem města byl již počtvrté všemi hlasy proti čtyřem hlasům

¹¹⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 25

¹¹⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 27

¹²⁰ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 346

¹²¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 28

¹²² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 29

¹²³ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 347

¹²⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 30

¹²⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 33

¹²⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 35

komunistů zvolen MUDr. František Lašek¹²⁷. Sociální situace se však nadále zhoršovala a počet nezaměstnaných stoupal¹²⁸. V květnu 1931 se ve Smetanově domě konala veřejná schůze s tématem *Fašismus a současná politická situace*. Byla bouřlivá, s projevy vystoupili MUDr. Prokop Hruška, soudce JUDr. Vojtěch Vážný i Radola Gajda. Gajda byl pro svůj výrok, že „v sociální demokracii se krade od ministrů až po tajemníky“, dokonce žalován¹²⁹. Znovu se fašisté nechali slyšet v listopadu 1931 na velké schůzi ve Smetanově domě, které se zúčastnilo asi 400 lidí. Dostavil se opět Radola Gajda, vylil si srdce, že je za své zásluhy pronásledován, a pokračoval na návštěvu do dalších míst – do Chocně, Stradouně u Vysokého Mýta a České Třebové¹³⁰.

Od počátku roku 1932 nasvědčovala situace tomu, že fašisté přecházejí do ofenzívy. Konala se spousta velkých schůzí, které měly až manifestační nádech¹³¹. Fašisté se maximálně snažili získat pozice mezi obyvateli města a vzbudit zájem venkova. Litomyšl se tak stala skutečným centrem ve východních Čechách a byla vážným kandidátem na vytvoření vyšší organizační složky. Bylo to logické, neboť MUDr. Prokop Hruška byl v té době ve středu zájmu Gajdy a zastával funkci krajského náčelníka II. Pardubické župy. Radola Gajda dokonce při jedné příležitosti nazval Litomyšl pevností svého hnutí¹³². V červenci 1932 se konaly oslavy 15. výročí bitvy u Zborova za účasti Radoly Gajdy. Podle informací četnické stanice v Litomyšli se slavnosti zúčastnilo až 2 500 členů fašistické strany¹³³. Fašisty z východních Čech - ale také z Prahy - do Litomyšle svázelo asi 24 autobusů a přes 300 osobních aut¹³⁴. KSČ si počátkem 30. let dala za úkol postavit hráz jednotné protifašistické fronty. Ovšem k této nabídce na spolupráci s komunisty se Národní socialisté stavěli zamítavě¹³⁵. Komunisté od září 1931 až do roku 1934 rozšiřovali v Litomyšli své letáky s nadpisy „*Partyzán*“ nebo „*Rudý partyzán*“¹³⁶. Naopak fašisté počali dosahovat kulminačního bodu. Mezitím pokračoval neúspěšný boj litomyšlských obuvníků

¹²⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 36

¹²⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 38

¹²⁹ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 347

¹³⁰ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 347

¹³¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 40

¹³² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 43

¹³³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 46

¹³⁴ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Město Litomyšl 2009, s. 347

¹³⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 50

¹³⁶ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 341

o zlepšení jejich existenčních podmínek. Počátkem roku 1933 přinesl tisk informaci, že Okresní nemocenská pojišťovna v Litomyšli propustila MUDr. Prokopa Hrušku ze svých služeb. Tato informace docela dost rozvířila veřejné mínění. V noci z 21. na 22. ledna 1933 provedlo 70 členů NOF v Brně-Židenicích útok na Svatoplukova kasárna a zranilo několik lidí. Puč byl zmařen, útočníci byli sice zatčeni, ale dostali jenom mírné tresty¹³⁷. Chuť fašistů po moci v republice výrazně povzbudil i Hitlerův nástup v Německu¹³⁸.

V průběhu roku 1933 se začaly objevovat vážné rozpory ve vedení NOF mezi Gajdou a MUDr. Prokopem Hruškou¹³⁹. Komunistická snaha o vytvoření jednotné protifašistické fronty se pro odmítavá stanoviska politických stran stále mýjela účinkem¹⁴⁰.

V březnu 1934 svolal Radola Gajda ústřední výkonný výbor NOF. Ten měl projednat podmínky vstupu do Národní fronty. Události dávaly tušit, že ve východních Čechách dochází u fašistů k rozkolu¹⁴¹. Iniciativu vyvíjel profesor Nekut: vysvětloval cíle nově zakládané strany a doporučoval členům NOF vstup do NF¹⁴². V předvolební kampani fašistů se objevil nový prvek: napadání ministra zahraničí Edwarda Beneše a také štvání proti SSSR. Volby v roce 1935 nezasáhly do života v Litomyšli příliš rušivě. Očekávání fašistů opět nesplnily¹⁴³.

MUDr. Prokop Hruška měl v roce 1935 oplétačky se soudem. Jednak pro organizování podpory zatčených židenických pučistů a pro leták *Matkám a ženám československým*, jednak pro nelegální držení zbraní. Pozici NOF oslabilo také to, že někteří osvědčení funkcionáři stranu opustili, v první řadě MUDr. Prokop Hruška. Svědci později vypověděli, že za okupace lidem neškodil, snažil se prý spíše pomáhat¹⁴⁴. Zato pro KSČ skončily výsledky voleb vcelku uspokojivě. Podařilo se jí zlepšit svoje postavení oproti posledním volbám na úkor ostatních socialistických stran¹⁴⁵. V období po skončení voleb se fašisté všemi silami snažili oživit činnost svého hnutí.

¹³⁷ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 348

¹³⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 52

¹³⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 63

¹⁴⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 60

¹⁴¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 67

¹⁴² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 73

¹⁴³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989 s. 81

¹⁴⁴ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 348

¹⁴⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska

Československou demokracii se však nesnažili ohrožovat jenom domácí fašisté. Sousední Německo se zahalilo do hnědého mraku a Henleinův úspěch v posledních parlamentních volbách začal jasně ukazovat, odkud hrozí republice nebezpečí¹⁴⁶.

Fašisté se snažili ještě zorganizovat v Litomyšli v roce 1936 několik větších setkání a přivábit tak příznivce, ale v podstatě tyto akce skončily neúspěchem¹⁴⁷.

Radola Gajda se po delší přestávce objevil na Litomyšlsku koncem února 1937. V té době fašističtí řečníci již na svých schůzích dávají do popředí kromě hospodářství také otázky související s obranou státu¹⁴⁸. Domnívám se, že si zřejmě již uvědomili, že s obdivem k německému a italskému fašismu vzhledem k jeho projevům by u svých posluchačů neuspěli, proto se jakoby začali od svých vzorů distancovat.

Další obecní volby do obecního zastupitelstva proběhly 29. 5. 1938 - za NOF byl zvolen pouze Eduard Linhart. Fašisté tedy oproti posledním volbám ztratili v Litomyšli přes 70 procent hlasů.

Nastala „Mnichovská zrada“. Litomyšlsko tím bylo silně dotčeno, protože kromě vysloveně německých obcí byly zabráný i obce s českým obyvatelstvem. Některé byly potom postupně po několika intervencích ze záboru uvolněny¹⁴⁹. Německé obyvatelstvo bylo však nadšeno, neboť se splnil jejich sen „Heim ins Reich!“ - „Domů do Říše!“¹⁵⁰

NOF v říjnu 1938 opět změnila svůj název a přejmenovala se na Národní tábor fašistický. Vypadá to, že Radola Gajda vycítil, že se naskytla příležitost k uplatnění - a vyrazil opět do útoku. Na konci roku 1938 se nově utvořila strana Národní jednoty. Gajda do této strany vstoupil i se svým NTF, avšak položil si podmínku své úplné rehabilitace¹⁵¹. V Litomyšli se objevily protižidovské nápisy a také nechutný leták českých fašistů, podepsaný Radolou Gajdou, který útočil nejen na Židy a emigranty, ale také na dr. Edvarda Beneše a politické zřízení první republiky¹⁵².

Již počátek roku 1939 naznačoval, že se schyluje k národní tragédii. V Litomyšli byl na začátku března 1939 zaznamenán první prokazatelný projev udavačství¹⁵³. A poté nastala noc ze

v předmnichovské ČSR), 1989, s. 82

¹⁴⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 95

¹⁴⁷ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 348

¹⁴⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 98

¹⁴⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 103

¹⁵⁰ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 354

¹⁵¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 105

¹⁵² Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 357

¹⁵³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R

14. na 15. března 1939. Nejtemnější to noc v dějinách naší země. V Berlíně se rozhodlo o úplné likvidaci ČSR. Němcům už nic nebránilo v tom, aby začali naplno uplatňovat svůj vliv. Kromě Gajdovy Národní obce fašistické se v letech okupace na Litomyšlsku vyskytovaly i některé jiné fašistické organizace¹⁵⁴.

Árijská pracovní fronta vznikla v roce 1939 v Hradci Králové. Za svého jediného vůdce prohlásila říšského kancléře Adolfa Hitlera. Byl označen jako jediný vůdce v boji proti bolševismu a světovému židovstvu. Jejím zakladatelem byl nedostudovaný technik Bedřich Opletal.¹⁵⁵ Členská základna APF na Litomyšlsku čítala kolem 70 členů. Předsedou byl prohlášen obuvnický dělník Bohuslav Štěpánek, který zemřel v roce 1943, jednatelem byl Josef Mlejnek ml., rolník z Benátek¹⁵⁶. Arijská pracovní fronta nebyla uznána za politickou stranu, avšak její kontakty s SS a německými úřady byly nebezpečné pro její odpůrce. Heslo nacistů „*Jeden Vůdce – jedna říše – jeden národ*“ se stalo i jejím heslem.¹⁵⁷

Český svaz válečníků vznikl nedlouho po obsazení ČSR Německem. Zakladatelem a předním činovníkem se stal plukovník četnictva ve výslužbě O. Bláha, ovšem svaz vznikl na popud K. H. Franka.¹⁵⁸ Svaz od počátku udržoval kontakty s gestapem a SD. Bláha dokonce ujistil říšského protektora Konstantina von Neuratha, že organizace uposlechne každého Hitlerova rozkazu. Dne 4. dubna 1941 zaslal svaz memorandum německým úřadům, ve kterém nabízel válečné vysloužilce k frontové službě. Český svaz válečníků byl za okupace nebezpečným činitelem. Nižší složky organizace se nazývaly kamarádství. Kamarádství v Litomyšli bylo založeno patrně nedlouho po založení svazu. V roce 1942 proběhl na Litomyšlsku další nábor a do roku 1944 bylo ve svazu evidováno celkem 127 členů. Mezi členy tohoto svazu se objevila i celá řada členů NOF, APF a dalších organizací¹⁵⁹.

Český svaz pro spolupráci s Němci vznikl 30. srpna 1939 v Praze jako další kolaborantský spolek. Myslím, že o jeho činnosti vypovídá mnohé už jeho název. Avšak o činnosti této organizace v Litomyšli není mnoho informací. Dochoval se pouze seznam účastníků oslavy třetího výročí vzniku „Protektorátu“, která se konala v roce 1942 v Litomyšli¹⁶⁰.

419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 107

¹⁵⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 109

¹⁵⁵ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 292

¹⁵⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 111

¹⁵⁷ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 293

¹⁵⁸ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 307

¹⁵⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 116

¹⁶⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R

Čechů, kteří se přihlásili k německé národnosti, bylo na Litomyšl a okolí poměrně dost. Již bezprostředně po 15. březnu 1939, tedy po příjezdu německého vojska do Litomyšle, se můžeme setkat s úpadkem národní hrdosti. Německá armáda nabízela lidem svůj eintopf. A našlo se pár takových, kteří ho přijali. Mezi těmi, kteří se rozhodli přestoupit za okupace k německé národnosti, byla i řada Čechů ze smíšených manželství¹⁶¹. Naopak mnozí další projevíli statečnost a nepřidali se k okupační moci.

Po osvobození Litomyšle 9. května 1945 zřídil revoluční národní výbor vyšetřovací komisi k prozkoumávání činnosti kolaborantů a zrádců českého národa. Všichni, kteří byli podezřelí ze spolupráce s okupanty, byli postupně zajištěni a umístěni ve vězení okresního soudu.

Asi nejznámějším udavačem a kolaborantem se stal Eduard Linhart. Narodil se v Litomyšli v roce 1894. Členem NOF se stal v roce 1924 a vykonával v organizaci různé funkce, aby se nakonec stal okresním vedoucím fašistů na Litomyšlsku. Eduard Linhart zcela propadl službě Němcům a stal se z něho obávaný konfident gestapa a přísluhovač okupantů¹⁶². Linhart měl i svoje spolupracovníky, jeho konfidentem se stal František Klouček. Ten byl za předmnichovské republiky placený četnický konfident komunistů. Po osvobození v roce 1945 se Eduard Linhart pokusil uniknout spravedlnosti a skrýt se. Byl naštěstí odhalen, zatčen na Semilsku a dodán do vyšetřovací vazby v Litomyšli¹⁶³. Mimořádným lidovým soudem v Chrudimi byl dne 27. 9. 1946 odsouzen k trestu smrti oběšením, ztrátě majetku a cti. Linhart přijal rozsudek klidně, odmítl duchovní útěchu, ale požádal o návštěvu své rodiny¹⁶⁴. Ještě ten den byl rozsudek vykonán na nádvoří okresního soudu v Litomyšli¹⁶⁵. Službu fašistům si vybrali i jeho příbuzní, jmenovitě jeho bratr Karel Linhart st. a jeho synovec Karel Linhart ml. Oba byli usvědčeni a odsouzeni k pěti rokům žaláře, resp. k šesti letům.

Dalším členem NOF byl Antonín Findejs ml., narozený 1906 v Litomyšli. Vykonával v hnutí většinou podřadnější funkce a za svoji fašistickou činnost byl odsouzen k odnětí svobody na sedm roků.

Stanislav Kovář se narodil v roce 1903 v Litomyšli. Členem fašistické strany byl od roku 1926. Byl jednatelem místní skupiny a vykonával různé vedoucí funkce. V době, kdy byla Litomyšl župním centrem, zastával funkci tajemníka NOF. Za svoji činnost byl souzen a odsouzen k trestu

419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 119

¹⁶¹ Tamtéž, s. 121

¹⁶² Tamtéž, s. 122

¹⁶³ Tamtéž, s. 124

¹⁶⁴ Manželka Eduarda Linharta Julie byla odsouzena za styk s Němci k trestu vězení v trvání 6 týdnů a veřejnému pokárání

¹⁶⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 685, Pavlíček Jan, *Litomyšl v letech 1945 – 1948* (magisterská diplomová práce na FF MÚ Brno, 2005), s. 55

těžkého žaláře na 10 roků¹⁶⁶.

Trest smrti, který potkal Eduarda Linharta, byl jediným tohoto druhu, který mimořádný lidový soud vynesl v Litomyšli. Poprava byla první od roku 1808, kdy byl v Litomyšli popraven rusínský voják za zabití¹⁶⁷.

Litomyšlsko i samotná Litomyšl byly již od počátku 20. let prostředím, kde se fašistickému hnutí začalo dařit. A byla to především maloměstská buržoazie prezentovaná zejména místní inteligencí, která ke hnutí inklinovala, anebo zde začala dokonce aktivně působit. V dalším sledu se jednalo o místní živnostníky doplňované dělnickou třídou. Ukázalo se, že se fašistům na Litomyšlsku podařilo využít nastupujících sociálních potíží všech vrstev obyvatelstva. Fašisté získávali členy především z těch kruhů, které pociťovaly tvrdé důsledky rostoucí hospodářské krize¹⁶⁸. Počátek 30. let na Litomyšlsku je ve znamení mohutného nástupu fašistického hnutí. Zároveň roste členská základna nejen v Litomyšli, ale i v okolních vesnicích. Oporou fašismu se stala Sloupnice, Dolní Újezd, Němčice a několik dalších vesnic. V tomto období začala NOF konkurovat agrární straně na litomyšlském venkově. Polovina 30. let byla ve znamení přeskupování sil na politické scéně v ČSR¹⁶⁹. Vznik Národního sjednocení, ale také Gajdovo taktizování způsobilo rozkol a celkový úpadek v NOF. S organizací se definitivně rozešel MUDr. Prokop Hruška. Zanedlouho jej následoval profesor Kašpar Nekut. Totální úpadek na Litomyšlsku i v celých východních Čechách nastal pro NOF ve druhé polovině 30. let. Nové vedení organizace nestačilo intelektuálně na to, aby svoje úkoly splnilo. K úplné kolaboraci a prosazování německého fašismu dospělo hnutí v období mnichovské zrady. Dostupné prameny naznačily, že další fašistické organizace v čele s Vlajkou, Árijskou pracovní frontou a jinými se na Litomyšlsku uplatnily hlavně po úplné okupaci ČSR. Fašistické organizace na Litomyšlsku nebyly sice svým počtem rozsáhlé, ale v celkovém významu byly vzhledem ke své agresivitě nebezpečné pro československou demokracii i bezpečnost státu. To se zcela jasně prokázalo zvláště v období okupace. Přísluhovači Němců i konfidenti gestapa se na Litomyšlsku verbovali výhradně z fašistického prostředí¹⁷⁰.

¹⁶⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 124

¹⁶⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 685, Pavlíček Jan, *Litomyšl v letech 1945 – 1948* (magisterská diplomová práce na FF MÚ Brno, 2005), s. 55

¹⁶⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 128

¹⁶⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 129

¹⁷⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 131

3. ODBOJ

Kapitolu Odboj ve své práci považují za jednu z nejdůležitějších. Jak se chovali naši krajané tváří v tvář nebezpečí? Podvolili se vůli nacistických pánů, nebo si zachovali rovnou páteř a bojovali o osud svůj i svých dětí?

S hrdostí jsem při svém pátrání zjistila, že se na Litomyšlsku podařilo vytvořit jednotnou protifašistickou frontu odboje. Lidé se nenechali zastrašit represemi ani vojenskou silou okupantů a bojovali ze všech sil a s nenávisí v srdci. Jak krásný a povznášející pocit cítí člověk, když nachází důkazy toho, že lidé z jeho rodiště byli odvážní a neústupní.

Československý odboj se začal formovat bezprostředně po okupaci Československa v roce 1939. Děлил se na domácí (působící na území „Protektorátu“) a zahraniční.

Domácí odboj se začal formovat vlastně již po Mnichovské dohodě, neboť mnozí předpokládali, že později bude okupován i zbytek Československa. Bezprostředně po 15. březnu 1939 se vytvořilo několik odbojových skupin, z nichž nejvýznamnější byly Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ), Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD), Obrana národa (ON) a další.¹⁷¹ Po přepadení Sovětského svazu Německem v roce 1941 se aktivizoval i komunistický odboj. Velmi těžkou dobou pro odbojové hnutí byl nástup Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora. Podle Heydrichových informací bylo na podzim 1941 popraveno kolem 500 českých občanů a přibližně šest tisíc jich bylo převezeno do koncentračních táborů. Popravena byla řada sokolských činovníků, dále vedoucí ilegální pracovníci z Obrany národa v čele s generálem Bílým a generálem Hugem Vojtou.¹⁷² Domácí odboj se pokoušel provádět všechny formy odporu vůči okupantům. Ti se odboj snažili oslabovat zásahy bezpečnostních složek, průniky konfidentů gestapa, stanným právem atd., avšak nikdy se jej nepodařilo zcela potlačit.

Jednou ze složek domácího protinacistického odboje bylo **partyzánské hnutí** v „Protektorátu“. V roce 1941 se uskutečnily první výsadky československých vojáků ze Sovětského svazu i z Anglie. Úkoly těchto skupin byly různé: diverzní, zpravodajské, sabotážní, kurýrní atd. První partyzánské skupiny na území „Protektorátu“ začaly vznikat v druhé polovině roku 1942. Jádra těchto oddílů tvořili hlavně lidé, kteří se museli před nacisty skrývat, případně také uprchlí sovětské válečné zajatci. K rozmachu partyzánských oddílů došlo v roce 1944. Partyzánské skupiny dokázaly mistrně využívat terénu, zejména hornatého a lesního. Nacisté se snažili na oplátku terorizovat a perzekuovat civilní obyvatelstvo, na denním pořádku byly popravy lidí, kteří partyzánům pomáhali. Ani to však neodradilo české vlastence od toho, aby lesní bojovníky

¹⁷¹ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 253

¹⁷² Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 325

podporovali ze všech sil.

Od jara 1939 odcházelo mnoho lidí (zvláště mladých) do zahraničí, aby tam mohli bojovat proti Německu. **Zahraníční odboj** byl zastřešován z dvou hlavních základen, a to z Anglie a ze Sovětského svazu. Na západní frontě zasahovali do bojů Čechoslováci prakticky od začátku války, nejdříve ve Francii v cizinecké legii, z které vstoupili do samostatné československé vojenské jednotky. Bojů se zúčastnili jako vojáci 1. a 2. čs. pěšího pluku a čeští letci. Po kapitulaci Francie se uchýlovali do Anglie, kde si dobyli slávu jako letci v řadách RAF a získali uznání celého světa. Na Středním východě a v Africe bojoval československý 11. pěší prapor pod velením pplk. Klapálka, později se stal brigádou a zúčastnil se obléhání Dunkerque¹⁷³.

Na východní frontě bojovali Češi až od roku 1943 pod velením pplk. Svobody jako 1. čs. samostatný prapor. Postupovali s Rudou armádou dále na západ a podíleli se i na osvobození Československa.

I když se naše země v roce 1938 vzdala bez boje a jediného výstřelu, nikdo nemůže říci, že celou válku pouze čekala na to, až za ní ostatní země vybojují svobodu a mír. Čeští občané bojovali, krváceli a umírali za osvobození své země - o to sladší byly chvíle, když se dočkali odchodu okupantů a mohli se opět těšit z nabyté volnosti.

3.1 DOMÁCÍ ODBOJ

Litomyšlsko bylo v odbojové činnosti vysoce exponovaným regionem. Přímo ve městě i v okolí vznikla ilegální síť KSČ. Někteří občané se stali členy Obrany národa, Petičního výboru Věrní zůstaneme nebo sokolské skupiny, z nichž se postupně vytvořila místní organizace Ústředního vedení odboje domácího (ÚVOD).

Hlavní tíhu na svých bedrech nesli lidé hlásící se ke komunistické straně. Vládním rozhodnutím ze dne 21. 10. 1938 byla totiž činnost strany zastavena a 27. 12. 1938 dokonce úředně rozpuštěna. Již v listopadu byla ale místní organizace komunistické strany informována o tom, že přejde do ilegality. Přejed provedl krajský tajemník Karel Procházka na schůzi v hostinci U zeleného věnce. Tímto aktem došlo k utvoření první ilegální sítě KSČ na Litomyšlsku. Byla zvolena vedoucí trojka ve složení: Jaroslav Lochman (krycí jméno Novotný), můj prastrýček Antonín Soukup (Loutkář) a Antonín Král (Černý)¹⁷⁴. Úkolem jmenované první trojky bylo ústně i letáky uvědomovat dělníky, rolníky i ostatní občany. Napojení na 1. ilegální ústřední vedení strany

¹⁷³ TRS 1995, roč. 4, č.6, s. 5, Pakosta Oldřich, *Litomyšlané v boji proti nacismu. (K účasti litomyšlských občanů v československých jednotkách ve Velké Británii)*

¹⁷⁴ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 23

zajišťovala bývalá poslankyně KSČ Marie Čížinská¹⁷⁵. S ústředním vedením strany bylo navázáno dvojí spojení. V prvním byl hlavním článkem Karel Vaško¹⁷⁶, prostředníky byli Petr Jilemnický a redaktor Eduard Urx. Petr Jilemnický¹⁷⁷ přišel do Poříčí u Litomyšle v dubnu 1939, když byl orgány „Slovenského štátu“ vyhoštěn kvůli svému komunistickému přesvědčení. Vesnice Poříčí se stala důležitým centrem činnosti ilegální organizace KSČ. V Litomyšli se konaly tajné schůzky například v Nedošínském háji¹⁷⁸.

Další složkou české společnosti v Litomyšli, která aktivně bojovala proti okupantům, byli studenti. Nedalo se zabránit ale ani individuálním akcím. Například tercián Sedliský a kvartán Pešl se pokusili o útěk za hranice. Na Slovensku byli však zadrženi a gestapo je dopravilo zpět. Vyloučili je ze školy a před dalším trestem je zachránil jejich mladistvý věk¹⁷⁹.

Rok 1940 byl rokem německých úspěšných tažení na severu a západě Evropy. Na druhé straně znamenal rozšíření odbojové činnosti jak komunistů, tak i nekomunistů. Dne 13. dubna 1940 přivedl pardubický „vrchní zemský rada“ důstojník SS Schulz von Dratzig do správy města nové členy městské rady – Němce. Purkmistr města MUDr. František Lašek zahájil schůzi v českém jazyce. Po několika jeho slovech se na něj nacistický úředník obořil, že má mluvit německy. Prý ho uráží, když někdo před ním mluví pro něho nesrozumitelným jazykem. Poté odešel a purkmistra si nevšímal¹⁸⁰. Jen další ukázka německé nadutosti! Odboj pokračoval v činnosti. Díky spojení s pražskou organizací se dovážel ilegální tisk do Litomyšle. V rozšiřování tisku se stala Litomyšl pro svou dobrou organizaci brzy důležitým uzlem oblasti východních Čech¹⁸¹. Dne 18. září došlo na Pardubicku k velkému zatýkání. V Litomyšli však byli včas varováni, a tak vedoucí trojka přestala pracovat a další činnosti se mělo chopit druhé ilegální vedení. Další zatýkání přišlo na řadu na podzim 1940¹⁸². Byli zatčeni Antonín Král¹⁸³, Josef Buben¹⁸⁴, Václav Klančík¹⁸⁵, Antonín

¹⁷⁵ Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj, Svitavy 1985, s. 33 – 42

¹⁷⁶ Karel Vaško byl jednou z nejvýznamnějších postav komunistického hnutí na Litomyšlsku už od 30. let. V policejních hlášeních byl nazýván jako „poříčský buřič“. V roce 1933 byl v Sovětském svazu, a proto zanícen propagoval zkušenosti, které tam získal. Organizoval také dobrovolníky na pomoc demokratickému Španělsku. V akci Gitter byl zatčen jako jeden z prvních a nejdéle ze všech vězňů. Dne 26. 6. 1941 ho přijelo domů zatknout gestapo. Dokázal utéci, ale zatčena byla jeho manželka. Aby ji zachránil, přihlásil se sám na četnické stanici v Budislavi. Osvobození se však nedočkal, zemřel v koncentračním táboře Wohlauf 31.10.1942 (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

¹⁷⁷ Petr Jilemnický byl učitel. Učil v Budislavi a v Jarošově. Zatčen byl 1942, propuštěn 1945 (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

¹⁷⁸ Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj, Svitavy, 1985, s. 33 – 42

¹⁷⁹ Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj, Svitavy, 1985, s. 33 – 42

¹⁸⁰ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 364

¹⁸¹ Pulkrábek Ladislav, *Ilegální činnost KSČ na Litomyšlsku*, in: Bojující a vítězné Svitavsko, Svitavy, 1965, s. 8 – 13.

¹⁸² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 59, *Politické a hospodářské důsledky okupace na Litomyšlsku*, s. 48

¹⁸³ Antonín Král byl propuštěn 19. května 1941 (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu

Soukup¹⁸⁶, Jaroslav Lochman¹⁸⁷, Stanislav Mrkos¹⁸⁸. Po zatčení první trojky zůstalo naštěstí v Litomyšli utajeno místo, kde se psaly a rozmnožovaly ilegální letáky. Bylo to u Jana Bárty, syna pekaře¹⁸⁹. V té době se vytvořila druhá ilegální síť KSC. Do jejího čela se postavili Josef Hrnčák¹⁹⁰ (kopytářský dělník), Rudolf Hanyk¹⁹¹ (obuvnický dělník), Jiří Famfulík¹⁹² (krejčovský mistr), František Mlejnek¹⁹³ (obuvník) a listonoš František Rus¹⁹⁴.

Proti litomyšlské organizaci nasadilo pardubické gestapo konfidenta. Ten měl za úkol proniknout mezi členy, získat informace o jejich spojení, spolupráci a kontaktech. Vystupoval pod jménem Černý. Jeho činnost však nepřinesla očekávaný efekt¹⁹⁵.

Napadání Sovětského svazu a plán Barbarossa se stal historickým mezníkem druhé světové války. Odezva a aktivita boje proti fašismu se projevila i v Litomyšli. Například v srpnu 1941 zde byly v noci vylepeny letáčky s výzvou, aby obyvatelé bojkotovali protektorátní tisk. V září 1941 se na litomyšlském náměstí objevila spousta plakátků s českými vlajkami a nápisy „*Nedáme se*“¹⁹⁶. Po zatýkání vedoucích odbojové sítě na Litomyšlsku se do čela v listopadu 1941 postavili Jan Plšek (truhlářský dělník), Emanuel Hanyk (malíř a natěrač), Jaroslav Krejčí (obuvnický dělník) a Bohumil Novotný (truhlář). Byla to již třetí vedoucí skupina v čele komunistického odboje na Litomyšlsku¹⁹⁷. Však také zásah gestapa proti nim byl dosud největší. V květnu 1942 byli zatčeni Jaroslav Krejčí, Jan Plšek a Bohumil Novotný. Všichni tři byli 8. října 1943 v Drážďanech popraveni. Emanuel Hanyk se vyhnul zatčení jenom se štěstím, když gestapo zatkl jeho otce, který se jmenoval stejně. Hanyk utekl a skrýval se díky pomoci a obětavosti spousty lidí. Stal se členem

protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

184 Josef Buben se vrátil do vlasti až 15. listopadu 1945. Svůj osud popisuje v knize *Z mých vzpomínek* (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

185 Václav Klančík byl propuštěn 24.června 1941 (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

186 Antonín Soukup byl bratr mého dědečka. Propuštěn byl 19. května 1941 (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

187 Jaroslav Lochman byl propuštěn 19. května 1941 (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

188 Stanislav Mrkos se do vlasti již nikdy nevrátil. Byl zastřelen na pochodu smrti Hamburg-Kiel několik dnů před osvobozením v dubnu 1945 (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

189 Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 59, *Politické a hospodářské důsledky okupace na Litomyšlsku*, s. 49

190 Josef Hrnčák byl zatčen 21.10.1941, po skončení války byl osvobozen z koncentračního tábora (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

191 Rudolf Hanyk byl zatčen 24.6.1941, po skončení války byl osvobozen z koncentračního tábora (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

192 Jiří Famfulík byl zatčen 21.10.1941, po skončení války byl osvobozen z koncentračního tábora (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

193 František Mlejnek byl zatčen 21.10.1941, 23. prosince 1943 byl popraven (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

194 František Rus byl zatčen v červnu 1941, po skončení války byl osvobozen z koncentračního tábora (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

195 Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj, Svitavy, 1985, s. 33 – 42

196 Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 35

197 Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 374

partyzánského oddílu Stalin a pomohl osvobodit vlast se zbraní v ruce¹⁹⁸. Což se bohužel nepodařilo všem, například významné osobnosti komunistického odboje Rudolfu Pohorskému. Ten byl po svém zatčení nelítostně a krutě mučen, než by však prozradil jména svých druhů, volil raději smrt skokem z okna služebny gestapa v Pardubicích. Svou smrtí tak zachránil desítky dalších lidí před stíháním a zatčením. Dalším, kdo si jistě zaslouží zmínku, byl Jan Kovář, který byl členem KSČ a do odboje na Litomyšlsku se zapojil ihned po okupaci. V dubnu 1942 ho gestapo vypátralo a přijelo zatknout do Frýdku-Místku. Kovář se však rozhodl nepadnout do rukou fašistů živý. V přestřelce byl raněn a pokusil se uniknout skokem do řeky Ostravice. Jeden z Němců ho však úderem kamenem omráčil. Když Jana Kováře vytáhli na břeh, byl mrtev¹⁹⁹.

Nastal však den 27. květen 1942, tragický mezník v odboji českého lidu proti fašistickým okupantům. V Praze byl proveden atentát na zastupujícího říšského protektora SS Reinharda Heydricha. Následovala strašná a nelítostná odvěta okupantů po celé zemi. Také Litomyšl ztratila své občany, když 10 místních obyvatel bylo popraveno v pardubickém Zámečku²⁰⁰. Ani poté však lidé neustávali v odporu. Zformovala se čtvrtá ilegální síť KSČ a do jejího čela se postavili Filip Žaba z Kozlova²⁰¹, Stanislav Zachař²⁰² a František Famfulík z Litomyšle²⁰³. Úmyslně byla vytvořena v té části Litomyšlska, kde se dříve nezatýkalo, to znamená v oblasti obcí Pazucha, Kozlov a Svinná. Významnou úlohu v této době představovala výchova mládeže a její zapojení do odboje²⁰⁴. Tu přiváděla k ilegální síti nenávist k okupantům a touha podílet se aktivně na odporu proti nim. V této době již docházelo ke zlomu ve druhé světové válce, německá neporazitelná armáda již okusila chuť porážek. Podzemní hnutí se pokoušelo rozvíjet sabotážní a diverzní činnost. V tomto období se nacházeli na Litomyšlsku a dalších místech důstojníci z rozbité ilegální organizace Obrana národa. V jejím čele stál podplukovník Josef Svatoň a poručík Josef Kabele²⁰⁵. Významné bylo i rozšiřování ilegálního tisku, především Rudého práva. Filip Žaba byl ve druhé polovině roku 1942 nasazen na práci v Mostě, podařilo se mu však uprchnout a plně se dále věnoval

¹⁹⁸ Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj, Svitavy, 1985, s. 33 – 42

¹⁹⁹ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 37

²⁰⁰ Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj, Svitavy, 1985, s. 33 – 42

²⁰¹ Filip Žaba se narodil v roce 1914. Patřil mezi aktivní činovníky komunistické mládeže. Živil se jako truhlář a žil se svou manželkou v Kozlově u Litomyšle (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

²⁰² Stanislav Zachař se narodil roku 1907 v Litomyšli. Pracoval jako dělník v lesním závodě a spolupracoval s Filipem Žabou. Jeho otec byl zakládající člen KSČ v Litomyšli (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

²⁰³ František Famfulík se narodil v roce 1912 v Litomyšli. Pocházel z komunistické rodiny, jeho otec pomáhal zakládat KSČ v Litomyšli. Pracoval jako závozník u silniční správy v Litomyšli (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

²⁰⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 59, *Politické a hospodářské důsledky okupace na Litomyšlsku*, s. 67

²⁰⁵ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 50

ilegální činnosti. Gestapo se postupně dozvědělo, že není v Německu na práci, že se zřejmě někde skrývá. Dne 10. února 1943 byl Filip Žaba zatčen v Praze. Němci si uvědomovali, že mají v rukou klíčovou osobu, proto ho podrobili těžkým výslechům. Filip Žaba byl nacistickým soudem odsouzen za přípravu velezrady k trestu smrti. Ten byl vykonán 25. 10. 1943 ve věznici Brandenburg – Gordem. V Pardubickém kraji bylo zahájeno masové zatýkání. Ve spárech gestapa uvízlo dost členů komunistické mládeže, ilegální pracovníci ze Svinné, Kozlova a Pazuchy. V Litomyšli byli zatčeni Stanislav Zachař a František Famfulík. Zatýkalo se i v řadách nekomunistického odboje, jedna z hlavních postav, podplukovník Josef Svatoň, se dokázal včas přemístit na Prosečsko. Přehled odbojové činnosti komunistů na Litomyšlsku by nebyl úplný bez litomyšlského rodáka Josefa Formánka. Ten se v roce 1937 vydal na pomoc Španělsku jako dobrovolník. Po mnoha bojích se přes tábory Argeles a Guron a přes československou jednotku ve Francii vrátil zpět do vlasti a rozhodl se bojovat proti fašistům přímo v srdci země. Působil na Litomyšlsku, Prosečsku a Královéhradecku. Bohužel na jaře 1943 byl zradou vydán do rukou gestapa. To vědělo, že má v rukou důležitou osobu, a proto Františka Formánka podrobilo krutým výslechům. Zlomit se jim ho však nepodařilo. Zemřel v Drážďanech 23. srpna 1944²⁰⁶. Zásahy gestapa proti čtvrté ilegální síti KSČ na Litomyšlsku v roce 1943 byly nejtěžší. Celkem 11 popravených a 30 dalších, kteří přežili útrapy koncentračních táborů. To byl výsledek nacistických represálií na Litomyšlsku. Po takhle těžkých zásazích a zatčení skoro všech členů KSČ se již činnost místních odbojových organizací neobnovila v dřívějším rozsahu. Ti, jimž se podařilo uniknout, však v boji pokračovali partyzánským způsobem. Podporovali zejména uprchlé sovětské válečné zajatce. Ti brzo po překročení protektorátní hranice poznali, že jsou v českých zemích - houfně z transportů utíkali. Mnozí z nich tak doplnili stavy partyzánských skupin²⁰⁷.

Partyzánský oddíl STALIN

Byl 25. říjen 1944 a u Pelhřimova to vypadalo jako každý jiný den. Nic nenasvědčovalo tomu, že večerní tmu něco naruší. Náhle se ozval hukot letadla a objevilo se světlo. Jako malé světlé kvítky sneslo se na zem několik padáků. První poslové osvobození. Poručík dělostřelectva Viktor Osipov byl jedním z nich. Při seskoku si poranil nohu a zaostal za svými druhy²⁰⁸. Probíjel se dále českým územím a došel na Vysočinu. Tak ho našel kovář Josef Ondra z Krásného. Vzal ho do

²⁰⁶ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 63

²⁰⁷ Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj, Svitavy, 1985, s. 33 – 42

²⁰⁸ Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985, s. 20

svého domu, zajistil mu lékařské ošetření²⁰⁹. Osipov se rozhodl, že založí vlastní partyzánský oddíl na Litomyšlsku. Jeho nejbližším pobočníkem se stal osmnáctiletý Vladimír Medvěd, kterému se podařilo uprchnout z Německa. Další důležitý člen vznikajícího oddílu byl Nikolaj Savěnko. V bojích s Němci byl raněn a chycen, ale využíval každé příležitosti k útěku. Naposledy v srpnu 1944 v Borové u Poličky²¹⁰. Mezi další členy oddílu patřili např. Alexandr Ponomarjev, zdravotnice Květa Ropková aj. Politickým komisařem se stal Oldřich Cach²¹¹. Hlavní základnu představoval domek Vomočilových ve Vidlaté Seči. Oddíl dostal jméno Stalin²¹².

Na přelomu let 1944 – 1945 měli fašisté mnoho práce s partyzánským hnutím. Lidem už nestačilo pouze působení v ilegálních organizacích. Stále častěji brali do rukou zbraně a bojovali proti okupantům. Ztráty byly na obou stranách, ale partyzánské hnutí se rozbít nepodařilo. Jedno z protipartyzánských komand o síle 120 mužů pod velením gestapáka Schultzeho sídlilo v Poličce a v boji proti partyzánům používalo konfidenty²¹³. V dubnu 1945 se štáb oddílu rozhodl, že zlikviduje nenáviděného gestapáka Schultzeho. Ten často navštěvoval restauraci Polanka u Nových Hradů. Toho dne přišel na oběd i německý nadporučík, který řídil stavbu protitankových zábran. Partyzáni ho zastřelili a stáhli se z budovy. Likvidace německého důstojníka probudila fašistické bezpečnostní složky, na pomoc přijely i jednotky SS z Pardubic. Jejich autobus však u Polanky narazil na rozmístěné partyzány a vypukla přestřelka²¹⁴. Gestapák Schultze sice unikl léčce, ale místo něho v ní uvízlo komando z Pardubic. Ten den zemřelo 12 gestapáků, další byli zraněni. Partyzáni nezaznamenali jedinou ztrátu. Odveta na sebe ovšem nenechala dlouho čekat. Do Proseče přijelo 30 nákladních aut a autobusy. Na 600 mužů bylo nasazeno do boje proti partyzánům a začalo pročešávání lesů, vesnic a domů. Čeští obyvatelé se pokoušeli všemi silami partyzánům pomoci. Skrývali je a zjišťovali informace o pohybu vojsk. Němci nenašli ani jediného partyzána, jejich záměr se jim nepovedl²¹⁵.

Také mezi partyzány byly ztráty na životech. Na konci dubna 1945 zadrželo einsatzkommando dva mladé chlapce – spojky partyzánů. Po výsledku gestapák Schultze odjel s komandem do Daňkovic na prohlídku chalup. V jedné z nich zastihli partyzána Alexanova. Když viděl, že neunikne, volil raději smrt z vlastní pistole. Ve Vidlaté Seči se partyzáni stáhli do lesů

²⁰⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 175, Gloser Jaroslav, *Partyzánské hnutí na Poličsku a Litomyšlsku* (diplomová práce na Ped F U Hradec Králové, 1974), s.29

²¹⁰ Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985, s. 27

²¹¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 348, Plášek Rudolf, *Odboj na okrese Litomyšl v době okupace*

Gloser Jaroslav, *Partyzánské hnutí na Svitavsku*, Svitavy, 1975, s. 31

²¹² Tamtéž, s. 33

²¹⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 175, Gloser Jaroslav, *Partyzánské hnutí na Poličsku a Litomyšlsku* (diplomová práce na Ped F U Hradec Králové, 1974), s. 46

²¹⁵ Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985, s. 46

včas. V osidlech Němců uvízl Vít Vomočil, jehož domek sloužil jako základna partyzánského oddílu Stalin. Po dlouhém výslechu vzdorujícího Vomočila propustili pod podmínkou, že jim udá Osipova. Vomočil však na něco takového ani nepomyslel. Utekl do lesů za ostatními partyzány²¹⁶.

Starostou v Suché Lhotě byl Jan Dryml²¹⁷. Byl to jeden z nejnebezpečnějších udavačů. Dokonce se stal členem tzv. arijské fronty. Stejného názoru byl i jeho syn a manželka. Po krátké poradě vynesl partyzánský soud jasný verdikt. Tři partyzáni se samopaly se 1. května 1945 vypravili do vesnice a udavačskou rodinu stihl spravedlivý trest. Němci v té době neměli už čas vyšetřovat jejich smrt, a tak rodina byla pohřbena bez prošetření²¹⁸.

Štáb partyzánského oddílu Stalin se snažil navazovat spolupráci se skupinami domácího odboje, které působily na Litomyšlsku, ale také například se železničáři z České Třebové. Početní stav jednotky vzrostl postupně na více než 100 členů. Oddíl měl na kontě mnoho bojů. Zlikvidoval okolo 450 fašistů, devět vozů, tři autobusy, odzbrojil několik německých a maďarských praporů a zlikvidoval několik agentů gestapa a policie²¹⁹.

Dne 5. května 1945 povstala k boji Praha. V Makově vlály československé vlajky a lidé odstraňovali německé nápisy. Na návsi lidé zdravili partyzány. Muži měli pušky a pistole. Partyzánský oddíl se zde radil o odzbrojení Maďarů v Chotěnově a Vidlaté Seči. Ti posléze dodrželi dohodu a zbraně odevzdali bez odporu. Přesně v té době zůstala v Makově zdravotnice Květa Ropková s několika partyzány. Náhle přijela německá auta a zastavila u sokolovny. Makovští občané a partyzáni spustili palbu, před přesilou museli však ustoupit. Makovská školní kronika uvádí, že v bojích padli tři Němci a sovětský partyzán Petr, který je pohřben na místním hřbitově²²⁰.

Den osvobození zastihl Osipova i s druhy v rodině kováře Ondry z Krásného. Po rozloučení se Osipov rozjel přes Borovou a Dolní Újezd do Litomyšle. Tam se setkal s velitelem města majorem Latyševem a předal mu sovětské partyzány. Před odjezdem napsal Osipov dopis zdravotnici oddílu Květě Ropkové: „*Děkuji Tobě, děkuji Tvému národu za velkou pomoc, za duševní bratrství, které jste nám dali. Za váš národ jsem se nebál ztratit svůj mladý život, směle jsem se díval smrti vstříc. Věděl jsem, že jestliže zemřu, mnou započaté dílo jiní dovedou do konce a dříve či později bude nepřítel rozdrčen a znovu vzejde slunce nad svobodným národem českým. Drahá Květo! Mým jménem poděkuj svému národu za velkou pomoc, kterou poskytl nám, ruským lidem, partyzánům.*“²²¹

²¹⁶ Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985, s. 54

²¹⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 348, Plášek Rudolf, *Odboj na okrese Litomyšl v době okupace*

²¹⁸ Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985, s. 57

²¹⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 175, Gloser Jaroslav, *Partyzánské hnutí na Poličsku a Litomyšlsku* (diplomová práce na Ped F U Hradec Králové, 1974), s. 30

²²⁰ Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985, s. 66

²²¹ Tamtéž, s. 74

Proti okupantům nestáli však pouze členové KSČ nebo lidé hlásící se ke komunistickým myšlenkám, jak se nám literatura vydaná před rokem 1989 snažila většinou namluvit. Lidé nehlásící se k žádné politické straně ani organizaci byli stejně odhodlaní osvobodit svou vlast od německých utiskovatelů. Po okupaci naší vlasti v roce 1939 se postupně utvářely i další odbojové organizace. Od počátku roku 1940 se nekomunistický odboj začal formovat v tzv. Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD). Další organizací byla Obrana národa (ON). Ta se skládala z bývalých důstojníků československé armády, členů Sokola, legionářů atd.

Po uzavření smlouvy o neútočení mezi Německem a Sovětským svazem příslušníci Obrany národa vydali po Vysokém Mýtě, Litomyšli a dalších místech letáky, kde kritizovali Sovětský svaz a KSČ. Ilegální organizace KSČ na to ihned zareagovaly a vysvětlovaly uzavření této smlouvy. Bohužel se gestapu podařilo do organizace proniknout a rozbít její síť v letech 1939 – 1940. Popraven byl plukovník Bohuslav Závada a major František Vlach. Ze Zavadovy skupiny se podařilo zůstat na svobodě pouze podplukovníku Josefu Svatoňovi a poručíku Josefu Kabelemu²²². Je potřeba zmínit i organizaci Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ). Ten byl odhalen a zničen až roku 1942.

V letech 1939 – 1940 vytvořili odbojovou skupinu pracovníci berní správy v Litomyšli. Dali si jméno „V boj“ a vydávali i časopis téhož jména. V jejím čele stáli např. Josef Chuchvalec²²³ a František Mlejnek²²⁴. V srpnu 1941 byla skupina odhalena a postavena před soud. Osvobození se dočkali všichni, až na dva výše jmenované²²⁵.

Velký podíl na činnosti měli v odbojových skupinách studenti a mládež. Rozšiřovali ilegální tiskoviny, organizovali průvody. Když bylo po uzavření vysokých škol v celé republice odvečeno na 1200 studentů, byl mezi nimi i Jan Dubišar²²⁶, syn chalupníka z Poříčí. Od května 1940 nabyly akce mládeže na organizovanosti. Do jedné ilegální organizace se sjednotily jednotlivé skupinky studentů. Do jejich čela se postavil Josef Kůžela. Z jeho spolupracovníků můžeme jmenovat např. Jaroslava Zímu, Jiřího Šperla, Jana Bureše, Jaroslava Šimáčka, Miroslava Cziviše, Josefa Štiku, Marii Sedláčkovou atd. Většina členů si dokázala obstarat zbraně. Na svých tajných schůzkách si studenti předávali informace o místní německé posádce a také lidech, kteří spolupracovali s nacisty. Informace poté rozšiřovali po městě. Studenty plně podporovali i profesori, především Alois Knotek a Vilém Marx. Pokyny ke všem akcím vydával Josef Kůžela

²²² Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 65

²²³ Josef Chuchvalec zemřel v lednu 1942 na následky výsledků gestapa (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

²²⁴ František Mlejnek zahynul v září 1942 v Osvětimi (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

²²⁵ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 66

²²⁶ Jan Dubišar byl s podlomeným zdravím propuštěn v prosinci 1941 (Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987)

jako rozkazy politického vedení ÚVOD v Litomyšli²²⁷. Do organizace bylo zapojeno mnoho vlastenecky smýšlejících občanů, hlavně z řad inteligence. V ÚVODu pracovali vedle Josefa Kůžely například trafikant Eduard Král, uzenář Václav Klemt, účetní mlýna v Tržku Josef Pekárek, Josef Krupka, učitelé Josef Švec a Josef Syrovátka a mnoho dalších²²⁸. Spojení měli i na četnickou stanici v Litomyšli. ÚVOD později spolupracoval i s komunistickým odbojem. Skupina pod vedením Eduarda Krále měla do září 1941 spojení s Obranou národa, kterou v této oblasti zastupoval major Josef Matohlína. Ten byl zatčen na konci roku 1941. A za týden po něm i Eduard Král a jeho manželka Anna Králová. Zatčením Josefa Matohlíny a Eduarda Krále se začaly nad organizací ÚVOD v Litomyšli stahovat mraky²²⁹. Z vedoucích zůstal na svobodě Josef Kůžela, který se musel ihned ukrýt. Zázemí našel u rodiny Pruškových z Horní Sloupnice. Negativní roli bohužel sehrál v litomyšlské ilegální organizaci ÚVOD Jaroslav Hanka. Ten byl v únoru 1942 zatčen gestapem a aby si zachránil život, dal se na cestu zrady. Potvrdily to i výpovědi členů gestapa z Pardubic po skončení války – Ludvíka Schultzeho a Aloise Aschenbrennera. Eduard Král byl sice zatčen již v prosinci 1941, ale usvědčen až v době, kdy Hanka zradil. Eduard Král výslechům dlouho odolával. V protokolech bylo uváděno, že „*Král nechce mluvit*“. Teprve po 3 měsících věznění prozradil úkryt plechové krabice s kompromitujícím materiálem²³⁰.

Postupně se začínala utahovat smyčka i kolem Josefa Kůžely. Redaktor Hanka se před Kůželovými ochránci vydával za ilegálního pracovníka a postupně zjistil, kde se Kůžela ukrývá. Ten byl 5. května 1942 zatčen. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha bylo zřízeno na Zámečku v Pardubicích popraviště, kde skončil život i některých příslušníků organizace ÚVOD z Litomyšlska. Vedoucí organizace Eduard Král byl popraven v roce 1943 a téhož roku i Josef Kůžela²³¹. Odbojová činnost ÚVODu na Litomyšlsku trvala dva roky a skončila ve skutečnosti zatčením Eduarda Krále a Josefa Kůžely. Zvláště velký význam mělo období její činnosti po přepadení Sovětského svazu Německem, kdy komunistický a nekomunistický odboj vytvořil na Litomyšlsku jednotnou protifašistickou frontu. Ta prakticky trvala až do ukončení činnosti ÚVODu. Činnost byla zaplácena krví, jen v období heydrichiády bylo popraveno v Pardubicích 21 občanů Litomyšlska. Vězením a koncentračními tábory prošlo 23 členů nekomunistického odboje. Gestapácké protokoly dokazují, jak statečně se chovali lidé před popravčími četami. Např. v protokolu z 10. června, kdy bylo popraveno devět osob z Litomyšlska, je uvedeno, že odsouzení se chovali při popravě sebevědomě a mlčky. Pouze učitelka z mateřské školky v Litomyšli Anna Kocmanová po vyhlášení rozsudku a tváří v tvář popravčím zvolala

²²⁷ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 68

²²⁸ Zprávy z muzeí od Trstenické stezky 1969, č. 7, s. 41 – 47, *Vzpomínky na ilegální činnost za okupace v Litomyšli. O litomyšlské odbojové skupině ÚVOD*. (Paměti Josefa Kerharta a Josefa Syrovátky)

²²⁹ Zprávy z muzeí od Trstenické stezky 1969, č. 7, s. 41 – 47, *Vzpomínky na ilegální činnost za okupace v Litomyšli. O litomyšlské odbojové skupině ÚVOD*. (Paměti Josefa Kerharta a Josefa Syrovátky)

²³⁰ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 72

²³¹ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 375

„*Vlasti zdar*“. Hrdinství mladé ženy vzbudilo obdiv i u otrlých gestapáků²³².

Obětí heydrichiády se stali také významní litomyšlští rodáci dr. Josef Páta, profesor pražské Karlovy univerzity, a jeho bratr dr. František Páta²³³. V Praze na Pankráci byli popraveni i další litomyšlští rodáci Antonín a Emilie Císařovi.

Rozbitím organizace ÚVOD skončila na Litomyšlsku činnost nekomunistického odboje na 2 roky. K jejímu obnovení došlo až v roce 1944. V té době rostla aktivita v odporu proti okupantům²³⁴.

Další významnou úlohu v působení skupin nekomunistického odboje na Litomyšlsku měla skupina podplukovníka Josefa Svatoně. Ta byla pro partyzánský způsob boje. Významné bylo například seznámení Josefa Svatoně s českým vlastencem kovářem Josefem Ondrou z Krásného, v jehož domku se skrývali čeští a sovětsí uprchlíci ze zajateckých táborů. Josef Svatoň byl vlastenec a voják. Vyznával partyzánský způsob odboje a chtěl čelit okupantům protiněmeckými odvetnými akcemi. Neúnavně navazoval spojení s dalšími skupinami, pomáhal ukrývat uprchlíky, žádal vládu v Londýně o shození zbraní pro partyzány atd.

Od září 1944 se ustanovila organizace pod názvem Rada tří (R 3)²³⁵. Název připomínal tři čelní představitelé – profesora Josefa Grňu, generála Vojtěcha Lužu a Josefa Císaře. Bohužel se staly události, které způsobily, že organizace R 3 nemohla plnit vedoucí úlohu nekomunistického odboje na konci války. Dne 2. října 1944 byl českými četníky zastřelen generál Vojtěch Luža, jeho pobočník poručík Josef Koreš byl těžce raněn a ukončil raději život vlastní zbraní²³⁶. To, že oba odbojáři byli zastřeleni českými přísluhovači v nacistických službách, způsobilo nejen mezi partyzány, ale v širokých vrstvách lidu spravedlivé rozhořčení. Olej do ohně ještě přilila skutečnost, že kolaborující četníci byli dávání svými veliteli za vzor za svůj příkladný postoj k Říši. Bylo rozhodnuto, že tato akce nezůstane bez odvety. Rozkaz k jejímu provedení vydal Josef Svatoň a jako člen odvetné skupiny se zúčastnil i Radomír Luža, syn zastřeleného generála. Trest měl stihnout celou stanici. Akci provedli partyzáni z oddílu Čapajev. Zbraně zajistili Karel Famfulík z Vidlaté Seče a Jaroslav Havel z Proseče. Při této odvetné akci byli ve sklepě četnické stanice zastřeleni čtyři četníci a jeden těžce zraněn. Na dveře do sklepa četnické stanice umístili partyzáni plakáty s nápisem: „*Odveta za československé důstojníky. Kdo se zúčastní pohřbu, toho čeká totéž!*“²³⁷ Myslím si, že tato akce měla určitě veliký význam a ukázala okupantům, že před partyzány si nemohou být jisti nikde. Je dobré vědět, že se čeští lidé nebáli vzít zbraně do rukou a postavit se proti obrovské přesile.

²³² Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 75

²³³ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 370

²³⁴ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 375

²³⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 685, Pavlíček Jan, *Litomyšl v letech 1945 – 1948* (magisterská diplomová práce na FF MÚ Brno, 2005), s. 28

²³⁶ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 79

²³⁷ Nepraš Jaromír, *Smrtí boj nekončí*, Svitavy : Okresní muzeum, 1990, s. 112

Gestapo bohužel stopu po Josefu Svatoňovi nepustilo ze zřetele. Našlo ji v souvislosti se svým zásahem proti odbojovému hnutí v českém hasičstvu. Prvního listopadu 1944 přijela dvě auta gestapáků k Proseči. Obklíčili hájenku, kde se Josef Svatoň s partyzánem Eduardem Soškou ukrýval - začala přestřelka. Němci do podkroví, kde se oba muži skrývali, vhodili granáty se slzným plynem. Svatoňovi a Soškovi se podařilo uniknout z hájenky a dali se na útěk. Dostali se pod palbu kulometného hnízda a Svatoň byl zasažen. Soška měl možnost uniknout, ale vrátil se k ležícímu druhovi. Než aby padli do rukou gestapáků, zvolili si oba důstojníci raději smrt z vlastních zbraní²³⁸. Odboj na Litomyšlsku ztratil v Josefu Svatoňovi člověka, který prosazoval aktivní odpor a ozbrojené povstání. Někteří příslušníci R 3 přešli do partyzánských oddílů. Skupina ve Vidlaté Seči se přidala k oddílu Stalin.

V Litomyšli se v druhé polovině roku 1944 zformovala skupina, která si dala jméno *Jakub 81*. V čele stál nejdříve učitel Vlastimil Voříšek, koncem roku ho vystřídal štábní kapitán Jan Moravanský, který se skrýval v ilegality²³⁹. Už předtím se mu podařilo ve Velkém Meziříčí zorganizovat odbojovou skupinu Slezák zahrnující snad 600 osob. Kvůli bezpečnosti rodiny se musel v roce 1942 přestěhovat do Litomyšle i s těhotnou manželkou. Spolupracoval s Josefem Svatoněm, generálem Vojtěchem Lužou a dalšími. V roce 1944 přešel do ilegality a v Litomyšli zorganizoval odbojovou skupinu *Jakub 81*²⁴⁰. Činnost této skupiny se projevovala mnoha různými akcemi. Jednalo se o vyhledávání bezpečných úkrytů pro osoby žijící v ilegality, soustředování zbraní na okrese, výzvědná činnost, rozšiřování letáků povzbuzujících lid k boji proti okupantům atd. Zapojovala se i přímo do bojových a sabotážních akcí, přepadávala německé vojáky a vozidla a také se činně zapojila do vyjednávání o kapitulaci německé posádky v Litomyšli²⁴¹.

Jan Moravanský byl jmenován vojenským velitelem litomyšlského okresu. Bohužel v roce 1947 zahynul při automobilové nehodě mezi Borovou a Poličkou a pohřben je na litomyšlském hřbitově u kostela sv. Anny²⁴².

3.2 ZAHRANIČNÍ ODBOJ

Odboj proti fašismu nebyl veden jenom na území okupované vlasti, ale i v zahraničí. Lidé odcházeli v naději, že za hranicemi budou moci bojovat proti okupantům účinněji než v obsazené zemi. V dubnu 1939 odjel do Moskvy litomyšlský rodák Zdeněk Nejedlý. Záslužná byla jeho práce

²³⁸ Nepraš Jaromír, *Smrti boj nekončí*, Svitavy : Okresní muzeum, 1990, s. 120

²³⁹ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 375

²⁴⁰ Lilie. Zpravodaj města Litomyšle XXV, 2015, č. 4, s. 10, Pakosta Oldřich, *Účastník protektorátního odboje štábní kapitán Jan Moravanský*

²⁴¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 348, Plášek Rudolf, *Odboj na okrese Litomyšl v době okupace*

²⁴² Lilie. Zpravodaj města Litomyšle XXV, 2015, č. 4, s. 10, Pakosta Oldřich, *Účastník protektorátního odboje štábní kapitán Jan Moravanský*

v letech Velké vlastenecké války, ať již jde o činnost publicistickou, přednáškovou nebo působení v moskevském vysílání rozhlasu. Zdeněk Nejedlý zažil hrdinnou obranu Moskvy, zajížděl do Leningradu a na další místa k sovětským vojákům. Společně s Klementem Gottwaldem zajížděl k československým jednotkám²⁴³.

Do zahraničního odboje odcházeli i Češi a Slováci, kteří odešli na pomoc demokratickému Španělsku a vstoupili do boje proti fašismu už v letech 1936 až 1938. Do zahraniční jednotky ve Francii se přihlásili také Josef Formánek, František Cener a František Borek. Než se však stačili zapojit do bojů, Francie kapitulovala²⁴⁴. Josef Formánek²⁴⁵ se vrátil do okupované vlasti bojovat proti nacistům. František Cener a František Borek se dostali do Velké Británie²⁴⁶. V červnu 1944 se zúčastnili invaze do Francie, kde je zastihla kapitulace Německa. Ve Velké Británii se připravovalo k válečným operacím proti Německu též několik litomyšlských občanů: Ladislav Beneš, narozen v Litomyšli, příslušník čs. samostatné obrněné brigády, František Doležal, narozen v Litomyšli, rotný RAF, Rudolf Finger, narozen v Litomyšli, rotný RAF, Otakar Gabriel, příslušník čs. samostatné obrněné brigády, Slavomil Lorman, narozen v Litomyšli, příslušník čs. samostatné obrněné brigády, Josef Sedláček, rotný RAF, Odolen Šmejce, narozen ve Svinné u Litomyše, příslušník čs. samostatné obrněné brigády²⁴⁷. Jaroslav Šperl byl v „Protektorátě“ vysazen jako člen paravýsadku²⁴⁸. Rodinní příslušníci všech, kteří opustili území vlasti, byli německými okupanty v září 1942 internováni v táboře Svatobořice na Moravě.

Jiří Mikulecký z Horní Sloupnice sloužil jako letec. V roce 1939 utekl do Polska a potom působil v jednotce Ludvíka Svobody v Sovětském svazu. V roce 1942 byl jako letec odeslán přes Murmansk do Anglie. Pilotní výcvik prodělal v Kanadě a u 312. perutě RAF v Anglii. Zúčastnil se mnoha náletů, byl sestřelen nad Holandskem, ale podařilo se mu nouzově přistát ve Francii a dočkal se osvobození.

Do československé zahraniční armády na Západě se zařadily i některé jednotky vládního vojska, které byly nasazeny k ostraze v Itálii. Asi šesti stovkám vojáků se podařilo přejít do Francie. Byli mezi nimi i Jaroslav Němec z Osíka a Vojtěch Nádvorník z Chotěnova. Oba se po válce vrátili jako příslušníci československé tankové jednotky²⁴⁹.

Bohužel ne všem bylo souzeno vrátit se do osvobozené vlasti. Z příslušníků zahraničních jednotek se nevrátil rotný František Doležal, který létal u 311. čs. bombardovací perutě. Zahynul

²⁴³ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 96

²⁴⁴ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 97

²⁴⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 610, Novotný František, *Odbojová činnost na Litomyšlsku (vzpomínky)*

²⁴⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyše*, KR 28, s. 71

²⁴⁷ TRS 1995, roč. 4, č.6, s. 5, Pakosta Oldřich, *Litomyšlané v boji proti nacismu. (K účasti litomyšlských občanů v československých jednotkách ve Velké Británii)*

²⁴⁸ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 375

²⁴⁹ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 98

18. října 1942 při havárii letounu Wellington KX-T, T 2564 u Uxbridge během přeletu, přibližně 200 m od letiště Northolt. Pohřben je v čs.oddělení vojenského hřbitova u Brookwoodu²⁵⁰. Rotný Josef Sedláček, strojník v Litomyšli odešel jako voják 24. 8. 1939 do Polska, po porážce Polska do Ruska, odtud přes Turecko a Afriku do Anglie. Dne 16. 4. 1942 se stal obětí letecké havárie u letiště v Hullavingtonu. Byl pohřben na hřbitově v Chippenhamu²⁵¹.

MUDr. Miroslav Novák se narodil 1906 v Litomyšli. Studoval na lékařské fakultě UK v Praze a během vojenské služby absolvoval školu pro důstojníky zdravotnictva a lékárnictví v záloze. V roce 1940 uprchl přes Slovensko, Maďarsko a Jugoslávii do Francie²⁵². Tam působil jako šéflékař Dělostřeleckého pluku 1 a jako velitel na divizním obvodu. Po porážce Francie se dostal do Velké Británie a pracoval jako šéflékař 2. pěšího praporu čs. smíšené brigády, dále jako Medical Officer u RAF u 311. čs. bombardovací peruti. Mimo armádu pracoval i pro Československý červený kříž. Tragicky zahynul v roce 1944 při autonehodě v Londýně a jeho ostatky jsou uloženy v krematoriu v Golders Green. Ještě na sklonku války se dostalo MUDr. Miroslavu Novákovi mimořádného uznání a ocenění, když byl jeho portrét spolu s podobiznami dalších sedmi československých vojáků vybrán do tzv. Londýnské emise poštovních známek²⁵³.

Při pokusu o přechod jugoslávských hranic byl v říjnu 1940 zadržen Radovan Šperl a osvobození se dočkal až v koncentračním táboře Dachau. Václav Karlík byl při útěku v roce 1939 zajat a zemřel v koncentračním táboře Buchenwald v březnu 1940²⁵⁴.

Takto se obyvatelé Litomyšlska podíleli na boji v zahraničí na různých frontách. Asi nejslavnějším bojovníkem za svobodu vlasti byl Bedřich Dvořák.

Bedřich Dvořák se narodil v roce 1912 v obci Chotěnov přibližně deset kilometrů od Litomyšle. V letech 1923 – 1927 navštěvoval reálné gymnázium ve Vysokém Mýtě. Po jeho absolvování studoval Bedřich Dvořák dále na Strojnické vyšší průmyslové škole v Pardubicích. Po ukončení studií se mu nedařilo najít práci, proto se rozhodl vstoupit do československé armády²⁵⁵. Nejdříve nastoupil k 303. dělostřeleckému pluku ve Vysokém Mýtě. V letech 1932 až 1934 absolvoval školu pro důstojníky lehkého dělostřelectva v Košicích. Dělostřelcem však zůstat nechtěl. Proto studoval na vojenské akademii a současně navštěvoval vojenské letecké učiliště. Po

²⁵⁰ TRS 1995, roč. 4, č. 6, s. 5, Pakosta Oldřich, *Litomyšlané v boji proti nacismu. (K účasti litomyšlských občanů v československých jednotkách ve Velké Británii)*

²⁵¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOKA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 64

²⁵² Lilie. Zpravodaj města Litomyšle XXIV, 2014, č. 5, s. 9, Pakosta Oldřich, *Zapomenutý litomyšlský rodák, štábní kapitán MUDr. Miroslav Novák*

²⁵³ TRS XXIII, 24. 4. 2014, č. 4, s. 7, Pakosta Oldřich, *Zapomenutý Litomyšlan štábní kapitán MUDr. Miroslav Novák*

²⁵⁴ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 98

²⁵⁵ Pakosta Oldřich, *Československý letec plukovník in memoriam Bedřich Dvořák (1912 – 1973)*, Litomyšl, 2005, s. 8

slavnostním vyřazení byl jmenován poručíkem letectva²⁵⁶. Dne 24. 3. 1939 se musel jako pobočník velitele perutě zúčastnit předání letiště příslušníkům německého letectva Luftwaffe²⁵⁷. Po okupaci vlasti vojáky nacistického Německa připravoval Bedřich Dvořák se svými přáteli letci ilegální odchod do zahraničí, aby mohl bojovat proti německým agresorům. V červnu 1939 překročil hranice Protektorátu Čechy a Morava s Polskem. Z Polska odplul na palubě švédské lodi Castelholm, na níž dorazil do Francie. Přeškolovací výcvik prodělával poručík Bedřich Dvořák ve výcvikovém středisku v Chartres²⁵⁸. Dne 8. března 1940 byl v hodnosti sergent převelen k 5. letce jako velitel čs. stíhacího roje. Jako jediný Čechoslovák se 31. března 1940 zúčastnil letecké operace nad německo-francouzskou frontou. Za statečnost v tomto boji byl Bedřichu Dvořákovi jako prvnímu československému důstojníkovi udělen francouzský válečný kříž²⁵⁹. Po kapitulaci Francie se z poražené země letci pokoušeli dostat mnoha způsoby. Bedřich Dvořák z francouzského Port Vendres odplul lodí do severoafrického přístavu Oran. Pokračoval do Casablanky a poté do přístavu Gibraltar. Dne 12. 7. 1940 se vylodil v anglickém přístavu Liverpool.

Po útrapách, chaosu a demoralizujících podmínkách ve Francii působilo britské prostředí na Čechoslováky uklidňujícím dojmem. Imponoval jim pořádek, klid a zejména odhodlanost Angličanů vytrvat v boji s nenáviděným nacistickým Německem až do konečného vítězství.

Českoslovenští letci se v důsledku nedostatku britských pilotů nemuseli podrobit povinné karanténě a byli ihned zařazeni do stíhacích perutí. Po vytvoření dvou čs. perutí vznikla 5. září 1940 na letišti v Duxfordu další, tentokrát 312. československá stíhací peruč - právě do této jednotky se dostal npor. Bedřich Dvořák²⁶⁰. Úkolem jeho jednotky bylo stíhání zpravodajských, bombardovacích i stíhacích nepřátelských letounů, ochrana lodních konvojů atd. Nepřátelská letadla Messerschmitt Bf 109E-3 předčila letouny 312. peručě v rychlosti i ve stoupavosti. Proto byla letka přezbrojena na nové letouny typu Supermarine Spitfire²⁶¹. Osudný den nastal 3. června 1942. Při provádění obratného manévru byl Dvořákův letoun napaden třemi nepřátelskými letadly, dostal přímý zásah do zadní části a ta explodovala. Dvořák letoun opustil a s padákem dopadl do moře. Byl vytažen francouzskými rybáři, kteří ho s omluvami předali německé pobřežní stráž. Po ošetření putoval do zajateckého tábora Stalag IXC v Obermansfeldu, kde se setkal s dalšími

²⁵⁶ Pakosta Oldřich, *Československý letec plukovník in memoriam Bedřich Dvořák (1912 – 1973)*, Litomyšl, 2005, s. 16

²⁵⁷ Pakosta Oldřich, *Československý letec plukovník in memoriam Bedřich Dvořák (1912 – 1973)*, Litomyšl, 2005, s. 18

²⁵⁸ Pakosta Oldřich, *Československý letec plukovník in memoriam Bedřich Dvořák (1912 – 1973)*, Litomyšl, 2005, s. 25

²⁵⁹ Lilie X, 2000, č. 5, s. 10, Pakosta Oldřich., *Památce občanů Litomyšlska bojujících v jednotkách Royal Air Force proti nacismu*

²⁶⁰ TRS XXIII, 27. 2. 2014, č. 2, s. 7, Pakosta Oldřich, *Připomínáme si 70. výročí útěku spojeneckých letců ze zajateckého tábora Stalag Luft III*

²⁶¹ Pakosta Oldřich, *Československý letec plukovník in memoriam Bedřich Dvořák (1912 – 1973)*, Litomyšl, 2005, s. 31

československými letci. Nakonec zakotvil v táboře Stalag Luft III v Saganu²⁶². Spolu s dalšími asi 600 důstojníky razil 102 metrů dlouhý podzemní tunel „Harry“ na svobodu. Utéct mělo přibližně 200 zajatců. Vzhledem k tomu, že tunel byl kratší a nekončil v lese, jak zajatci předpokládali, byl útěk z tábora nakonec prozrazen. I přesto se podařilo uprchnout 76 spojeneckým letcům. Odveta nacistů byla brutální. Na 50 letců (mezi nimi i Čechoslovák A. Valenta) bylo zavražděno. Bedřich Dvořák byl zadržen 8. dubna 1944 v Klatovech. Prodělal několik výslechů a nakonec byl dopraven do tábora v Colditzu. Spolu s ostatními letci se přece jen vytoužené svobody dočkal, když byl jejich tábor osvobozen 63. divizí 1. americké armády 16. dubna 1945²⁶³. Vrátil se do vlasti jako hrdina, ale po nástupu komunistů k moci v roce 1948 byl perzekuován. Bedřich Dvořák zemřel 29. 8. 1973 v Pardubicích²⁶⁴. Urna s popelem byla uložena do rodinného hrobu na hřbitově v Mladočově u Litomyšle²⁶⁵. Rehabilitován byl až 29. května 1991 a povýšen do hodnosti plukovníka in memoriam²⁶⁶.

Velmi špatně se člověku vybírá mezi tolika bojovníky a ilegálními pracovníky, kteří na Litomyšlsku působili. Všichni svým dílem přispěli k osvobození své vlasti a zasloužili by si, aby se o nich vědělo, aby se jejich poselství předávalo dalším generacím.

Nedá mi však, abych se nezmínila o ženě, která se takřka po celou dobu války zapojovala do odbojových akcí. Nikdy nezakolísala, nikdy nepřestala věřit ve správnost věci, za kterou bojovala. Zaimponovala mi odvaha, s jakou se tato prostá dívka vrhla do nerovného boje proti nacistům. Z ní by si měli vzít příklad všichni, jejichž národy jsou utlačovány nebo postihovány represemi, kteří váhají, zda bojovat nebo zůstat v anonymitě, a doufat, že se vše přežene jako letní bouře.

Marie Sedláčková přezdívaná Manka pocházela z Horní Sloupnice u Litomyšle. Když začalo peklo protektorátního života, bylo jí pouhých 16 let. Mohla toto smutné období našich národních dějin prožít jako tisíce jiných dívek jejího věku, třeba bezstarostně, třeba i se starostmi, jak uniknout totálnímu nasazení, jak se vdát, nebo jen tajně doufat, že všechno přejde a bude zase dobře. Mohla se stát i nevinnou obětí nacistických odvetných běsnění. Ale Manka si zvolila zcela jiný směr svého života: cestu odporu a boje proti utiskovatelům²⁶⁷.

Narodila se roku 1923 v Horní Sloupnici u Litomyšle. Když v roce 1942 složila s úspěchem maturitní zkoušku na litomyšlském gymnáziu, věděla, že její sen stát se lékařkou je

²⁶² Lilie. Zpravodaj města Litomyšle XXIV, 2014, č. 3, s. 20, Pakosta Oldřich, *70 let od útěku spojeneckých letců ze zajateckého tábora Stalag Luft III*

²⁶³ TRS XXIII, 27. 2. 2014, č. 2, s. 7, Pakosta Oldřich, *Připomínáme si 70. výročí útěku spojeneckých letců ze zajateckého tábora Stalag Luft III*

²⁶⁴ Pakosta Oldřich, *Československý letec plukovník in memoriam Bedřich Dvořák (1912 – 1973)*, Litomyšl, 2005, s. 72

²⁶⁵ TRS XXIII, 27. 2. 2014, č. 2, s. 7, Pakosta Oldřich, *Připomínáme si 70. výročí útěku spojeneckých letců ze zajateckého tábora Stalag Luft III*

²⁶⁶ Lilie. Zpravodaj města Litomyšle XXIV, 2014, č. 3, s. 20, Pakosta Oldřich, *70 let od útěku spojeneckých letců ze zajateckého tábora Stalag Luft III*

²⁶⁷ Nepraš Jaromír, Stryjová Dagmar, *Říkali jí Manka*, Vysoké Mýto – Vyškov 1986, s. 13

neuskutečnitelný. Brány univerzity se zavřely a úměrně s tím, jak přibývalo hrůz a teroru v jejím okolí, rostlo i Mančino vlastenecké zánětení a odhodlání²⁶⁸. Po 15. březnu 1939 se do odbojové činnosti zapojily mnohé skupiny obyvatelstva. Mezi nimi i studenti. Patřila mezi ně i Manka. Dne 18. června 1942 byl na pardubickém Zámečku popraven chlapec Marie Sedláčkové Jiří Šperl. Manka bojovat nepřestala²⁶⁹. Rozhodla se škodit okupantům rozšiřováním nakažlivin. Zanedlouho onemocněl ředitel úřadu hraběte Thurn-Taxisa Milli Munch, nacistický funkcionář a správce litomyšlského zámku. Po návštěvě Manky onemocněl a za 14 dnů, ve věku 46 let, zemřel²⁷⁰. Od února 1945 znalo gestapo její totožnost a jako klíčovou osobu moravského odboje se jí snažilo všemožně dopadnout. Manka se pokusila zmást gestapo změnou vzhledu i jména. Nepřítel zareagoval tím, že povolal „do zbraně“ Jana Dvořáka, zrádce, který byl známý pod krycím jménem Petr²⁷¹. Požadoval po Mančiných spolupracovnících, aby ho s ní spojili. Manka se i přes všechna varování rozhodla schůzku uskutečnit. Osudným místem se stal most u vesnice Luleč. Přišla na místo ještě se dvěma partyzány a musela čelit zradě v podobě členů gestapa ukrytých v záloze. Marie ještě před zajištěním stačila postřelit Jana Dvořáka, který zraněním později podlehl a dočkal se tak spravedlivé odplaty. Manku odvezli na Kounicovy koleje v Brně a podrobili výslechům a mučení. Ani to Manku nedonutilo, aby prozradila svoje přátele a spolupracovníky. Ale vytoužené svobody se již nedočkala. Zemřela 10. dubna 1945 v plynové komoře v koncentračním táboře Mauthausen, kam dorazila den předtím s transportem²⁷².

Z posledních dopisů odsouzených bojovníků za svobodu českého národa²⁷³:

František Famfulík

„...umírám v boji za lepší život nejen Váš, ale celé pracující třídy...je lepší čestně zemřít, než prožívat život beze cti.“

Josef Formánek

„...žijeme ve velké době a bylo by nemístné naříkati nad osudem. Padnu-li, pak padnu jako chlap a zapojím se do řetězu dějin jako jeden dobře kovaný článek.“

Stanislav Zachař

„...nebojím se ztratit život pro lepší příští, neboť vím, že zvítězíme a že z naší krve se rodí nový a šťastnější život, jakého si zaslouží každý, kdo miluje pravdu.“

²⁶⁸ Tamtéž s. 14

²⁶⁹ Tamtéž, s. 21

²⁷⁰ Tamtéž, s. 26

²⁷¹ Nepraš Jaromír, Stryjová Dagmar, *Říkali jí Manka*, Vysoké Mýto – Vyškov 1986, s. 55

²⁷² Tamtéž, s. 72

²⁷³ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987

Je snad možné nepocítit hrdost nad odkazem těchto lidí, kteří za cenu svých vlastních životů vyrvali pochodeň svobody z rukou fašistických okupantů a předali ji zpět do našich rukou! Je povinností nás všech snažit se držet ji co nejvýše, aby každý viděl, že český člověk je odhodlaný bránit svůj malý národ jakkoli a před kýmkoliv. Aby i naše děti měly možnost vyrůstat ve svobodném světě a mohly být hrdé na své předky tak, jako bychom na ně měli být hrdi i my.

4. ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO

Příchod etnika do blízkosti Litomyšle není zcela vyjasněn: možná se jednalo o 15. století, pramenný doklad na toho tvrzení však chybí²⁷⁴. Možná až 16. století - datování je dosti složité a hodně odlišné. Podle prvních zmínek se dá usuzovat, že Židé žili možná v Litomyšli v období husitských válek. Přítomnost není ovšem doložena věrohodnými údaji, jednalo se pravděpodobně jen o některé jednotlivce. O existenci Židů ve městě ve středověku a v prvních desetiletích novověku je vůbec málo informací a svědectví. Například uznávaný a s oblibou citovaný historik města František Jelínek se o nich v díle věnovanému dějinám Litomyšle (z první poloviny 19. století) nezmiňuje²⁷⁵. Zdá se tedy, že Židů tady ve jmenovaném historickém období příliš mnoho nežilo. Naproti tomu Jan Heřman uvádí (Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě), že jejich stopy jsou ve městě již v době před rokem 1570²⁷⁶.

První soupis Židů v českých zemích vznikl k roku 1724²⁷⁷. Více zpráv, informací a poznatků pak přinesla druhá polovina 19. století. Komunita se začala rozrůstat, vznikl židovský hřbitov, Svaté bratrstvo (Chevra hadiša), matriky a Židovská náboženská obec. Vznik Československé republiky znamenal pro Židy příznivé období. Většina z nich se věnovala obchodní činnosti, někteří výrobě obuvi, jiní vlastnili hostince, hotely a výrobní lihovin²⁷⁸. Z počtu 118 Židů v roce 1921 se většina přihlásila k takzvaným Českým Židům (česká národnost, izraelské občanství). Skoro čtvrtina litomyšlských židovských domácností měla služebnou, kuchařku či chůvu, které však nevyznávaly většinou židovské náboženství²⁷⁹. Poslední předválečný census obyvatelstva v roce 1930 zjistil, že se snížil počet lidí vyznávajících židovské náboženství: bylo jich 143²⁸⁰.

²⁷⁴ Růžičková Renáta a Langová Alžběta, *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, Sezemice, 2006, s. 100

²⁷⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 23

²⁷⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 24

²⁷⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 36

²⁷⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 58

²⁷⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 61

²⁸⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 62

Dosavadní relativní klid v soužití s ostatním obyvatelstvem se změnil po roce 1933, to znamená po nástupu fašismu k moci.

Tvrdý postup vůči židovskému obyvatelstvu se v Litomyšli příliš neprojevoval, v roce 1937 se dokonce jednalo o možnosti kázat při náboženských setkáních v synagoze v jazyce českém. Pochopitelně, že situace se změnila v roce 1939. V souvislosti se vznikem Protektorátu Čechy a Morava přicházely postupně jednotlivé zákazy, příkazy, omezení a opatření. V únoru 1939 byl rozeslán všem obecním a obvodním lékařům dotazník, v němž měli lékaři dokázat svůj rasový původ. O půl roku později byly vydány dva oběžníky, také namířené proti Židům. Jeden příkazoval odevzdat radiové přijímače, druhý byl koncipován jako příkaz majitelům motorových vozidel povinně je přihlásit²⁸¹. Dne 12. července 1939 vydal Okresní úřad v Litomyšli vyhlášku o židovském majetku, kterou se upravovalo držení pozemků, podniků aj. židovským obyvatelstvem (celý text vyhlášky zde z důvodu jejího rozsahu neuvádím)²⁸². V prosinci téhož roku Okresní úřad v Litomyšli dalším nařízením převzatým z ministerstva financí upravil vydávání kaucí, vadií a jiných depozit osobám židovského původu²⁸³. Začala i likvidace židovských podniků: nejprve v hlavních oblastech aktivit židovského podnikání, například obchod s textilem, obuví a koženým zbožím. Pak se zákaz začal týkat jak maloobchodu, tak i velkoobchodu. Toto opatření znamenající prakticky úplné vyloučení z hospodářské sféry a podnikání postihlo například Zikmunda Aschermana (potraviný, výkup a prodej husích jater), textilní podnikání Rudolfa Faula, továrnu na obuv Emanuela Lowingera, Adolfa Neumanna (kloboučnictví, hospoda „Tunel“), obuvnickou firmu Oskar a Vilém Štolcovi, ale i další²⁸⁴. Stále citelněji a viditelněji postupovalo vylučování Židů z veřejného života. K prvním opatřením patřilo, že od října 1940 se mohli Židé stěhovat jedině do bytů již obývaných Židy, začal platit zákaz volného stěhování v obvodu okresního úřadu, Židé starší šesti let měli povinnost nosit na veřejnosti na levé straně ošacení žlutou hvězdu s nápisem Jude (od září 1941)²⁸⁵. Postupně došlo na zákaz vstupu do muzeí, na výstavy, sportovní podniky, do zábavních zařízení, zakázán jim byl prodej řady plodin a produktů, museli odevzdat radiopřijímače, gramofony, hudební nástroje, kvalitní textil a další cenné věci, nesměli chovat domácí zvířata (kromě rybiček), v hromadné dopravě cestovali v dopravních prostředcích v určeném prostoru. Od

²⁸¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 72

²⁸² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 59, *Politické a hospodářské důsledky okupace na Litomyšlsku*, s. 32

²⁸³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 59, *Politické a hospodářské důsledky okupace na Litomyšlsku*, s. 33

²⁸⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 73

²⁸⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 74

září 1941 nesměli navštěvovat litomyšlskou knihovnu, od listopadu 1942 neměli přístup na náměstí, jen do postranních ulic kolem náměstí²⁸⁶. Lidé si začali více všimnout některých spoluobyvatel, zda se stýkají se Židy, kdo s kým mluví, že Židé obsazují lavičky v parcích atd. Na prodejních se objevovaly plakáty zakazující vstup Židům. Větších i drobných opatření, zákazů, příkazů, doporučení a výstrah bylo více, situace se stávala obtížnější rovněž pro nežidovské obyvatelstvo²⁸⁷.

4.1 HOLOCAUST

„Konečné řešení židovské otázky“ se dotklo také litomyšlské židovské komunity. Pochopitelně, že ono „dotknutí“ bylo velmi tragické. Již od příchodu okupantů do Litomyšle se po městě objevovaly protizidovské nápisy. V říjnu 1939 byly vylepeny letáky s nápisem „*Jan Neruda, národní spisovatel, O Židech*“ a „*Výňatky z talmudu, židovské náboženské knihy*“. Od září 1941 museli židé nosit žlutou hvězdu Davidovu s nápisem „*JUDE*“. Knihovnu mohli navštěvovat jenom ve středu před polednem. Vyskytla se také udání, že se árijec setkal s Židem, nebo že árijec seděl na lavičce v Nedošínském háji s Židovkou²⁸⁸. Koncem roku 1941 byly ze Židů vytvořeny pracovní kolony, které měly za úkol odstraňovat případné protiněmecké nápisy. Od listopadu 1942 byl Židům zakázán vstup na Viktoria-Platz (dnešní Smetanovo náměstí)²⁸⁹. Vše vyvrcholilo na začátku prosince 1942. Více než stovka obyvatel města se musela 2. prosince 1942 už o půl páté ráno shromáždit u synagogy na nábřeží řeky Loučné. Z určeného místa se přesunuli na nedaleké železniční nádraží, odkud odjeli do Pardubic a 5. prosince pokračovali do Terezína. Ghetto v Terezíně se stalo začátkem jejich další strašné cesty, tentokrát východním směrem: do Osvětimi, největšího vyhlazovacího tábora druhé světové války. V Pardubicích museli odevzdat šperky a hodinky²⁹⁰. Poté jeli do Bohušovic a pěšky se zavazadly, které muselo vážit do 50 kilogramů, do Terezína. Museli jít pěšky tři kilometry, protože koleje byly do města postaveny až v roce 1943. Stávalo se, že mnoho vězňů přijelo už mrtvých, prostě zemřeli ve vlaku. Další umírali hromadně krátce po příjezdu. V ghettu dostali „na uvítanou“ jen náhražku kávy a maličký kousek chleba. Zpočátku byli židovští vězni umístěni jen v kasárnách, do poloviny roku 1942 pak proběhlo nucené vystěhování původního obyvatelstva a celý Terezín se tak stal městem za mřížemi. Často se stalo, že rodiče byli odděleni od dětí a muži od žen. Dospělí museli v ghettu pracovat, většinou se jednalo

²⁸⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 75

²⁸⁷ Rodinný archiv, vzpomínky pamětníka Konička Josefa, nar. 18. 1. 1914 (dědeček autorky)

²⁸⁸ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 369

²⁸⁹ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 371

²⁹⁰ *Zmizelí sousedé*. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebraných žáky Základní školy Zámecká, Litomyšl, 2003, str. 50

o fyzické práce. Děti příležitostně pracovaly na jaře a v létě na zahradách. Tam chodily docela rády, dostaly se do přírody a hlavně se jim občas podařilo ukrást něco k snědku.

Terezínské ghetto bylo původně jen sběrným a průchozím táborem pro Židy z Čech a Moravy, ale stalo se také ghettem pro vězně z Německa a z dalších zemí okupovaných nacisty. Od jeho vzniku do dubna 1945 bylo do Terezína zavlčeno na 140 000 mužů, žen a dětí z Čech, Rakouska, Německa, Holandska, Slovenska, Maďarska a Dánska²⁹¹.

Jídla bylo v Terezíně velmi málo a bylo nedobré. Ráno lidé dostávali například černou kávu bez cukru, v poledne polévku a pět nebo šest malých brambor. Denně 37 dkg chleba a 2 dkg umělého tuku, na týden 5 dkg cukru²⁹².

Součástí Terezína byla i tzv. Malá pevnost. Ta již od 19. století sloužila jako vězení pro vojenské a politické vězně, svou proslulost si však získala až za okupace českých zemí nacisty. V Malé pevnosti se nikdy netopilo. V celách se tísnilo mnohdy až 100 lidí. Cely byly přeplněné a lidé museli často spát vestoje. Žilo se tam ve velmi špatných podmínkách. V pevnosti se šířila řada nemocí a na konci války tam vypukla epidemie tyfu. Malou pevností za války prošlo 32 000 vězňů. Po osvobození byli v Terezíně drženi němečtí okupanti, mezi kterými byl i velitel Terezína Heinrich Jöckel. Ten byl v roce 1946 odsouzen a popraven²⁹³.

Někteří litomyšlští Židé byli v letech 1943 a 1944 převezeni do Osvětimi. O životních podmínkách tam snad není nutné ani hovořit, pověst Osvětimi mluví za všechno. Některým lidem se podařilo přežít, spousta jich zemřela, některé se nepodařilo dohledat. Po hlubším zkoumání dané problematiky se ukazuje, že je nesmírně obtížné vytvořit konkrétní bilanci obětí holocaustu. Jednalo se totiž o osoby žijící v Litomyšli s trvalým bydlištěm jinde, o osoby s trvalým bydlištěm v Litomyšli bydlící jinde a o osoby s trvalým bydlištěm v Litomyšli zde bydlící. Proto byly také různé transporty, které neodjížděly dokonce ani z jednoho místa. Oficiální nápis na pamětní desce na nábřeží řeky Loučné hovoří o tom, že ze sta odvezených Židů v roce 1942 přežilo válku pouhých 13 lidí. Také litomyšlský historik Milan Skřivánek ve své knize *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání* soudí, že z více než sta odvezených Židů přežilo pouze 13.

Renáta Růžičková a Alžběta Langová ve své práci *Stopy Židů v Pardubickém kraji* uvádějí, že oddělení holocaustu Židovského muzea v Praze eviduje 92 obětí, jejichž posledním místem bydliště bylo město Litomyšl²⁹⁴.

²⁹¹ *Zmizelí sousedé*. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebraných žáky Základní školy Zámecká, Litomyšl, 2003, str. 17

²⁹² *Zmizelí sousedé*. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebraných žáky Základní školy Zámecká, Litomyšl 2003, s. 72

²⁹³ *Zmizelí sousedé*. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebraných žáky Základní školy Zámecká, Litomyšl 2003, s. 17

²⁹⁴ Růžičková Renáta a Langová Alžběta, *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, Sezemice, 2006, s. 101

Počty, údaje a jména obětí z řad litomyšlských Židů již nikdy nebudou úplné. Nacisté byli sice důslední ve vedení dokumentace, ale to znamená, že i v jejím ničení²⁹⁵.

Z deportovaných osob přežilo také několik „terezínských“ dětí: například Eva Jilgová, Olga Loewingerová, Eva Freyová nebo Anita Fischerová. Na onu hroznou dobu vzpomínaly například 3. prosince 2002 při tryzně konané k 60. výročí od deportace Židů z Litomyšle, při odhalování pamětní desky na nábřeží Loučné i při odhalení památníku před domem u Loučné – na místě, kde do roku 1968 stávala židovská synagoga.

4.2 ŽIDOVSKÁ NÁBOŽENSKÁ OBEC, SYNAGOGA, HŘBITOV

Židovská náboženská obec byla vcelku aktivní. První zaznamenané zprávy o činnosti pocházejí ze samého počátku 20. století. Některé projednávané záležitosti znamenaly bezesporu značné zpestření stále stejného obsahu jednání na schůzích obce, například dlouho připravovaná stavba synagogy na nábřeží Loučné v části Bernardka nebo posuzování žádosti o ubytování polských Židů ve druhém roce Velké války. Poslední zápis z poloviny roku 1940 informuje o jednání o zřízení společného rabinátu několika náboženských obcí²⁹⁶. O litomyšlských rabínech, tedy duchovních představitelích obce, je málo dokladů a zpráv: opět až od počátku 20. století. Pravomoc litomyšlského rabína zahrnovala některá sídla v okolí Litomyšle a na dnešním Orlickoústecku. Je možné považovat za zajímavé, že v roce 1940, tedy již v době nacistické okupace, vznikl společný rabinát pro židovské obce v Litomyšli, Luži, Poličce, Heřmanově Městci, Žamberku a Kostelci nad Orlicí, to znamená v místech v dnešních čtyřech okresech na území dvou krajů východočeského regionu²⁹⁷.

Synagoga vznikla na břehu řeky Loučné počátkem 20. století. Před touto dobou se členové náboženské obce setkávali v modlitebně v Kallesově domě. Jaro roku 1900 je označováno za mezník, kdy se objevila myšlenka postavit synagogu²⁹⁸. Koncem tohoto roku vznikl „Spolek pro zbudování synagogy“, jehož úkolem bylo shromáždit finanční prostředky potřebné ke stavbě. V „Památní knize spolků“ byl veden seznam dárců a jejich darů – příspěvků na synagogu. Sumy se pohybovaly od 1 koruny přes několik korun po stokoruny, pohřební bratrstvo Chevra kadiša přidalo

²⁹⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 82

²⁹⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 88

²⁹⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 107

²⁹⁸ Růžičková Renáta a Langová Alžběta, *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, Sezemice, 2006, s. 101

dva tisíce korun, tedy rozhodně pozoruhodnou částku. Vypracováním plánů stavby spolu s rozpočtem byl pověřen místní stavitel Antonín Beba, jenž předložil v roce 1902 rozpočet: náklady spočítal na téměř 34 tisíc korun, což považovala náboženská obec za příliš vysokou částku, takže stavba byla odložena²⁹⁹. Po šesti letech se objevila nová aktivita. Náboženská obec se rozhodla, že náklady by neměly přesáhnout mez 20 tisíc korun. V konkurzu vyhrál opět Antonín Beba, jenž navrhl stavět podle plánu Čenka O. Staňka z Vysokého Mýta za sumu 24,5 tisíc korun³⁰⁰. Pikantní ovšem bylo, že se stejně stavělo draž, a to za 46 tisíc! Práce trvaly více než jeden rok, stavba vznikla v novorománském a maurském slohu³⁰¹. Od roku 1940 byla synagoga nevyužívána a uzavřena, po 2. světové válce sloužila jako skladiště stavebního podniku nebo místo prodeje zboží Jednoty³⁰². Vzhledem ke skutečnosti, že se ve městě neobnovila náboženská obec, nenašlo se pro synagogu využití, a tak byla v roce 1968 zbourána v souvislosti s plány na novou zástavbu panelových domů. V roce 1993 se objevila na zdi panelového domu na místě, kde synagoga stávala, pamětní deska, před rokem byl na tomtéž místě na Bernardce odhalen kovový památník připomínající synagogu.

Židovský hřbitov byl umístěn za Litomyšlí vedle kopce Hlavňov. O založení se nic přesnějšího neví, údaje odborníků a publicistů o době vzniku se rozcházejí málem o sto let. Jeden údaj tvrdí, že hřbitov byl založen již roku 1811, ačkoliv se to zdá nepravděpodobné vzhledem k počtu Židů žijících v té době ve městě³⁰³, druhý 1876, třetí uvádí dokonce rok 1897. Je však jasné, že hřbitov musel vzniknout v době, kdy židovská komunita ve městě početně zesílila. Rozloha hřbitova dosahuje hodnoty kolem 4800 metrů čtverečných, má tvar obdélníka v drobném terénním zářezu s ohraničením zdí z kamenů. Pohřbívání skončilo někdy kolem roku 1942³⁰⁴, ovšem najisto se to tvrdit také nedá, neboť i v tomto případě se názory rozcházejí. Ovšem je jisté, že po 2. světové válce už k žádnému pohřbívání nedošlo a hřbitov začal chátrat. Do dnešní doby se dochovaly asi čtyři desítky náhrobků z let 1877 – 1934³⁰⁵. Na hřbitově lze identifikovat některé náhrobky vytesané ze žuly a pískovce. Přehledný pohled je na hřbitov z horního okraje louky přiléhající

²⁹⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 110

³⁰⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 111

³⁰¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 112

³⁰² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 114

³⁰³ Růžičková Renáta a Langová Alžběta, *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, Sezemice, 2006, s. 102

³⁰⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006), s. 118

³⁰⁵ Růžičková Renáta a Langová Alžběta, *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, Sezemice, 2006, s. 102

k místu od Litomyšle. V místě zůstala márnice, která dokonce prošla před několika lety rekonstrukcí: konkrétně omítky, okenice a vrata. Jak je vidět, tato stavbička, kolem níž se vejde na hřbitov, zůstala nakonec zachována dodnes, stejně jako část hřbitova, k jehož zrušení v průběhu poválečných let nedošlo, i když o to tehdejší místní národní výbor několikrát žádal. Na druhé straně je ovšem nutné připomenout, že nedošlo ani k postavení mohyly obětem holocaustu. Naproti tomu památku obětí připomíná pomník na litomyšlském městském hřbitově odhalený na podzim roku 1986. Nakonec židovský hřbitov na původním místě zůstal, nikdy však nebyl opraven a chátral. Většina náhrobků je v současné době povalená, některé jsou poničené. V roce 2002 „Správa nemovitostí Židovské obce“ začala pracovat na opravě obřadní síně, na kterou finančně přispívá také město Litomyšl³⁰⁶.

³⁰⁶ *Zmizelí sousedé. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebraných žáky Základní školy Zámecká, Litomyšl 2003, s. 15*

5. NASAZENÍ V ŘÍŠI

Jak ubíhal čas války, Německo začalo pociťovat potřebu lidských zdrojů. Fronty si žádaly stále větší množství vojáků, a tak Říši nezbylo nic jiného, než přivážet lidské síly z obsazených území. Ještě před 15. březnem 1939 probíhal nábor pracovních sil do Německa dobrovolně. Slibovaly se výhodné pracovní podmínky a skvělé výdělků³⁰⁷. Po vypuknutí války však vzala veškerá dobrovolnost za své³⁰⁸.

Nucené pracovní nasazení se týkalo především ročníků 1921 až 1924. Němci doufali, že tím zabijí dvě mouchy jednou ranou. Za prvé získají pracovní sílu, kterou jejich továrny nutně potřebovaly, za druhé poněmčení české mládeže. Autor Jaromír Nepraš ve své knize „*Litomyšlsko v odboji*“ uvádí, že v květnu 1943 činil stav českých dělníků v Německu téměř 300 tisíc a postupně se zvýšil až na 400 tisíc mladých lidí³⁰⁹. Jan Gebhart a Jan Kuklík ve „*Dramatické i všední dny protektorátu*“ upozorňují, že na práci v Německu bylo nasazeno téměř půl milionů Čechů. V počtu nejsou zahrnuti vězni v koncentračních táborech a osoby povoláné na zákopové práce. Po vyhlášení totální války bylo nasazeno dalších 72 tisíc lidí, zejména školáků a studentů³¹⁰. Řada osob se nesmířila s údělem novodobých otroků a snažili se drobnými sabotážemi a zpomalováním výroby narušovat nacistické zázemí. V říjnu 1942 odjely z Litomyšlska do Německa první transporty celých ročníků. Většinou byly poslány na práci do oceláren ve Freitalu a v dalších místech v okolí Drážďan. Byl mezi nimi i kovář z Desné Bohuslav Ptáček. Měl za úkol pracovat na kování hlavní kanónů³¹¹. Podařilo se mu navázat kontakty se sovětskými zajatci a zapojit se s jinými do různých sabotáží. Bohužel byli v listopadu 1944 prozrazeni a Bohuslav Ptáček byl i spolu s dalšími českými spolubydlicími zatčen. Němci je podrobili těžkým výslechům a poté je odvezli do koncentračního tábora Buchenwald. Na jaře následujícího roku byl koncentrační tábor evakuován před blížící se frontou. Vězně nahnali do vagónů a odvezli je k Plzni do stanice Stod. Vězně vyhnali z vagónů, postavili na malé prostranství, postříleli z kulometů a ukryli v masovém hrobě. Incident přežil pouze jeden vězeň. Jako očitý svědek podal o transportu a jeho následné likvidaci zprávu.

Dalším z totálně nasazených na práci v Německu byl řezbářský dělník Jan Vostárek z Litomyšle. V říjnu 1942 byl zatčen a uvězněn rovněž v Buchenwaldu, kde 10. července 1944 zemřel. Spoustu dalších se dostalo do německých věznic pro svoji sabotážní činnost. Některým českým občanům se podařilo z nasazení uprchnout, ukrývat se nebo se zapojit do odbojové

³⁰⁷ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 49

³⁰⁸ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 50

³⁰⁹ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 98

³¹⁰ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 53

³¹¹ Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 98

činnosti³¹².

Z města Litomyšle a okolí bylo nasazeno okolo stovky lidí. Někteří se dostali až do severního Norska do přístavu Narvik³¹³.

Josef Hurych z Říkovice své zážitky a vzpomínky zachytil na papír, který je uložen v Městském muzeu v Litomyšli. „Začátkem srpna 1942 byl jsem nasazen na práci do Berlína. Život tam nebyl záviděníhodný, zvláště později, kdy jídla bylo stále méně a nálety byly takřka na denním pořádku. Když se začátkem roku 1945 přiblížila východní fronta až k samým hranicím Německa, začali cizinci z rajchu stále houfněji utíkat na černo domů. Těsně před Velikonocema jsem se o to pokusil i já ještě s několika kamarády. Měli jsme však smůlu, neboť jsme byli cestou chyceni a posláni do pracovního tábora v Berlin-Grossbeeren. Tam se žilo teprve zle, jídla bylo pramálo, zato bitím se nešetřilo. Na štěstí se fronta blížila už k Berlínu a proto byl tábor zlikvidován. Těžší vězňové byli odesláni do kteréhosi koncentračního tábora v zázemí, ostatní jsme byli prostě vyhnáni za bránu. Museli jsme se vrátit na svá pracoviště, poněvadž na další útěk domů už nebylo pomyslení,“ napsal Josef Hurych. Ve svých vzpomínkách popisuje také ofenzívu Rudé armády. Hlavně si však vzpomíná na své vysvobození z otrockých okovů. „Pondělí 23. dubna 1945 bylo pro mne dnem osvobození z německého područí. Bylo k večeru, když jsem vystoupil ze sklepa, neboť venku utichla trochu střelba. A to už jsem spatřil první Rudoarmějce, kteří přicházeli naší ulicí. Běžel jsem jim radostně vstříc a srdečně jsem je vítal. Když poznali, že jsem Čechoslovák, zavedli mě ke kuchyni, která byla opodál a tam mi dali různé potraviny a konzervy, takže jsem se mohl po dlouhé době opět dosyta najíst. Němci se ovšem tvářili kysele, neboť i ti nejzatvrzelejší konečně poznali, že válku definitivně prohráli. Když za několik dní skončily poslední boje v Berlíně, sešel jsem se s některými svými kamarády a vydali jsme se na cestu domů. Prošli jsme dvěma sběrnými tábory pro cizince, které zřídila a zásobovala sovětská armáda. Když se nás ve druhém táboře shromáždilo několik set Čechoslováků, byli jsme vypraveni domů. Po 300 km dlouhé cestě pěšky, došli jsme 14. července 1945 na hranice naší republiky. S dojetím a se slzami v očích jsme všichni zazpívali naší státní hymnu. Byli jsme šťastni, že jsme všechno překonali a že jsme opět ve své vlasti³¹⁴“, vzpomíná autor.

Také moje rodina může nabídnout přímé svědectví o nasazení v Německu za druhé světové války, i když jsme si vědomi toho, že ve srovnání s osudy mnoha jiných lidí a rodin nejsou vzpomínky v naší rodině tak tragické.

Josef Koníček z Litomyšle, dědeček ze strany mého otce, byl v poslední třetině druhé

³¹² Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987, s. 99

³¹³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 109

³¹⁴ Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, Hurych Josef, *Několik repatriantských vzpomínek*, Říkovice

světové války nasazen v "rajchu", konkrétně v pracovním táboře v městě Grünberg, což je v současné době, jak asi není běžně každému dnes už známé, město Zielona Góra na řece Odře v západní části Polské republiky. Po nuceném odjezdu z protektorátu se dostal do Grünbergu s dalšími obyvateli východních Čech do továrny, kde se vyráběly součástky pro německé ponorky – v areálu se nacházely zároveň opravny těchto dílů. Mnohdy vzpomínal (a musím doložit, že hodně nerad) na mimořádně složité, obtížné, člověku nedůstojné a stále se zhoršující životní podmínky, v nichž nasazení žili v táboře a také pracovali v určených továrních objektech. Na cimře byl ubytován kromě jiných rovněž s jedním zajatcem z Ruska. Když dědovi poslala manželka z Litomyšle balíček s nějakým proviantem, dělil se o jídlo často i s Rusem. Domů posílal čas od času balíky se špinavým prádlem, ale také lístky na kuřivo, které jeho manželka v Litomyšli vyměňovala za mouku z blízkého Markova mlýna. *"Jídla jsme nikdy moc nedostávali, ale ke konci války, jak postupovala Rudá armáda na východní frontě do Polska a Polskem, to bylo den ze dne doslova a do písmene strašnější. Často jsme nic k jídlu ani nedostali, kolem fabriky bylo do velké vzdálenosti všechno rostlinstvo na polích, loukách, v příkopech a na haldách vytrháno, kořeny vyhrabány ze země, prostě už jen a jen pustina. A bylo to pochopitelné, protože všechno to, co jsme našli a vypadalo to, že by se to dalo jíst, jsme si vařili, aby byla nějaká polívka a v ní zůstalo aspoň něco, aby to nebyla jenom teplá voda. Někdy se ale na člověka nedostala ani takhle ohřátá voda. Když se našel někde na poli ještě nějaký ten kořínek, který jsme tam přehlédli, tak to byl už opravdu úspěch. Hladu jsme zkusili skutečně hodně, nedá se to dost dobře představit a vyprávět, je strašné na to myslet i po mnoha letech, kdy hlad člověku nehrozí. Hlad nás deptal a trápil vlastně neustále, nevěděli jsme, jak takovouhle situaci, kterou jsme neznali, ale museli jsme ji nějak překonat, vlastně dlouho vydržíme. Často jsme vzpomínali na různá jídla, která jsme jedli v naší vlasti a která jsme měli rádi, jak by nám chutnalo vlastně cokoli, snědli bychom bývali opravdu cokoli. Zároveň jsme ale tušili, že se snad přece jenom blíží konec války, i když jsme dost dobře nevěděli, kdy to vlastně všechno skončí a taky jak, co potom bude s námi, jestli to všechno přežijeme. Moc jsme se toho prostě nedozvídali. A tak jsem se jednou dohodl s mými dvěma známými, kteří byli oba z Litomyšlska, že na Odře už nebudeme, že tady už nemůžeme být. Že utečeme, že se pokusíme nějak to zvládnout, že to snad horší už nemůže být. Chtěl jsem se samozřejmě vrátit do Litomyšle, kde žila moje žena. A oni dva pochopitelně chtěli za svými blízkými taky. To nás vlastně spojovalo, to nás hnalo, to byla ta hlavní myšlenka, která nás vedla k tomu, ať už na Odře nezůstáváme."*³¹⁵

Ale nebylo to samozřejmě, jak už to v životě běžně bývá, tak jednoduché. Když se stále více ke Grünbergu přibližovala fronta, rozhodli se utéci směrem do východních Čech. Měli možná i docela štěstí, podařilo se jim překonat větší kus polského (před válkou) území, kolem Orlických

315

Rodinný archiv, vzpomínky pamětníka Konička Josefa, nar. 18. 1. 1914 (dědeček autorky)

hor se pak dostali na východ Čech, blíž ke svým domovům. Když dědeček konečně dorazil do Litomyšle, nějaký čas se skrýval: nejprve v domě v ulici směrem k České Třebové, poté v domku u řeky Loučné nedaleko tak zvaného "Hraběncina dvora". V úkrytech se konce války dočkal, i když to také nebyla legrace. Nesměl o tom nikdo vědět, samozřejmě místo úkrytu znala jeho manželka, tedy moje babička. Pokoušela se nenápadně vařit více, aby dědovi nahradila ten obrovský nedostatek jídla, který musel snášet po mnoho měsíců. Snad ani tohle nebylo nikomu nápadné, moji prarodiče dokládali, že všechno nakonec dobře dopadlo, takže to byl vlastně odvážný čin a velký výkon také od babičky, neboť se dalo těžko odhadnout, zda nějak neprozradí něco, co by vedlo na stopu k dědečkovi, jemuž by při vyzrazení bezpochyby hrozilo vážné nebezpečí. Jakmile to bylo možné a nebezpečí opravdu již nehrozilo, hned se dědeček zajímal v železniční stanici v České Třebové o nějaké zaměstnání. Opravdu tam stálou práci získal v železničních dílnách, jezdil denně na kole nebo chodil pěšky dvanáct kilometrů k hlavní železniční trati do zaměstnání (pak se obnovila autobusová doprava, takže spojení bylo přece jenom jednodušší). Za krátký čas se natrvalo přestěhoval s manželkou do chalupy na okraji Benátek, to znamená prakticky jen kousek od místa, kde strávil poslední týdny válečného běsnění v úkrytu. Po válce se dědeček občas setkal s oběma druhy, s nimiž utíkal z „rajchu“ – oba zůstali po skončení války na Litomyšlsku. Na něco vzpomínali viditelně neradi, něco si rádi připomínali, na něco pochopitelně rádi zapomněli.

Vzpomínky však přece jen postupně zapadaly a vybledly, takže jsem vlastně ráda, že alespoň něco stačil dědeček mým rodičům a také konkrétně mně z této velmi obtížné kapitoly svého života vyprávět³¹⁶.

³¹⁶ Rodinný archiv, vzpomínky pamětníka Konička Josefa, nar. 18. 1. 1914 (dědeček autorky)

6. MLÁDEŽ

"Chci mládež - krutou, chladnokrevnou, tvrdou jako ocel. Jako Kruppova ocel!"³¹⁷

Těmito slovy charakterizoval Adolf Hitler svůj záměr vytvořit z německé mládeže budoucí vojáky pro svoje zvrácené záměry podmanit si celý svět.

Již v roce 1922 vznikla organizace, která pod názvem Hitlerjugend (Hitlerova mládež) trvala až do roku 1945. Byla určena chlapcům ve věku od 14 do 18 let s vyloučením cizinců nebo Židů³¹⁸. Pro mladší chlapce vznikla organizace Jungvolk a pro malé dívky Jungmadel. Dívky ve stejném věku s chlapci z Hitlerjugend docházely do Bund Deutscher Madel (BDM - Liga německých děvčat)³¹⁹. Cílem těchto hnutí bylo vychovat německou mládež v duchu ideálu nadřazenosti árijské rasy, antisemitismu a zcela ji oddat myšlenkám nacistického Německa. Pro chlapce byl jako budoucnost připraven vstup do německé armády, pro dívky byla připravena role matek, rodiček budoucích vojáků. U chlapců byl kladen především důraz na fyzickou připravenost a schopnost ovládat zbraně. Členové Hitlerjugend nosili uniformy a označení podobné uniformám NSDAP. V okamžiku vypuknutí války měl Arthur Axmann, říšský mládežnický vůdce, k dispozici 8 870 000 chlapců a děvčat ve věku 10 až 18 let³²⁰. Od roku 1943 byla organizace Hitlerjugend dána k dispozici jako záloha vojenských rezerv a byla vytvořena 12. SS obrněná granátnická divize "Hitlerjugend". Mladí granátníci se ukázali velice bojeschopní, zúčastnili se bojů v Normandii, v Ardenách a svou válečnou pouť ukončili až 8. května 1945 v americkém zajetí. Členové Hitlerjugend byli považováni za jedny z nejfanatičtějších bojovníků právě díky Hitlerově výchově. Tyto děti také tvořily poslední obrannou linii bitvy o Berlín³²¹.

Stejně tak jako německou mládež chtěl mít Adolf Hitler pod dohledem i mládež porobených států, mezi nimi i mládež českou. Velmi mu k tomu napomohlo to, že již 14. listopadu 1938 byla pod heslem „Mladí budují stát“ vytvořena organizace Mladá národní jednotka. Do března 1939 měla již 350 000 členů. Vůdcem se stal Rudolf Beran. Pozdravem členů MNJ se stalo zvolání „Vlasti zdar“. MNJ své členstvo také uniformovala³²². Vojenského ducha měl posílit rovněž Junák a jednotná tělovýchovná organizace, která měla vzniknout zestátněním Sokola. Vedle fyzické

³¹⁷ Rubert Butler, *Hitlerova mladá garda – dějiny Hitlerjugend*, Praha, 1997, s. 6

³¹⁸ Rubert Butler, *Hitlerova mladá garda – dějiny Hitlerjugend*, Praha, 1997, s. 21

³¹⁹ cs.wikipedia.org

³²⁰ Rubert Butler, *Hitlerova mladá garda – dějiny Hitlerjugend*, Praha, 1997, s. 66

³²¹ Rubert Butler, *Hitlerova mladá garda – dějiny Hitlerjugend*, Praha, 1997, s. 133

³²² Jan Rataj, *O autoritativní národní stát*, Praha: Karolinum, 1997, s. 89

přípravy by mládež prodělávala i politickou výchovu. Převýchova mládeže měla být doplněna i o pobyty v mládežnických střediscích fašistické Itálie i nacistického Německa³²³.

Nacisté dávali velký důraz na „převýchovu české mládeže“. Zásadní změna nastala po příchodu R. Heydricha do českých zemí. Ale první iniciativa přišla už od českých kolaborantů. Již 20. října 1941 slíbil dr. Jaroslav Krejčí, že učiní vše pro to, aby byla realizována pracovní výchova mládeže po německém vzoru³²⁴.

Cestu, kterou se měly nacistické snahy o „převýchovu“ české mládeže ubírat, naznačil ve svém projevu ze 4. února 1942 Reinhard Heydrich: *„Dále je to problém škol. Zde je nutné uhodit především na české učitelstvo, které je sborem vychovatelů opozice pro českou vládu. Tady do toho musíme jasně říznout a ostatně v souvislosti s tím odbourat české vyšší školy. Pak bude bezpochyby nutné shromáždit někde českou mládež v takové formě, jež by umožnila výchovu mimo školu, která by pomohla zejména proto, že není možné dát uzavřít všechny české učitele a vytrhnout ji z tohoto ovzduší“*³²⁵.

Některé české fašistické strany se snažily mít i mládežnické odnože, např. Junáci Národní obce fašistické či poměrně početnou Mládež Vlajky. Ministr školství Emanuel Moravec kolem sebe soustředil několik výrazných osobností, které splňovaly jeho ideologické představy a měly zkušenosti s prací s mládeží, například MUDr. František Teuner. Bylo založeno Kuratorium pro výchovu mládež v Čechách a na Moravě. Iniciátorem vzniku „Kuratoria“ nebyl nikdo jiný než sám Reinhard Heydrich³²⁶. Ten zaslal 30. dubna 1942 ministru Emanuelu Moravcovi dopis s pokyny pro ustanovení Kuratoria³²⁷ a zahájil tak boj o „duši české mládeže“. Bylo nařízeno, že všichni protektorátní příslušníci ve věku od deseti do osmnácti let jsou povinni vstoupit do Kuratoria. Vrchním poradcem se stal SS-Standartenführer Fischer³²⁸. Teuner vystoupil poprvé na veřejnosti 2. června 1942 a prohlásil se mluvčím české mládeže. Mluvil o osudovém spojení s Říší, prohlásil Edvarda Beneše za nepřítele číslo jedna, poukázal na mravní a hospodářské škody způsobené Židy. Na závěr svého vystoupení slíbil za českou mládež věrnost Říší³²⁹. Kuratorium pro výchovu mládeže zahájilo činnost 17. června 1942. Oficiálně pak založení proběhlo 13. 3. 1943 na slavnostním shromáždění v městském divadle ve Slaném³³⁰. Teunerovi a ostatním měli organizačně pomoci němečtí poradci z Hitlerjugend. Během prvního roku činnosti se Kuratorium zejména

³²³ Jan Rataj, *O autoritativní národní stát*, Praha, 1997, s. 91

³²⁴ Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999, s. 351

³²⁵ Pasák Tomáš, *Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace*, In Memoriam Zdeňka Fialy z pomocných věd historických. Praha 1978, s. 242

³²⁶ Gregorovič Miroslav, *Kapitoly o českém fašismu*, Praha, 1995, s. 133

³²⁷ Gebhart Jan. – Kuklík Jan, *Velké dějiny země koruny české XV.b.* Praha-Litomyšl, 2007, s. 71

³²⁸ Gebhart Jan. – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 231

³²⁹ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 406

³³⁰ Gebhart Jan. – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 234

soustředilo na vybudování instruktorského kádru³³¹.

Na podobné snahy bychom mohli narazit prakticky po celé obsazené Evropě, protože výchova „nového člověka“ se neměla vyhnout žádné okupované zemi s patřičným podílem „rasově vhodného“ obyvatelstva, jak o tom ostatně svědčil jeden z Himmlerových zvláštních výnosů³³².

„Kuratorium“ své myšlenky šířilo prostřednictvím časopisu *Zteč*, první číslo vyšlo 1. října 1942. V tomto čísle čtenáře oslovil článkem *Pochod do Evropy* sám Emanuel Moravec: označil mládež za stavitelku Nové Evropy jako příslušnici velkoněmecké říše, která má před sebou mnoho čestných a velkých úkolů³³³. „Kuratorium“ mělo tvořit něco jako třetí výchovný pilíř - vedle rodiny a školy. Členství v něm bylo v pojetí tvůrců chápáno jako „vlastenecká povinnost“, jejímž vykonáváním si česká mládež „zaslouží své postavení v nové Evropě“³³⁴.

Instruktoři mládeže museli projít školením a zároveň potvrdit svoji psychickou a fyzickou zdatnost. K tomu byly určeny výcvikové tábory. Kurz zahrnoval vedle zvyšování fyzické zdatnosti i politické přednášky³³⁵.

Podzim 1942 je také spojen s vysláním padesáti českých mladíků pod vedením Jaroslava Horkého na pobyt v Německu, kde se zúčastnili výcviku Hitlerjugend³³⁶.

V souvislosti s nacistickými metodami převýchovy české mládeže se pořádaly nejrůznější sportovní akce v letech 1943 a 1944³³⁷. Od poloviny roku 1944 se Kuratorium stále více zapojovalo do podpory totálního válečného nasazení³³⁸.

Po vzoru Hitlerjugend se v posledních měsících války snažil Teuner také z českých dětí postavit pomocné oddíly. Chlapci měli sloužit jako spojky, děvčata jako samaritánky poskytovat základní pomoc opuštěným dětem a lidem bez domova kvůli leteckým náletům³³⁹, dále jako zdravotnice, kuchařky v polních kuchyních a ošetřovatelky v evakuačních útulcích³⁴⁰.

V prvních měsících roku 1945 byl předložen plán na vytvoření české bojové skupiny, která by nastoupila na frontu po boku německých spojenců. Teuner oslovil přímo K. H. Franka, který

³³¹ Mgr. Miroslav Eisenhammer, *Nucené nasazení studentů středních škol v období okupace*, Disertační práce, FF UK Praha, 2013, s. 107

³³² Bc. Nezdařil Petr, *Propaganda a mládež za protektorátu: Kuratorium a strategie působení na mládež prostřednictvím časopisů*, Diplomová práce, FF UK Praha, 2009, s. 73

³³³ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 408

³³⁴ Mgr. Miroslav Eisenhammer, *Nucené nasazení studentů středních škol v období okupace*, Disertační práce, FF UK Praha, 2013, s. 107

³³⁵ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 410

³³⁶ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 412

³³⁷ Bc. Nezdařil Petr, *Propaganda a mládež za protektorátu: Kuratorium a strategie působení na mládež prostřednictvím časopisů*, Diplomová práce, FF UK Praha, 2009, s. 90

³³⁸ Mgr. Miroslav Eisenhammer, *Nucené nasazení studentů středních škol v období okupace*, Disertační práce, FF UK Praha, 2013, s. 108

³³⁹ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 419

³⁴⁰ Bc. Nezdařil Petr, *Propaganda a mládež za protektorátu: Kuratorium a strategie působení na mládež prostřednictvím časopisů*, Diplomová práce, FF UK Praha, 2009, s. 89

vydal souhlas k postavení vojenské jednotky s názvem Dobrovolnická svatováclavská rota. Teuner šel příkladem a sám se do roty přihlásil³⁴¹. K jejímu odsunu na bojiště však naštěstí již nikdy nedošlo³⁴².

Po osvobození českých zemí bylo množství funkcionářů Kuratoria pro výchovu mládeže pozatýkáno. Hlavní představitelé v čele s Františkem Teunerem byli odsouzeni k trestu smrti. Teuner uprchl do Německa, ale americká tajná služba ho dopadla a předala k potrestání. Trest mu byl snížen na doživotní vězení, po nějaké době byl podmíněčně propuštěn³⁴³.

Na Litomyšlsku byly vždy činné spolky, které se zajímaly a staraly o aktivity mládeže. Ať již v rámci kultury, sportu nebo jiných odvětví. Také za okupace chtěli lidé dále žít svým životem, ze všech sil se snažili o to, aby jejich zájmová činnost nezanikla. Přesto byla spousta spolků, sdružení a skupin zakázána a jejich členové pronásledováni nacisty, kteří v nich viděli osoby, jež by mohly provádět podvratnou činnost proti Říši, v souladu se svým přesvědčením.

V Litomyšli za okupace existovala Mládež národního souručenství. Na sklonku roku 1940 vznikl při místní Mládeži NS čtenářský kroužek, který se skládal převážně ze studentů a studentek zdejšího reálného gymnázia a učitelského ústavu. Činnost tohoto kroužku slibovala velmi nadějný vzestup Mládeže NS. Došlo k zpracování zásad a vypsání literární a hudební soutěže. Čtenářský kroužek řídil student Jindřich Čáp, později Jaroslav Zima a za děvčata Božena Svatá. Tento kroužek byl však nucen svou činnost zastavit, neboť bylo zakázáno jakékoliv sdružování studentů mimo školní akce. Kroužek se ještě několikrát sešel, poté však zanikl. V důsledku toho vůbec nedošlo k hudební soutěži. V literární soutěži bylo předloženo celkem 27 prací od 14 mladých autorů, 2 díla byla předložena od členů MNS bez středoškolského vzdělání³⁴⁴.

Z pamětní knihy města Litomyšle se dá například vyčíst, že v roce 1941 uspořádalo Okresní a místní náčelnictvo Mládeže NS společenský ples ve Smetanově domě. Jen pro srovnání uvádím, že tehdy činilo vstupné 20 korun na osobu a členové Mládeže NS platili 15 korun. Z vybraných peněz za vstupné a za četné dary byl vznikl jazzový kroužek mládeže, který založil Jiří Radiměřský, úředník z pojišťovny. Ten vyučoval dvakrát týdně ve své kanceláři asi 15 chlapců³⁴⁵.

Ústředím Mládeže NS v Praze byl založen fond pro mladé manželské dvojice (členů MNS), kterým bylo poskytnuto „výbavné“ ve výši jednoho tisíce korun. V litomyšlském okrese obdrželo toto výbavné 11 mladých manželských dvojic, z nichž dvě patřily do Litomyšle³⁴⁶.

³⁴¹ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 424

³⁴² Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 425

³⁴³ Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011, s. 430

³⁴⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifundový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 39

³⁴⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifundový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 38

³⁴⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifundový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 38

V březnu 1941 mládež uspořádala turnaj ve stolním tenise. Soutěžilo se v hotelu Zlatá hvězda (za okupace se jmenoval Hotel Viktoria).

Na konci března 1941 byl uspořádán okresním náčelnictvem mládeže spolu s okresní odbočkou Svobodného učení selského a Okresním sdružením chovatelů hospodářského zvířectva v Litomyšli „Zemědělský vzdělávací kurz“. Ten kurz měl veliký úspěch, podílelo se na něm také město Litomyšl³⁴⁷.

Jazzový hudební kroužek zatím pilně cvičil, a proto mohl v dubnu uspořádat „Pestrý večer“ hudby a písní ve Smetanově domě.

Ve dnech 22. a 29. června 1941 pořádala výstavu učňovských prací okresní Jednota živnostenských společenstev – program výstavy vypracovala Mládež NS. Výstava ve Smetanově domě byla oživena hudebním vystoupením jazzového kroužku Mládeže Národního souručenství v Litomyšli³⁴⁸.

Litomyšlská Mládež NS také pro letní sezonu uzavřela dohodu o půjčení sportovního hřiště pro lehkooatletické závody, které se v červenci uskutečnily.

V říjnu 1941 se mládež pokusila uspořádat turnaj v odbíjené, vzhledem ke špatnému počasí se zúčastnila pouze čtyři družstva³⁴⁹.

Pak vstoupila do života litomyšlské mládeže organizace, kterou zaštitil sám ministr školství Emanuel Moravec. O začátku činnosti Kuratoria pro výchovu mládeže se zmiňuje Pamětní kniha města Litomyšle dne 17. července 1943. Kuratorium pro výchovu mládeže provádělo v Litomyšli vcelku aktivní činnost. Hlavní aktivitou byla především tělovýchova, neboť řada funkcionářů pocházela z tělovýchovných organizací, kterým okupanti zastavili činnost. Představitelem neboli okresním pověřencem se stal Bohumil Šiml, narozený v roce 1918³⁵⁰.

Vstoupit do organizace muselo na 1500 hochů. Instruktoři pověřeni výchovou mládeže se museli podrobit výcviku v dvoudenních kurzech, které uspořádal okresní pověřenec „Kuratoria“ v Litomyšli a Poličce. Někteří instruktoři byli nuceni absolvovat i čtrnáctidenní instruktorský kurz, který pořádalo Kuratorium pro výchovu mládeže ve svých školách. Služební hodiny mládeže byly vždy v sobotu odpoledne a po dobu žní v některých obcích v neděli dopoledne. Bylo naplánováno, že budou zařazena pro službu v „Kuratoriu“ i děvčata³⁵¹.

³⁴⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 39

³⁴⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 41

³⁴⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 41

³⁵⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989, s. 116

³⁵¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 185

Kuratorium v Litomyšli neztrácelo čas a hned zahájilo plavecké kurzy. Podle hesla „Každý hoch a dívka plavcem“ se kurzy uskutečnily na několika místech litomyšlského okresu. Pod vedením devíti instruktorů z řad odborných učitelů tělesné výchovy, kteří absolvovali třídní instruktorský plavecký kurz, se zúčastnilo plaveckého výcviku celkem 500 hochů a dívek. Výcvik byl zaměřen nejen na to naučit se plavat, ale také naučit děti plavat co nejrychleji a nejúspěšněji³⁵².

353

³⁵² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOKA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 186

³⁵³ Bohužel více informací o zapojení mládeže z Litomyšlska do života Kuratoria jsem zatím nemohla získat. Podle informací ředitele SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli Mgr. Oldřicha Pakosty se v litomyšlském archívu nacházejí 4 podací protokoly a 10 kartonů korespondence písemností fondu Kuratorium pro výchovu mládeže – okresní pověřenec Litomyšl (z let 1942 -1945). V tomto případě se jedná o nezpracovaný materiál, do něhož (v souladu s platnou legislativou) nemají badatelé přístup.

7. ŽIVOTNÍ PODMÍNKY ZA VÁLKY

Začátek války v září 1939 se výrazně promítl také do hospodářství a tím i opatření, která musela zavést vláda v Protektorátu. Nejdůležitější bylo přebudovat ekonomiku pro potřeby válečného hospodářství. Proto hned 29. září 1939 vyhlásila protektorátní vláda zavedení lístků na potraviny³⁵⁴. O něco později v prosinci 1939 byl systém doplněn také o povinnost vydávat na přiděl jídlo ve veřejných stravovacích zařízeních. Zavedeny byly také „šatenky“ na výdej textilu a poukázky na obuv³⁵⁵. Zvětšující se nedostatek potravin a jiného zboží nutil obyvatelstvo, aby se pokoušeli získávat zboží na tzv. „černém trhu“³⁵⁶.

Výjimkou nebylo ani Litomyšlsko. V průběhu válečných let, pro většinu obyvatel nepředstavitelně dlouhých, byl v některých oblastech dosti citelný nedostatek potravin i možností získat je legální cestou. Postupně si obyvatelé měst, a to i mnohdy relativně menších městských celků, jakým prakticky byla i Litomyšl, nacházeli cestičky, jak získávat z venkova - z vesnic, osad, samot, statků, hájoven, mysliven a dalších míst - jídlo, potraviny, suroviny k přípravě pokrmů. Dokládali to i oba moji prarodiče z otcovy strany, jež žili v Litomyšli: babička i dědeček se občas zmiňovali o tom, jak se také oni snažili koupit u lidí žijících v nedalekých vesnicích na statcích a v chalupách nějaké potraviny. Nebylo to samozřejmě den co den, přece jenom každá usedlost na venkově nebyla bezedná a lidí chodících a jezdících na vesnice pro potraviny bylo stále více a přibývalo jich pochopitelně v souvislosti s blížícím se koncem války. Babička se více než děda znala s některými obyvateli Benátek, Osíka nebo Nedošína, věděla, co od nich může dostat. Snažila se vždy zaplatit a tedy nedlužít za jídlo, domlouvala se také, že za některé suroviny do kuchyně věnuje například nějakou věc z domácnosti, že na oplátku poskytne svoje znalosti švadleny při šití nebo opravě šatů a textilních výrobků vůbec, že pomůže při sezonní práci na poli nebo na zahradě. Často vzpomínala na to, jak se postupně projevovali majitelé větších usedlostí, v nichž nechyběly právě potraviny, produkty, výpěstky, maso, mouka a další věci potřebné a využitelné při stravování a v kuchyni. Zdůrazňovala, jak se také mnohdy v lidech zmýlila: že se domnívala, jak některý dotyčný sedlák bude na nemajetné nebo méně majetné a potřebné pamatovat více - že tomu tak ovšem nebylo, že se z některých lidí "vyklubali" dokonce udavači těch, jež přicházeli pro jídlo, že se s potravinami dosti často kšeftovalo, že nechyběly případy, kdy opravdu chtěl některý bohatší člověk na obyvatelích měst doslova vydělávat. Nebyly to jednoduché časy, nedá se říci, že by dědeček a babičkou vysloveně trpěli denně hlady, to nikdy nezmiňovali, ale dobré to nebylo.

Oba s jistou mírou vděčnosti vzpomínali na některé své známé: na mlynáře, pekaře ... Ti

³⁵⁴ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 85

³⁵⁵ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 86

³⁵⁶ Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996, s. 87

podle jejich pozdějších vzpomínek měli srdce a nemysleli jen na sebe. Ve městě se samozřejmě těžko daly chovat slepice, prasata nebo jiná hospodářská zvířata, o pěstování plodin pochopitelně ani nemluvě, pokud se ovšem nejednalo o samý okraj města s převažujícím spíše venkovským a napůl zemědělským charakterem osídlení. Babička postupně za proviant vydala všechny věci, které se daly považovat za alespoň trochu cennější a použitelné. Nekupovala žádné nové šaty, přešívala a upravovala oblečení, jak to jen bylo možné. V bytě neměli žádné lepší vybavení, nábytek byl velmi jednoduchý, v bytě neměli obrazy nebo jiné doplňky, to prostě nepřicházelo v úvahu. Co měli a dalo se využít, šlo na výměnu za jídlo. Babička mnohokrát nezapomněla zdůraznit, že nevěděla, co a jak by vlastně bylo, kdyby válka trvala (s oním soustavně se zvyšujícím a hrozivým nedostatkem potravin) ještě například rok: jak by tu dobu vydrželi, zda by našli znovu nějaký způsob k získání proviantu. Tady si oba prarodiče dobře uvědomovali, jak by se situace vyvíjela dále: co by bylo za pár dnů, za týden, za několik měsíců. Právě z období válečných týdnů a měsíců si vštípila babička po válce jednu ze životních zásad. Často zdůrazňovala mému otci a jeho sourozencům, že s potravinami se nesmí nikdy "šeredit", že je potřebné je využívat co nejlépe a nejužitečněji, neplýtvat, vážit si každého kousku jídla, spotřebovat vše, co se upravilo, uvařilo, připravilo. Měla takové zásady, že se snažila spotřebovat vše, co se hodilo k přímé konzumaci, do jídel vařených, smažených, dušených, zavařenin, marmelád a dalších úprav surovin. Sama se netajila tím, že špatné zkušenosti z války velice zvýraznily její hodnocení této oblasti: děti musely dojít vše, co se uvařilo, využívalo se všechno, co narostlo na zahrádce a v zahradě, co se nakoupilo, co se dalo zužitkovat, co se nasbíralo v lese atd. Byla to pro ni tvrdá zkouška v životě, jak ostatně sama vyprávěla, že právě nedostatek jídla zůstával ve vzpomínkách na válku, byť třeba některé události postupně upadly v zapomnění a mizely z paměti, trvale nejvýraznějším momentem. Pochopitelně spolu s neustálými obavami o dědečka, jenž byl nasazen docela daleko od Litomyšle v "rajchu"³⁵⁷.

Již od podzimu roku 1939 doléhaly na obyvatelstvo ekonomické důsledky nacistické okupace Československa. V mnoha městech vážlo zásobování mlékem a ke zlepšení nepomohly ani dodávky od zemědělců. A protože bylo málo másla, zakázala se od září 1939 výroba šlehané smetany. Málo bylo rovněž cukru, soli, kávy, rýže, tabáku, ale i petroleje. Na citelný nedostatek potravin reagovali nacističtí okupanti zavedením lístkového systému (od 1. října 1939)³⁵⁸ a také zavedením odběrních poukazů na textilní výrobky, obuv, mýdlo, tabák atd. Vše podle vzoru, který fungoval v Německu. Vedením a organizací zásobovací agendy v Litomyšli byl pověřen Alois Matoušek. Místo pomocné síly v zásobovacím oddělení obsadil městský zřízenec Václav Trmal. Úřadovny kanceláře byly zřízeny v místnostech bývalé staré radnice. Potřebné stoly se zapůjčily ze

³⁵⁷ Rodinný archiv, vzpomínky pamětníka Koníčka Josefa, nar. 18. 1. 1914 (dědeček autorky)
³⁵⁸ Charbuský Miloš, Kmoníček Josef, *Život v zatmění*, Hradec Králové, 1980, s. 58

Smetanova domu³⁵⁹. Další nejnútnejší kancelářské zařízení bylo koupeno ze zrušené advokátní kanceláře a další tři psací stoly půjčila správa nemocnice v Litomyšli.

První vydávání potravinových lístků se provedlo za spolupráce hasičů, Sokola, městských zaměstnanců a učitelů. Potravinové lístky byly doručovány po domech a bytech. Vydávání potravinových lístků za druhé a čtvrté přídělové období bylo prováděno za spolupráce vyšších tříd školní mládeže a za dozoru učitelského sboru³⁶⁰.

Počátkem roku 1940 byl do městského aprovizačního úřadu přidělen člen zrušeného sboru finanční stráže Václav Krupka. Ten byl v roce 1941 zatčen a gestapem odvečen pro ilegální činnost. Rozšíření agendy si vynutilo přijetí bývalého kapitána jezdeckva Fritze z Vysokého Mýta. Ten byl městskému úřadu přidělen ve funkci tajemníka³⁶¹. Postupně byli zásobovacímu oddělení přiděleni další členové finanční stráže, například Josef Med, Leopold Votruba, Josef Lopata nebo Josef Paďour. Karel Hlava dostal na starost vydávání poukazů na petrolej. V té době se potravinové lístky vydávaly na podkladě kmenových listů na potvrzení v soupisových arších. Kvůli návalu práce při vydávání šatenek, mýdlových lístků atd. byli vyžádáni na pomoc učitelé, některé učitelky byly propůjčeny na výpomoc³⁶².

V zájmu spravedlivého rozdělování poukazů na obuv a textilní zboží byla jmenována komise ze zástupců všech stavů, za dělnictvo, úřednictvo i obchodníky s textilem a obuví. Zároveň se zásobovacím oddělením bylo ustaveno hospodářské oddělení za vedení městského úředníka Oldřicha Mikeše, který měl na starosti agendu spojenou s rozdělováním obilí, brambor, luštěnin, sena, slámy, dodávek jatečního zvířectva, drůbeže, hus a kachen³⁶³.

Předpisy týkající se zásobovací agendy byly velmi přísné - lidé, protože se vše dělalo po vzoru Říše, těžce novoty snášeli. Nechybělo ani otevřené reptání a výhrůžky mnohých nespokojených občanů, proč jejich žádostem nemohlo být vyhověno³⁶⁴. Docházelo také k provokačnímu jednání a výstupům se zaměstnanci zásobovacího oddělení občany německé národnosti nebo těch osob, které se k německé národnosti přihlásily.

Zásobovacích období bylo celkem 75, neboť byly vždy po čtyřech týdnech. Je přirozené, že během té doby získali úředníci při třídění, zařazování do obálek a vydávání potravinových lístků (viz obrazová příloha) jistou praxi a zručnost. Ještě před zařazením do obálek byly lístky rozděleny na skupiny podle věku, poté jeden z pracovníků předčítal jména podle předem vypracovaného soupisového archu. Během této práce se ozývala jakási podivná hantýrka, které rozuměl jen

³⁵⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 283

³⁶⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 284

³⁶¹ Tamtéž, s. 284

³⁶² Tamtéž, s. 285

³⁶³ Tamtéž, s. 286

³⁶⁴ Tamtéž, s. 287

zasvěcený³⁶⁵. Po čase se však toto hospodaření vžilo a říkalo se, že ve srovnání se zásobováním za první světové války mělo toto řízené hospodářství své klady, neboť každý obyvatel vždycky připadající příděl obdržel, i když příděl nikdy plně k životu nestačily.

Nové lístky, které se začaly užívat po osvobození, byly samozřejmě již pouze české³⁶⁶.

Dne 9. července 1941 Jednota Národní obce fašistické doručila správní komisi města Litomyšle dopis, v němž žádala a upozorňovala na následující: „*V zájmu pořádku a klidu v našem městě, žádáme, aby byl upraven prodej kuřiva, neboť dnešní stav je neudržitelný, poškozují jak trafikanty, tak i kuřáky. Tvoří se fronty před prodejny tabáku a dochází k výtržnostem a jsou oprávněné obavy, aby se s kuřivem neketasovalo. Návrh na prodej kuřiva na požádání sdělíme. Aby byl vydán zákaz pro všechny občany města, styk se Židy jakož i zdravení Židů. Soupis všech služebných u Židů v Litomyšli a oznámení Pracovnímu úřadu v Pardubicích se žádostí, aby tyto pracovní byly umístěny u arijských zaměstnavatelů. S fašistickým pozdravem Vůdci zdar!*“³⁶⁷

To, že Němcům na frontách - lidově řečeno - začíná „téci do bot“, poznali obyvatelé i podle toho, že v 7. února 1944 okresní hejtman v Litomyšli Stöcker vydal vyhlášku, která kladla za povinnost všem obyvatelům „sbírat a odvádět všechny tuhé odpadky“. Nikdo od této povinnosti nebyl osvobozen. Shromažďovat se musely například slupky z brambor, nahnilé nebo zmrzlé brambory, zbytky chleba, odpadky ze zeleniny a masa, skořápky z vajec nebo usazeniny z kávy. Tyto nasbírané kuchyňské odpadky se poté odevzdávaly v určený den. V případě neuposlechnutí této vyhlášky hrozili Němci velkou pokutou až 20 000 korun, případně tříměsíčním vězením³⁶⁸.

Přesto všechno se lidé snažili, aby jejich životní podmínky byly co nejpříjemnější, aby se alespoň trochu podobaly tomu, na co byli zvyklí, než do jejich životů vstoupila válka. Okresní sdružení chovatelů hospodářského zvířectva v Litomyšli pořádalo ve městě valné hromady nebo přednášky. Prováděly se aukce plemenných býků a jalovic. Okresní úřad společně s přípravným výborem Odbočky českomoravské Jednoty ovocnické uspořádaly ovocnický den i s valnou hromadou³⁶⁹.

Litomyšlsko bylo v té době proslaveno svým včelařstvím. Odborníci z Litomyšlska se dokonce podíleli na včelařské literatuře. V době okupace slavilo včelařství na Litomyšlsku více než 300 let své existence³⁷⁰. Svě řekli i zemědělci, kteří uspořádali například kurz pro ošetřovatele

³⁶⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 288

³⁶⁶ Tamtéž, s. 289

³⁶⁷ Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Dopis Národní obce fašistické správní komisi města Litomyšl, 19.7.1941*

³⁶⁸ Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Vyhláška na základě § 3 vládního nařízení č. 29/1940, vydala knihtiskárna Josefa Dostála v Litomyšli*

³⁶⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 153

³⁷⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27, s. 154

hospodářských strojů³⁷¹.

Snažili se tedy mnozí obyvatelé města Litomyše i přilehlých okolních vesnic o pozvednutí životní úrovně své, svých rodin, přátel nebo sousedů . V jejich snažení jim pomáhalo vědomí, že válka nebude trvat věčně...!

³⁷¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyše*, KR 27, s. 155

8. KONEC VÁLKY, OSVOBOZENÍ

Od začátku roku 1945 již nikdo nepochyboval, že válka se chýlí ke svému konci. Snad jen nejzarytější nacisti stále tvrdili, že na obzoru jsou nové skvělé zbraně, které zvrátí průběh války, že Adolf Hitler, nejgeniálnější vojevůdce všech dob, něco jistě zase vymyslí a dovede německý národ k vítězství. Zajímalo by mě, zda opravdu tito fanatici věřili svým slovům, nebo přesvědčovali pouze sami sebe, že nevyhnutelná katastrofa německý národ nepostihne.

Pravdou ovšem bylo, že Říše, která měla být tisíciletá, stála po 12 letech své existence na okraji propasti. Angloamerické bombardovací svazy ničily německá průmyslová centra jedno za druhým, pozemní vojska se drala přes Rýn do nitra Německa, od východu se valily masy rudoarmejců a na Nise a Odře se velení tří frontů Rudé armády připravovalo k rozhodujícímu úderu do srdce nacistické Říše.

Vrchní velení německé branné síly se však dopustilo hrubé chyby v kritické chvíli. Předpokládalo hlavní úder Rudé armády na jih směrem od Nisy a Odry, to znamená na Prahu – a oslabilo uskupení armád generála Heinrici o čtyři tankové divize. Zabezpečení území „Protektorátu“ přikládalo německé velení velkou pozornost, vrchní velitel armád Střed generál Schörner byl dokonce v březnu povýšen na polního maršála. Na území „Protektorátu“ působila skupina armád Střed. Ta měla zadržet sovětská vojska postupující směrem na Berlín a Vídeň. Vedle těchto jednotek se v českém prostoru nacházely i další nepřátelské síly – především Maďaři a také Vlasovova ROA, dále v pohraničí se soustředili příslušníci z řad Volkssturmu. Maďarské útvary se nacházely i v okolí Litomyšle a dokonce v Litomyšli samotné. Jejich odhodlání bojovat však bylo velmi slabé a jejich generální štáb dokonce jednal o kapitulaci³⁷². Maďarské jednotky měly nízkou bojovou morálku, odmítaly vést další boje se sovětskými vojsky, dávaly se odzbrojovat a dokonce vystoupily na straně květnové revoluce³⁷³.

V „Protektorátu“, velkém koncentračním táboře českého lidu, nebyl život zvláště v posledních letech války lehký. Proto se tisíce lidí upínaly k okamžiku, kdy ze sebe budou moct shodit otrocké okovy, které jim nacisté nasadili. Nejinak tomu bylo i na Litomyšlsku. Všichni se již těšili, že nebudou muset plahočit za každým kouskem chleba, aby neumřeli hlady, že již nebudou povinni zatemňovat okna a prchat před hvízdáním leteckých pum, nebudou se muset bát říkat před ostatními své mínění, aniž by nad nimi visela hrozba gestapáckých výsledků, nebudou muset přihlížet, jak jsou jejich nejbližší odvlékáni na práce do nepřátelských oblastí. Že budou opět

³⁷² Lilie 1995, roč. 5, č. 9, s. 5 – 6, Pakosta Oldřich, *Poslední dny 2. světové války v Litomyšli.* (K padesátému výročí osvobození českých zemí od nacistické okupace)

³⁷³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 289, Pakosta Oldřich (s Gruntovou Jitkou), *Osvobození území svitavského okresu v květnu 1945*, 1985, s. 3

svobodní. Jen kamenné zábrany jako poslední připomínka hnusného otroctví, jak byli mužové koncem války hnáni na jejich stavění, aby zastavili vítězný postup Rudé armády, jim připomínaly, že stále ještě zbývá pár posledních výstřelů.

Do nového roku 1945 vstupovali lidé s nadějí, že snad bude již po válce. Naznačovaly to i různé zprávy z ciziny, ovšem německá vojska se vzchopila k poslední velké ofenzívě v lesích v Ardenách. To k náladě unaveného a vynervovaného lidu nepřispělo. Touha po míru byla veliká, ale zároveň s ní se dostavoval strach, že to nejhorší ještě přijde. Jaké budou poslední dny války na našem území? Tak přemýšleli i obyvatelé Litomyšle.

Na začátku roku se na hlavní trati v České Třebové a Chocni začaly objevovat obrovské transporty lidí z koncentračních táborů a hlavně z Osvětimi. Obrazy hrůzy a utrpení. V nákladních vagónech bylo namačkáno až kolem stovky lidí, spíše lidských koster oděných v hadry, hladových a polozmrzlých. V Litomyšlanech vyvolaly tyto obrazy rozhořčení a pobouření. Nebylo však možno pomoci, neboť němečtí strážci byli dosud obezřetní, slídili očima po každém projevu soucitu a neváhali použít zbraně, hodil-li někdo kousek chleba do zuboženého davu. V lidech se ozýval pocit trpké bezmocnosti proti těmto surovostech, ale zároveň je utvrdil v nenávisti vůči okupantům a vůli vzdorovat jim.

Toto odhodlání se projevilo hned při další události, která se všem účastníkům vryla navždy do paměti. Od 14. února 1945 procházely Litomyšlí proudy zubožených válečných zajatců, většinou sovětských, odváděných z východní fronty. V městě byly již několik dní předem vyvěšeny dvojjazyčné vyhlášky, které zakazovaly jakýkoliv styk se zajatci. Kdo by rozkazu neuposlechl, byl by zastřelen³⁷⁴. Dne 14. února kolem 9. hodiny vstoupili do města první zajatci z obrovského transportu. Vyčerpaní a lhostejní ke svému okolí vešli po několikadenním pochodu německou částí severní Moravy do našeho města. Očekávali nepřátelské chování od obyvatel, jak tomu byli zvyklí v sudetských obcích. Jaké bylo jejich překvapení, že lidé po nich neplivou a neházejí kamením³⁷⁵. Naopak se na ně usmívají, kynou jim a i přes veškeré zákazy a postihy jim snášejí chléb, koláče, cigarety a tu a tam kdosi svlékl svůj zimní kabát a navlékl ho na překvapeného Rusa. Mnohým zajatcům stékají po tvářích slzy nad tím neočekávaným obratem. Rychle se jejich kolonami rozšířila zpráva, že jsou již v Čechách a že Češi jsou jejich spojenci. Zajatci byli vedeni přes Bělidla a Masarykovu čtvrť, aby se vyhnuli náměstí³⁷⁶. Za malou chvíli nebyl ve městě ani kousek chleba. Každá domácnost věnovala svůj poslední zbytek mouky, zbytek sádla nebo čehokoliv k jídlu, jen aby se ulehčilo zajatcům.

Zajatí Angličané, Australané, Kanadčané, Francouzi a Belgičané byli oblečení v jakžtakž

³⁷⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 115

³⁷⁵ Tamtéž, s. 116

³⁷⁶ Tamtéž, s. 117

slušných uniformách, neboť měli možnost pomoci Červeného kříže, takže zajetí lépe snášeli³⁷⁷. A i když sami po tři dny neměli v ústech žádnou potravu, ukazovali lidem, aby dali raději jídlo zbídačeným Rusům, kteří byli oděni v cárech a obuti do těžkých dřevěných dřeváků. Němečtí strážní ovšem zuřili. Rozháněli obyvatelstvo pažbami pušek a hrozili zastřelením. Chlapce, který podal zajatci krajíc chleba, ztloukli do krve. Dalšího odvážlivce, který hodil Rusům hrst cigaret, odvěkli na německou policii a po několik týdnů ho tam drželi³⁷⁸. Vojáci stříleli do vzduchu a hrozili lidem bajonety. Ale lidé se již nebáli. Po rozprchnutí se znovu srocovali. Čeští četníci se chovali velmi zdrženlivě a ti němečtí byli bezmocní. Jeden z nich jménem Wagener udeřil u hostince na Růžku ruského zajatce pažbou do hlavy, ovšem nezajistil si závěr pušky. Rána, která z pušky vyšla, trefila strážného a ten s prostřeleným břichem do půl hodiny zemřel³⁷⁹.

Okresní hejtman Krzepinski vydal přísný zákaz shromažďování, pod trestem smrti nesměl nikdo do ulic, kudy zajatci procházeli, povolil však sbírat pro ně jídlo a dávat ho do společné sběrn³⁸⁰. Byl tedy zorganizován sběr potravin, šatů a léků. Místní rozhlas každé tři minuty vyhlášoval hejtmanovo nařízení. Velitel německé četnické stanice oberleutnant Hartman podal zprávu přímo do Prahy K. H. Frankovi o tom, co se v Litomyšli děje. V každé domácnosti se začalo péci, smažit, vařit a prozkoumávat šatník, zda by se něco nemohlo poskytnout zajatcům. Zajatci byli ubytováni na noc na dvoře Perštejn³⁸¹. Když se město podle předpisu zatemnilo, vyjelo několik nákladních aut s naloženými sudy jídla, desítkami bochníků chleba, množstvím šatstva, bot a léků pro zajatce. Německý strážný se nechal uplatit potravinami a hrstí cigaret a tolik potřebné věci se konečně dostaly k zajatcům. Ti s vděčností přijímali, co jim město poslalo. Primář nemocnice MUDr. Jaroslav Krinke připravil pro zajatce polní lazaret ve stodolách u Skřivanů. Některé z nich se dokonce opovážil vzít sebou do nemocnice a málem na to doplatil³⁸².

V dalších dnech postupovaly městem další a další proudy zajatců. Z Prahy mezitím přišel další rozkaz. Byl to nejprísnejší zákaz podávání jídla a šatstva zajatcům. Čeští četníci dostali rozkaz okamžitě zahájit palbu na každého obyvatele, který by se k zajatcům jenom přiblížil. Jinak by měli němečtí četníci pálit do čteníků českých. Darování jídla zajatcům tím bylo téměř znemožněno. Jídlo se kladlo různě k plotům a na zem, aby si zajatci mohli potraviny sebrat. Také se tajně a v noci vozily potraviny do vesnic, kde měli zajatci nocovat. Město dávala Němcům jasně najevo, jaké je smýšlení jeho obyvatel³⁸³. Byl to úžasný důkaz obětavosti východočeského lidu. Nebylo vesnice

³⁷⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 118

³⁷⁸ Tamtéž, s. 119

³⁷⁹ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 380

³⁸⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 120

³⁸¹ Tamtéž, s. 121

³⁸² Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 381

³⁸³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 124

v našem okrese, která by nevykonala alespoň malou sbírku pro potřebné. Do Kornic přišlo například 1500 zajatců, do Němčic 2000 atd. Němci začali posílat transporty do vzdálenějších obcí, aby město nemohlo pomáhat, ale bylo to marné³⁸⁴. Sbírký se rozšířily i do dalších okresů. Celé východní Čechy žily ve znamení průchodu zajatců. Lidé se dokonce zříkali jídel v kantýnách firem. Když procházeli zajatci litomyšlskou Masarykovou čtvrtí, létaly do davu zajatců doslova stovky cigaret.

Kanaďan Max Dobson byl zajat Němci v roce 1942 po neúspěšném vylodění u Dieppe. V roce 1945 byl jedním z mnoha zajatců, kteří procházeli Litomyšlí: „*Na Litomyšl nikdy nezapomenu. Bylo to ke konci války a naši němečtí poháněči nás hnali ze zajateckého tábora Stalag Lansdorf ve východním Německu na západ. Byli jsme vyhladovělí, špinaví, všichni v jakémsi horečnatém stavu. Všude, kudy nás hnali, se lidé k nám chovali nepřátelsky. Byli jsme na konci svých sil. Když jsme došli do Litomyšle, stal se zázrak. Pro nás to byl zázrak. Lidé se na nás usmívali, povzbuzovali nás, nosili nám jídlo a pití i přes to, že naši strážci je odháněli. Litomyšl se nám zdála ostrůvkem klidu a blahobytu*“.³⁸⁵

V neděli 18. února 1945 se konal pohřeb četníka Wagenera, který byl spravedlivě potrestán za svou surovost. Byl na programu slavný pohřeb za účasti četníků a úředníků okresního úřadu. Skončilo to ale fiaskem. Lidé odcházeli z podloubí, aby nebylo na náměstí ani človíčka, ba v oknech i zatahovali zatemnění. Tato tichá demonstrace ještě více rozvzteklila oberleutnanta Hartmanna³⁸⁶.

Nastala však jiná situace. Když zajatci viděli, že se jim zde dostává velké pomoci, odmítali jít dále, utíkali z transportů a skrývali se. Bylo nutno požádat o pomoc partyzány a zajatcům sehnat úkryty hlavně kolem obcí Makov, Vidlatá Seč, Jiříkov, Budislav a v dalších vesnicích. U Holic se podařilo uprchnout několika anglickým zajatcům a 23. února 1945 zakleпали na okénko u hajného Flídra v Jiříkově. Dostalo se jim všemožné pomoci a péče a hajný pro ně našel pohodlný úkryt, později se nastěhovali přímo do chalupy. Bylo jich tam i s Rusy celkem sedmnáct³⁸⁷.

Další kapitolou na začátku roku v Litomyšlí byl obrovský vojenský lazaret přestěhovaný sem ze Slovenska před blížící se frontou. Byl umístěn v dívčí škole, v gymnáziu a průmyslové škole. Přiváželi se do něho ranění a nemocní z fronty. Někteří se z Litomyšle již nevrátili a odpočívají na litomyšlském hřbitově. Podle litomyšlského historika Milana Skřivánka jich bylo 158³⁸⁸. První byl pohřben voják Josef Grosch. Pro pohřby zemřelých vojáků byly určeny úterý

³⁸⁴ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOKA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 125

³⁸⁵ TRS 1995, roč. 4, č. 10, s. 4, Šperl Jaroslav, *Vzpomínky na Litomyšl. (Bývalý kanadský válečný zajatec Max Dobson vzpomíná na průchod městem koncem 2. světové války)*

³⁸⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOKA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 127

³⁸⁷ Tamtéž, s. 129

³⁸⁸ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 382

a pátek. Někdy se stalo, že pohřeb byl přerušen leteckým poplachem. Dne 9. března byl pohřben ruský zajatec Vasil Verviken zemřelý v lazaretu³⁸⁹. Školy však musely přijmout provizorní opatření. Učilo se po hostincích, např. Na kopečku na Zaháji, Na tvrzi, U zeleného věnce, U černého orla, v knihovně, na faře aj³⁹⁰.

V březnu 1945 bylo mužské obyvatelstvo nahnáno na stavění tzv. zábran, které měly zastavit pohyb nepřátelských vojsk. Sami němečtí vojáci se tomu smáli a prohlašovali, že podobné zábrany se stavějí již od Stalingradu. Dříví na zábrany bylo bráno z Vysokého Lesa a kámen z koupaliště nebo z Benátek³⁹¹.

V březnu se náhle objevila ve městě veliká kolona aut. Odvážela ze Slovenska zásoby pšenice. Litomyšl tak poprvé na vlastní oči spatřila německý ústup ze slávy. Od 27. března začaly městem projíždět houfy uprchlíků z Horního Slezska prchající před postupující Rudou armádou³⁹². Ve čtvrtek 12. dubna se rozlétla městem smutná zpráva z Ameriky o úmrtí prezidenta Roosevelta. Němečtí četníci na celnici u obce Čistá pokřikovali po českých lidech výsměšné poznámky o tom, že zemřel válečný štváč. Dne 15. dubna se náhle do Litomyšle vrátili propuštění vězňové ze Svatobořic na jižní Moravě, které Němci odvěkli v roce 1942 za to, že jejich příbuzní bojovali v zahraničí proti Němcům. Rodiny Šperlova, Šmejцова a další byly spoluobyvateli nadšeně pozdraveny. Likvidace svatobořického tábora znamenala další důkaz blížící se svobody³⁹³. Vědět o sobě dávali i partyzáni. Dne 25. dubna byli v Litomyšli zastřeleni dva němečtí vojáci třemi partyzány oddílu Stalin. Velitel německé posádky ihned vyhlásil stanné právo³⁹⁴. Dne 30. dubna „lesní muži“ znovu udeřili: při přestřelce byl usmrcen mladý četník Jiří Ježek z Litomyšle. V ten samý den ukončil veliký vůdce německého národa Adolf Hitler svůj život sebevraždou. O den později byla partyzány zastřelena rodina zrádce Drimla³⁹⁵.

V prvních květnových dnech byla již fronta u Brna. V litomyšlském okrese bylo shromážděno na 80 000 mužů, neboť maršál Schörner chystal obrannou linii kolem Boskovic. V lese na Mendrice se nahromadila vojenská munice, benzín, olej, nafta a jiný potřebný materiál. Na Litomyšlsko zamířilo také maďarské vojsko. Jedna část vojáků se ubytovala v sokolovně v Litomyšli. Počet mužů se odhadoval asi na 30 000 shromážděných od Benátek po Dolní Újezd³⁹⁶.

³⁸⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 138

³⁹⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 748, Jiruše Jiří, *Památník obětem válek 1914 – 1918 a 1939 – 1945 v Litomyšli* (bakalářská diplomová práce na FF U Hradec Králové, 2011), s. 146

³⁹¹ Tamtéž, s. 142

³⁹² Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 382

³⁹³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 155

³⁹⁴ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 382

³⁹⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 156

³⁹⁶ Tamtéž, s. 179

Zástupce národního výboru štábní kapitán Vojtěch Bohuňovský se sešel s generálem Laslem Karacsonym k jednání. Maďaři se zavázali poskytnout ochranu obyvatelstvu proti násilí německého vojska. K realizaci dohody však patrně nikdy nedošlo³⁹⁷. Zato například v prostoru Svratky došlo ke kapitulaci dvou maďarských divizí do rukou velitelů partyzánských skupin. Jako spojka vystupoval řídicí učitel z Jarošova Josef Dastych. Na určitých místech se dokonce Maďaři zapojili do povstání českého lidu. Příkladem byla blízká obec Budislav³⁹⁸.

Již 3. května vyzval štábní kapitán Moravanský velitele německé posádky v Litomyšli MUDr. Hirschbergra k jednání o kapitulaci a předání zbraní. Ten však odmítl, neboť považoval frontu u Brna za stabilizovanou³⁹⁹.

Dne 3. a 4. května přišla do Litomyšle nechvalně známá Sicherheitsdienst – zabezpečovací služba. Její důstojníci přenocovali v průmyslové škole. Bylo jasné, že i přes kapitulaci několika armád budou Němci v „Protektorátu“ bojovat dál⁴⁰⁰. V Litomyšli měla německá posádka přes 300 mužů⁴⁰¹. Silná koncentrace německých jednotek v Litomyšli, její postavení na důležité komunikaci mezi Čechami a Moravou a nedostatek zbraní bohužel nedovolily použít proti německým okupantům větší silový akt, jak tomu bylo možné na venkově a ve městech mimo hlavní ústupové směry⁴⁰².

V sobotu 5. května zazněla v pražském rozhlase výzva na pomoc bojující Praze. Ta se opakovala v určitých intervalech. Vrchní velitel spojeneckých sil v Evropě generál D.D.Eisenhower nabídl Sovětům možnost, že americká armáda, která o den později pronikla až do Plzně, postoupí až k západnímu břehu řek Labe a Vltavy. Nabídka nebyla přijata. Rusové totiž nepravdivě tvrdili, že jejich operace k osvobození Prahy již začala⁴⁰³.

Onoho 5. května se i přes stanné právo na náměstí v Litomyšli shlukovaly davy lidí, kteří horlivě debatovali. Každý cítil, že chvíle osvobození se blíží. Do města dorazila zpráva o odboji v Chocni a Vysokém Mýtě. V podvečer se začaly objevovat československé vlajky a u nové radnice se zpívala národní hymna. Okresní vojenský velitel Moravanský však stále nedal pokyn k ozbrojenému povstání v Litomyšli⁴⁰⁴. Čekalo se na pomoc partyzánů, ta však zatím nepřišla. Lidé

³⁹⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 289, Pakosta Oldřich (s Gruntovou Jitkou), *Osvobození území svitavského okresu v květnu 1945*, 1985, s. 4

³⁹⁸ Lilie 1995, roč. 5, č. 9, s. 5 – 6, Pakosta Oldřich, *Poslední dny 2. světové války v Litomyšli*. (K padesátému výročí osvobození českých zemí od nacistické okupace)

³⁹⁹ Lilie 1995, roč. 5, č. 9, s. 5 – 6, Pakosta Oldřich, *Poslední dny 2. světové války v Litomyšli*. (K padesátému výročí osvobození českých zemí od nacistické okupace)

⁴⁰⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 187

⁴⁰¹ Zprávy z muzeí od Trstenické stezky 1970, č. 9, s. 3 – 15, Frajdl Jiří, *Povstání v květnu 1945 kolem Trstenické stezky*

⁴⁰² Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 685, Pavlíček Jan, *Litomyšl v letech 1945 – 1948* (magisterská diplomová práce na FF MÚ Brno, 2005), s. 34

⁴⁰³ Lilie 1995, roč. 5, č. 9, s. 5 – 6, Pakosta Oldřich, *Poslední dny 2. světové války v Litomyšli*. (K padesátému výročí osvobození českých zemí od nacistické okupace)

⁴⁰⁴ Plášek Rudolf, *Litomyšl*, in: *Bojující a vítězné Svitavsko*, Svitavy 1965, s. 59 - 60

se stávali netrpělivými, například pekař Vlasák sebral německému vojákovu pušku. Zástupce podzemního hnutí Rejman vyzval v místním rozhlase občany k zachování klidu a k vyčkání dalších pokynů⁴⁰⁵. V nedaleké Cerekvici nad Loučnou totiž stačil jediný pokus o vyjednávání s Němci na to, aby tři občané byli na místě popraveni a 16 až 20 dalších bylo odvečeno do Vysokého Mýta. Moravanský se nakonec rozhodl, že se nebude s Němci vyjednávat vůbec, bál se okamžitých represálií⁴⁰⁶. Jednotky wehrmachtu začaly vyklízet litomyšlské náměstí a přitom zahájily střelbu do vyvěšených československých vlajek i po prchajících osobách. Tři občané byli zraněni, a to student Svatý, Jan Křepelka a četnický strážmistr a bývalý italský legionář Karel Buryška, jenž později zemřel⁴⁰⁷.

V neděli 6. května vládl ve městě poměrně klid. Byl přerušován pouze kolonami německých vojenských vozidel projíždějícími oběma směry náměstím.

Od rána 7. května proudily městem další kolony. V jednom z vozidel pravděpodobně seděl i velitel první tankové armády Georg Weiterhausen⁴⁰⁸. Tam, kde Němci narazili na odpor, vynutili si průchod násilím. Kolem čtvrté hodiny odpolední se podařilo Litomyšlanům v rádiu zachytit radostnou zprávu - Rusům se zdařilo průlom a nelze je již zadržet. Nad litomyšlským zámekem se objevila veliká mračna černého dýmu. Němci tam zapálili svoji vojenskou techniku, aby nepadla do rukou Rusů. Lepkavým kouřem se očadila a poškodila sgrafita na zámecké kapli. Štábní kapitán Moravanský využil situace a pod hrozbou útoku partyzánů dosáhl toho, že se německé vojenské hlídky z města stáhly⁴⁰⁹. Německá armáda prchala na západ a doufala v americké zajetí. Prchali i němečtí civilisté a čeští kolaboranti. Dne 7. května konala se též v Litomyšli schůze dosud ilegálního Okresního národního výboru. Náladu obyvatelstva kazily jen smutné zprávy z Prahy o bombardování Staroměstské radnice⁴¹⁰. Ještě ten den kolem 23. hodiny viděli náhodní pozorovatelé před konšelským mlýnem skupinu německých důstojníků, jímž velitel předčítal nějakou písemnost. Tu potom zmuchlal a zahodil. Vojáci začali odhazovat zbraně a strhávat si distinkce. Ráno byla na místě hromada zbraní a jiných věcí⁴¹¹.

Také ve středu 9. května Němci zběsile prchali, všechny ulice byly ucpány vozidly a panoval strašlivý zmatek, neboť Rusové jim byli již v patách. Kolem poledne se v Litomyšli objevilo první

⁴⁰⁵ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 188

⁴⁰⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 190

⁴⁰⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 685, Pavlíček Jan, *Litomyšl v letech 1945 – 1948* (magisterská diplomová práce na FF MÚ Brno, 2005), s. 35

⁴⁰⁸ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 386

⁴⁰⁹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 197

⁴¹⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 200

⁴¹¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 748, Jiruše Jirí, *Památník obětem válek 1914 – 1918 a 1939 – 1945 v Litomyšli* (bakalářská diplomová práce na FF U Hradec Králové, 2011), s. 149

průzkumné vozidlo Rudé armády. Před požární zbrojnicí v Litomyšli se místním hasičům podařilo odzbrojit posádky tří tanků zbraní SS. Němci se dali odzbrojit v domněnání, že před nimi stojí řádní příslušníci Rudé armády⁴¹². Kolem 14. hodiny přijely na litomyšlské náměstí první sovětské tanky. Před budovou nové radnice přivítal velitel města nadporučík Svoboda velitele prvních jednotek Rudé armády. Odpověděl mu sovětský poručík těmito slovy: „*Přicházíme vás osvobodit, ale nebudeme zasahovat do vašich vnitřních věcí. Ať žije maršál Stalin, ať žije prezident Beneš!*“⁴¹³ Posádky tanků byly bouřlivě, s dojetím a upřímným nadšením přivítány. Lidé tehdy věřili, že jim přinášejí skutečné osvobození a svítání na lepší časy. Ještě téhož dne se v Litomyšli měla konat velická slavnost, avšak její konání bylo odloženo, neboť v okolí města se stále pohybovaly zbytky oddílů SS⁴¹⁴.

Ještě téhož dne vydal Místní národní výbor v Litomyšli památnou vyhlášku: „*Občané a občanky! Hodina osvobození nadešla!*“⁴¹⁵ Rovněž bylo vylepeno nařízení o konfiskaci majetku Němců, kolaborantů a zrádců⁴¹⁶.

Do bouřlivého ruchu a oslav však přišlo volání o pomoc z Vysokého Mýta, kde se Němci dopouštěli ještě posledních násilností. Kapitán Moravanský tam vyslal pomoc a upozornil i ruské jednotky. Hlídky byly také rozeslány do bývalých německých obcí, které byly od roku 1938 přičleněny do sudetského území Říše. Toho večera se zase poprvé po dlouhých letech války v ulicích Litomyšle svítilo⁴¹⁷.

Národní slavnost k osvobození se konala 10. května 1945 před budovou radnice, slavnostní řeč přednesl předseda ONV dr. Josef Šperl. Poté pokračoval průvod s množstvím národních krojů ke Smetanovu pomníku, kde pěvecký spolek Vlastimil zazpíval Smetanovo Věno. Průvod pak pokračoval na Záhrad' k Buřvalce, kde si lidé připomněli památku Aloise Jiráska. Odtud se šlo na Šantovo náměstí, kde shromáždění skončilo svoláním slávy spojencům. Po celou dobu slavnosti stříleli ruští vojáci do vzduchu barevné rakety⁴¹⁸.

V následujících dnech městem projížděly útvary armád 4. ukrajinského frontu, které směřovaly na Prahu. Spolu s nimi projela Litomyšlí také 1. československá samostatná tanková brigáda. Docházelo ovšem i k opakovaným pokusům posledních zbytků německých vojsk probít se

⁴¹² Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl 2009, s. 386

⁴¹³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 203

⁴¹⁴ Lilie 1995, roč. 5, č. 9, s. 5 – 6, Pakosta Oldřich, *Poslední dny 2. světové války v Litomyšli*. (K padesátému výročí osvobození českých zemí od nacistické okupace)

⁴¹⁵ Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Vyhláška Místního národního výboru v Litomyšli ze dne 9. května 1945*

⁴¹⁶ Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Nařízení Místního národního výboru v Litomyšli o konfiskaci majetku*

⁴¹⁷ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 207

⁴¹⁸ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 208

na západ. Při bojích s těmito Němci v okolních vesnicích a městech padlo také několik sovětských vojáků, příslušníků revolučních gard a Národní stráže bezpečnosti. Na hřbitově v Litomyšli bylo pohřbeno sedm rudoarmějců. Na Litomyšlsku a Vysokomýtsku bylo zajato na 600 německých vojáků a skoro 80 vlasovců, revoluční garda v Litomyšli zajistila asi 800 Němců a Čechů, kteří byli podezřelí z kolaborace.⁴¹⁹

První jednotky Rudé armády, které přišly do Litomyšle, byly z elitních útvarů - kázeňské problémy s nimi prakticky nebyly. Když však přibývalo týlových jednotek a také přišly jednotky 2. ukrajinského frontu do města, nastaly potíže. Oslavující vojáci notně posilněni alkoholem násilně vnikali do bytů, zcizovali hodinky, šperky, ložní prádlo, oděvy, potraviny aj⁴²⁰. Přibýlo krádeží a také znásilnění žen. Ani rybolov ruských vojáků s pomocí granátů v řece Loučné se nesetkal s pochopením u obyvatel⁴²¹. Další zálibou ruských vojáků ve městě byl sběr hodinek a jízdních kol. Vedení národních výborů se snažilo případy řešit jednáním s prezidentskou kanceláří a také s veliteli útvarů NKVD. Na druhou stranu je ovšem třeba zmínit dobrosrdečný a vřelý vztah vojáků k českým dětem. Jednotky Rudé armády opustily Litomyšl někdy počátkem června a začaly se stahovat do vlasti⁴²².

Válka v Evropě skončila a začalo se s vysilujícím a bolestivým sčítáním lidských ztrát. Výjimkou nebyla ani Litomyšl. Historik města Milan Skřivánek uvádí, že si válka v Litomyšli vyžádala kromě desítek židovských občanů také 57 obětí⁴²³. Přesné číslo dokonce i s konkrétními jmény obětí dokázal vybadat historik a ředitel archivu v Litomyšli Oldřich Pakosta, jenž stanovil počet obětí (včetně židovských) na 164⁴²⁴.

České země svými oběťmi na životech přispěly také k porážce nacismu a radovaly se ze znovu nabyté svobody a demokracie. Kdyby jen bývaly věděly, že tato radost jim vydrží pouhé tři roky, než se k moci dostane opět totalitní zřízení...!

⁴¹⁹ Lilie 1995, roč. 5, č. 9, s. 5 – 6, Pakosta Oldřich, *Poslední dny 2. světové války v Litomyšli.* (K padesátému výročí osvobození českých zemí od nacistické okupace)

⁴²⁰ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 685, Pavlíček Jan, *Litomyšl v letech 1945 – 1948* (magisterská diplomová práce na FF MÚ Brno, 2005), s. 48

⁴²¹ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28, s. 210

⁴²² Lilie 1995, roč. 5, č. 9, s. 5 – 6, Pakosta Oldřich, *Poslední dny 2. světové války v Litomyšli.* (K padesátému výročí osvobození českých zemí od nacistické okupace)

⁴²³ Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009, s. 387

⁴²⁴ Pakosta Oldřich, *Válečné pomníky a památníky, vojenské hroby a náhrobky v Litomyšli*, Litomyšl, 2013, s. 21

ZÁVĚR

Ve své bakalářské práci jsem zpracovala téma druhé světové války na území Litomyšlska. Shromáždila jsem zlomky vzpomínek, osudů a zážitků obyvatel tak, aby ukázaly celkovou skutečnost života za války na určitém území, což v této práci znamená na území politického a soudního okresu Litomyšl. Aby byl dovršen celkový ucelený přehled a pochopeny všechny souvislosti, není časové rozmezí práce přesně ohraničeno začátkem a koncem druhé světové války, ale částečně se dotýká i období první a druhé republiky.

Snažila jsem se nalézt co nejvíce pramenů a informačních zdrojů, z nichž jsem vycházela. Pátrala jsem ve Státním okresním archívu Svitavy se sídlem v Litomyšli, Regionálním muzeu v Litomyšli, v řadě knihoven, a to nejen v rámci svitavského okresu, kde žiji, ale i mimo Svitavsko, využila jsem například služeb vědecké knihovny v Hradci Králové. Vybrala jsem relevantní dokumenty a vzpomínky z archívu své vlastní rodiny, které nebyly nikdy a nikde dosud zveřejněny. Z mého pohledu je důležité, že se jedná o dokumenty a informace nejenom obecně známé, ale podařilo se mi shromáždit i soubor těch, které nejsou příliš známé a zlomek z nich dokonce není ani probádán odborníky. Zároveň se ukázalo, že některé části uschovaných materiálů nejsou dosud podrobněji zpracovány. Tím se ostatně také netajili ani ti, s nimiž jsem procházela zdroje a čerpala od nich vědomosti, to znamená pracovníci litomyšlského regionálního muzea nebo Státního okresního archívu Svitavy se sídlem v Litomyšli. Jsem si vědoma skutečnosti, že právě podrobnější zpracování některých materiálů, které bude dlouhodobé a časově bezpochyby náročné, přinese další detailnější poznání protektorátní doby v Litomyšli a na Litomyšlsku. Že tyto nové poznatky značně překonají mou práci. Současný stav židovského hřbitova v Lánech na okraji Litomyšle jsem poznala při návštěvě tohoto místa. Osobně jsem navštívila i několik míst, které zmiňuji v kapitole Odboj, abych lépe pochopila využití terénu a místních zdrojů při odbojové činnosti partyzánů. Pokusila jsem se využít zlomků vzpomínek mých prarodičů ze strany otcovy, kteří sice nezanechali vzpomínky na dobu protektorátní a dobu těsně před ní v ucelené podobě písemné, ale některé jejich vzpomínky, povídání a poznámky zaznamenal můj otec v závěru minulého století ve formě drobných statí.

Moje bakalářská práce se pokusila téma druhé světové války na Litomyšlsku více probádat, shromáždít co nejvíce údajů, vrhnout na téma světlo z více úhlů, zároveň přinést co nejvíce nových poznatků. Je ale více než zřejmé, že téma zůstává nadále otevřené dalším badatelům.

Další přínos své práce vidím ve shromáždění mnoha materiálů, údajů a zdrojů, z nichž některé nebyly dosud příliš známé nebo citované. Jejich soubor může být pochopitelně za nějaký čas daleko rozsáhlejší a jistě i kvalitnější, a to činnostmi a pracemi jiných autorů.

Využití této práce se nabízí při besedách, přednáškách, ale hlavně jako začátek badatelské činnosti těch autorů, kteří budou mít v úmyslu podrobněji se ponořit do dlouhodobé práce s dosud nezveřejněnými nebo objevenými materiály z popisované doby, aby dokázali novými podrobnostmi upřesnit a vytvořit pro veřejnost konkrétnější obraz pojednávaných roků.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny:

- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 59, *Politické a hospodářské důsledky okupace na Litomyšlsku*
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, fond Lochman Jaroslav, inv. č. 118, *Politické a hospodářské důsledky fašizace na Litomyšlsku*
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 419, Kučera Josef, *Český fašismus na Litomyšlsku*. (Příspěvek ke studiu politických poměrů Litomyšlska v předmnichovské ČSR), 1989
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 696, Ludvíková Miroslava, *Židovské osídlení města Litomyšle* (magisterská diplomová práce na FF UP Olomouc, 2006)
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 348, Plášek Rudolf, *Odboj na okrese Litomyšl v době okupace*
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 289, Pakosta Oldřich (s Gruntovou Jitkou), *Osvobození území svitavského okresu v květnu 1945*, 1985
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 748, Jiruše Jiří, *Památník obětem válek 1914 – 1918 a 1939 – 1945 v Litomyšli* (bakalářská diplomová práce na FF U Hradec Králové, 2011)
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 610, Novotný František, *Odbojová činnost na Litomyšlsku* (vzpomínky)
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 175, Gloser Jaroslav, *Partyzánské hnutí na Poličsku a Litomyšlsku* (diplomová práce na Ped F U Hradec Králové, 1974)
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, sbírka vědeckých a literárních rukopisů, R 685, Pavlíček Jan, *Litomyšl v letech 1945 – 1948* (magisterská diplomová práce na FF MÚ Brno, 2005)
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 27
- Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšl, SOkA Svitavy, mezifondový soubor kronik, *Pamětní kniha města Litomyšle*, KR 28
- Regionální muzeum v Litomyšl, karton 1939 – 1945, *Opis resoluce*

- Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Narřízení Rady města Litomyšle o přijetí německých vojsk*
- Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Opis nařízení občanům o vyvěšení říšskoněmeckých vlajek*
- Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Vyhláška Místního národního výboru v Litomyšli ze dne 9. května 1945*
- Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Narřízení Místního národního výboru v Litomyšli o konfiskaci majetku*
- Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Dopis Národní obce fašistické správní komisi města Litomyšl, 19.7.1941*
- Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Vyhláška na základě § 3 vládního nařízení č. 29/1940, vydala knihtiskárna Josefa Dostála v Litomyšli*
- Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945, *Hurych Josef, Několik repatriantských vzpomínek, Říkovice*
- Rodinný archív, *vzpomínky pamětníka Konička Josefa, nar. 18. 1. 1914 (dědeček autorky)*

Periodika:

- Lilie 1995, roč. 5, č. 9, s. 5 – 6, Pakosta Oldřich, *Poslední dny 2. světové války v Litomyšli.* (K padesátému výročí osvobození českých zemí od nacistické okupace)
- Lilie 1992, roč. 2, č. 13, s. 2, Sobotka Miroslav, *50 let od Heydrichiády v Litomyšli*
- Lilie 1997, roč. VII, č. 11, s. 3, Sobotka Miroslav., *Litomyšl – červen 1942* (průběh heydrichiády v Litomyšli)
- Lilie X, 2000, č. 5, s. 10, Pakosta Oldřich., *Památce občanů Litomyšlska bojujících v jednotkách Royal Air Force proti nacismu*
- Lilie. Zpravodaj města Litomyšle XXIV, 2014, č. 5, s. 9, Pakosta Oldřich, *Zapomenutý litomyšlský rodák, štábní kapitán MUDr. Miroslav Novák*
- Lilie. Zpravodaj města Litomyšle XXIV, 2014, č. 3, s. 20, Pakosta Oldřich, *70 let od útěku spojeneckých letců ze zajateckého tábora Stalag Luft III*
- Lilie. Zpravodaj města Litomyšle XXV, 2015, č. 4, s. 10, Pakosta Oldřich, *Účastník protektorátního odboje štábní kapitán Jan Moravanský*
- TRS 1995, roč. 4, č.6, s. 5, Pakosta Oldřich, *Litomyšlané v boji proti nacismu. (K účasti litomyšlských občanů v československých jednotkách ve Velké Británii)*

- TRS 1995, roč. 4, č. 10, s. 4, Šperl Jaroslav, *Vzpomínky na Litomyšl. (Bývalý kanadský válečný zajatec Max Dobson vzpomíná na průchod městem koncem 2. světové války)*
- TRS XXIII, 27. 2. 2014, č. 2, s. 7, Pakosta Oldřich, *Připomínáme si 70. výročí útěku spojeneckých letců ze zajateckého tábora Stalag Luft III*
- TRS XXIII, 24. 4. 2014, č. 4, s. 7, Pakosta Oldřich, *Zapomenutý Litomyšlan štábní kapitán MUDr. Miroslav Novák*
- Zprávy z muzeí od Trstenické stezky 1969, č. 7, s. 41 – 47, *Vzpomínky na ilegální činnost za okupace v Litomyšli. O litomyšlské odbojové skupině ÚVOD.* (Paměti Josefa Kerharta a Josefa Syrovátky)
- Zprávy z muzeí od Trstenické stezky 1970, č. 9, s. 3 – 15, Frajdl Jiří, *Povstání v květnu 1945 kolem Trstenické stezky*

Literatura:

- Rataj Jan, *O autoritativní národní stát*, Praha, 1997
- Nepraš Jaromír, Stryjová Dagmar, *Říkali jí Manka*, Vysoké Mýto – Vyškov, 1986
- Pakosta Oldřich, *Československý letec plukovník in memoriam Bedřich Dvořák (1912 – 1973)*, Litomyšl, 2005
- Jindřich Růžička a kolektiv, *Okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli – průvodce po fondech a sbírkách*, Hradec Králové, 1972
- Nepraš Jaromír, *Litomyšlsko v odboji*, OV Českého svazu protifašistických bojovníků ve Svitavách, 1987
- Pulkrábek Ladislav, *Ilegální činnost KSČ na Litomyšlsku*, in: *Bojující a vítězné Svitavsko*, Svitavy, 1965, s. 8 – 13.
- Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009
- Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: *Okres Svitavy a protifašistický odboj*, Svitavy 1985
- Nepraš Jaromír, *Smrtí boj nekončí*, Svitavy : Okresní muzeum, 1990
- Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985
- Borovička Michael, *Kolaboranti 1939 – 1945*, Praha a Litomyšl, 2007
- Pejčoch Ivo, *Fašismus v českých zemích*, Praha, 2011
- *Zmizelí sousedé*. Sborník vzpomínek na litomyšlské Židy sebraných žáky Základní školy Zámecká, Litomyšl, 2003
- Gregorovič Miroslav, *Kapitoly o českém fašismu*, Praha, 1995
- Charbuský Miloš, Kmoníček Josef, *Život v zatmění*, Hradec Králové, 1980

- Butler Rubert, *Hitlerova mladá garda – dějiny Hitlerjugend*, Praha, 1997
- Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Velké dějiny zemí koruny české XV.b.* Praha-Litomyšl, 2007
- Gebhart Jan – Kuklík Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha, 1996
- Bc. Nezdařil Petr, *Propaganda a mládež za protektorátu: Kuratorium a strategie působení na mládež prostřednictvím časopisů*, Diplomová práce, FF UK Praha, 2009
- Kolektiv autorů, *Dějiny zemí koruny české II.*, Praha a Litomyšl, 2003
- Mgr. Eisenhammer Miroslav, *Nucené nasazení studentů středních škol v období okupace*, Disertační práce, FF UK Praha, 2013
- Pasák Tomáš, *Pod ochranou říše*, Praha, 1998
- Jan a Jan Kuklíkovi, *Dějepis pro gymnázia a střední školy - nejnovější dějiny*, Praha, 2005
- Tomášek Dušan, Robert Kvaček, *Generál šel na smrt*, Praha, 2007
- Růžicková Renáta a Langová Alžběta, *Stopy Židů v Pardubickém kraji*, Sezemice, 2006
- Klímeček Antonín a Hofman Petr, *Vítěz, který prohrál – generál Radola Gajda*, Praha a Litomyšl, 1995
- Pasák Tomáš, *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*, Praha, 1999
- Pasák Tomáš, *Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace*, In Memoriam Zdeňka Fialy z pomocných věd historických. Praha 1978, s. 242
- Tichý František, *Protifašistický odboj za druhé světové války na Litomyšlsku*, in: Okres Svitavy a protifašistický odboj, Svitavy, 1985, s. 33 – 42
- Gloser Jaroslav, *Partyzánské hnutí na Svitavsku*, Svitavy, 1975
- Plášek Rudolf, *Litomyšl*, in: Bojující a vítězné Svitavsko, Svitavy, 1965, s. 59 – 60
- Pakosta Oldřich, *Válečné pomníky a památníky, vojenské hroby a náhrobky v Litomyšli*, Litomyšl, 2013

Internetové zdroje:

- cs.wikipedia.org
- ceskenarodnilisty.cz

Obrazová příloha:

1. Příjezd německé armády na litomyšlské náměstí
2. Wehrmacht na litomyšlském náměstí
3. Wehrmacht na litomyšlském náměstí
4. Německá armáda na litomyšlském zámku
5. Německá armáda na litomyšlském zámku
6. Německá armáda na litomyšlském zámku
7. Vyhláška z roku 1939 v Litomyšli najímající pracovní síly pro práci do Německa
8. Vyhláška stanného soudu v Praze oznamující zastřelení 4 osob, mezi nimi i Litomyšlanů
9. Partyzánský oddíl Stalin
10. Viktor Alexejevič Osipov – velitel partyzánského oddílu Stalin
11. Lístek na mléko
12. Lístek na cukr
13. Lístek na tabák
14. Lístky na brambory
15. Pohlednice Josefa Koníčka z roku 1943, nasazené na nucené práce v Německu
16. Dopis Josefa Koníčka z roku 1944, nasazeného na nucené práce v Německu
17. Protitankový zátaras u pošty v Litomyšli
18. Příjezd Rudé armády do Litomyše

Obrazová příloha:

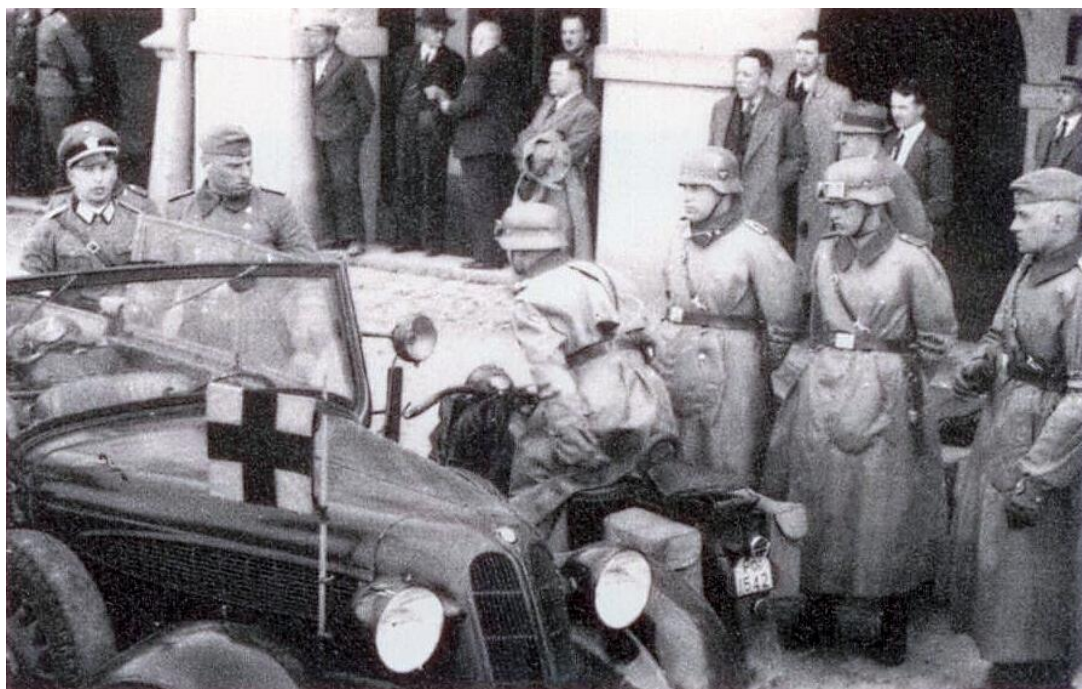
Obrázek 1

Příjezd německé armády na litomyšlské náměstí
(Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009)

Obrázek 2

Wehrmacht na litomyšlském náměstí
(Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009)

Obrázek 3

Wehrmacht na litomyšlském náměstí
(Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009)

Obrázek 4

Německá armáda na litomyšlském zámku
(Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009)

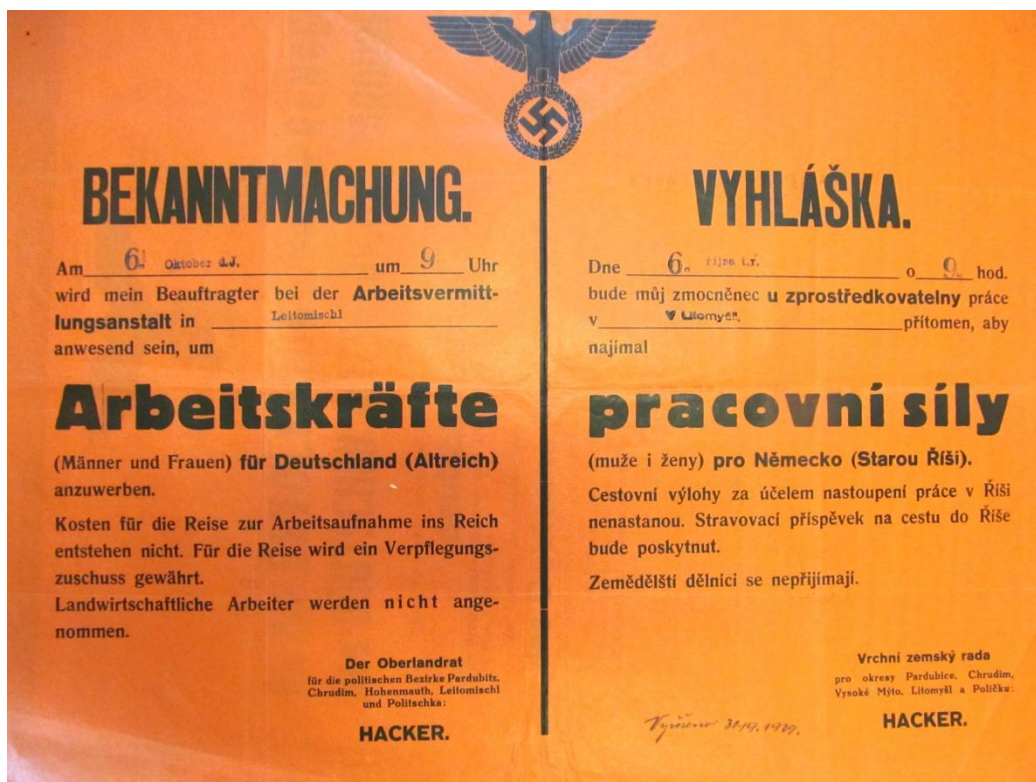
Obrázek 5

Německá armáda na litomyšlském zámku
(Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009)

Obrázek 6

Německá armáda na litomyšlském zámku
(Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009)

Obrázek 7

Vyhláška z roku 1939 v Litomyšli najímající pracovní síly pro práci do Německa (Regionální muzeum v Litomyšl, karton 1939 – 1945)

Obrázek 8

Vyhláška stanného soudu v Praze oznamující zastřelení 4 osob, mezi nimi i Litomyšlanů (Regionální muzeum v Litomyšl, karton 1939 – 1945)

Obrázek 9

Partyzánský oddíl Stalin
(Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985)

Obrázek 10

Viktor Alexejevič Osipov – velitel partyzánského oddílu Stalin
(Nepraš Jaromír, *Partyzánský oddíl Stalin*, Dolní Újezd, 1985)

Potravinové lístky používané v Litomyšli:

Obrázek 11

Lístek na mléko
(Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945)

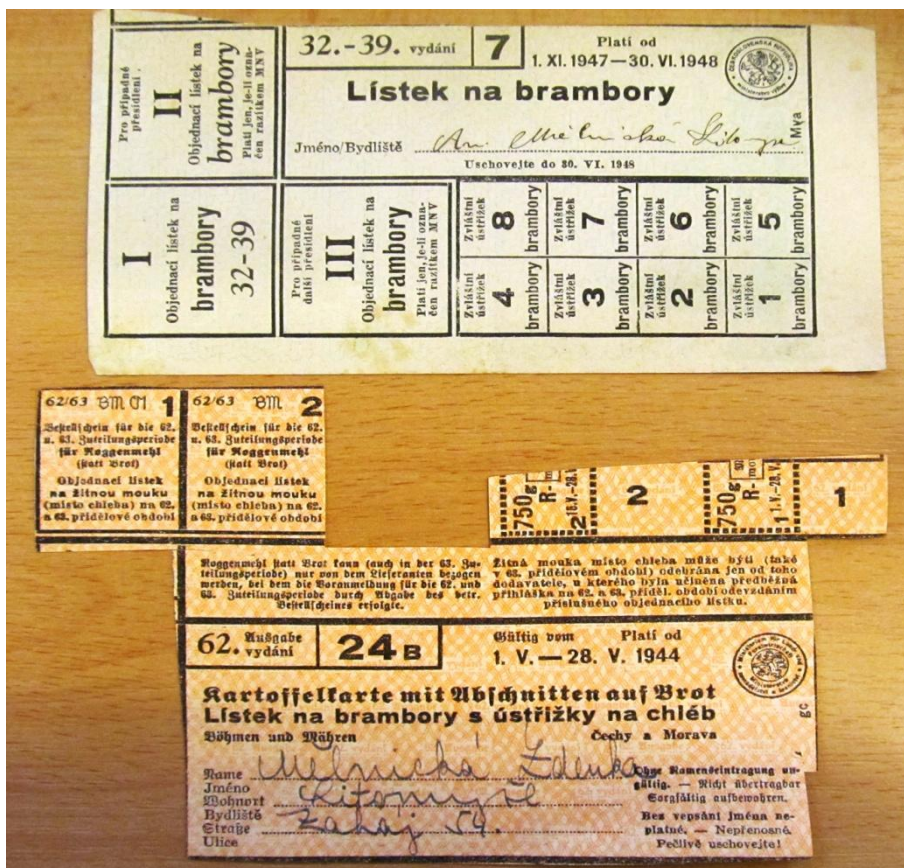
Obrázek 12

Lístek na cukr
(Regionální muzeum v Litomyšli, karton 1939 – 1945)

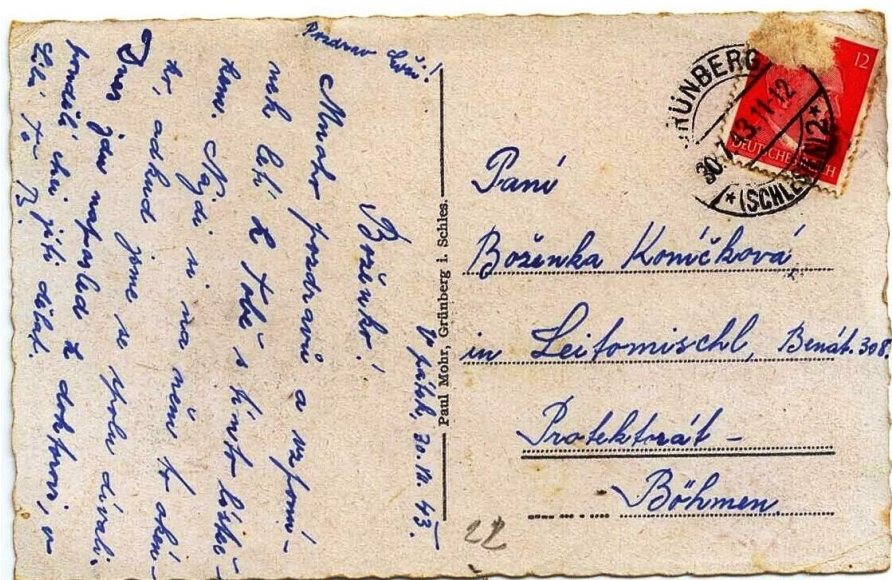
Obrázek 13

Lístek na tabák
(Regionální muzeum v Litomyšl, karton 1939 – 1945)

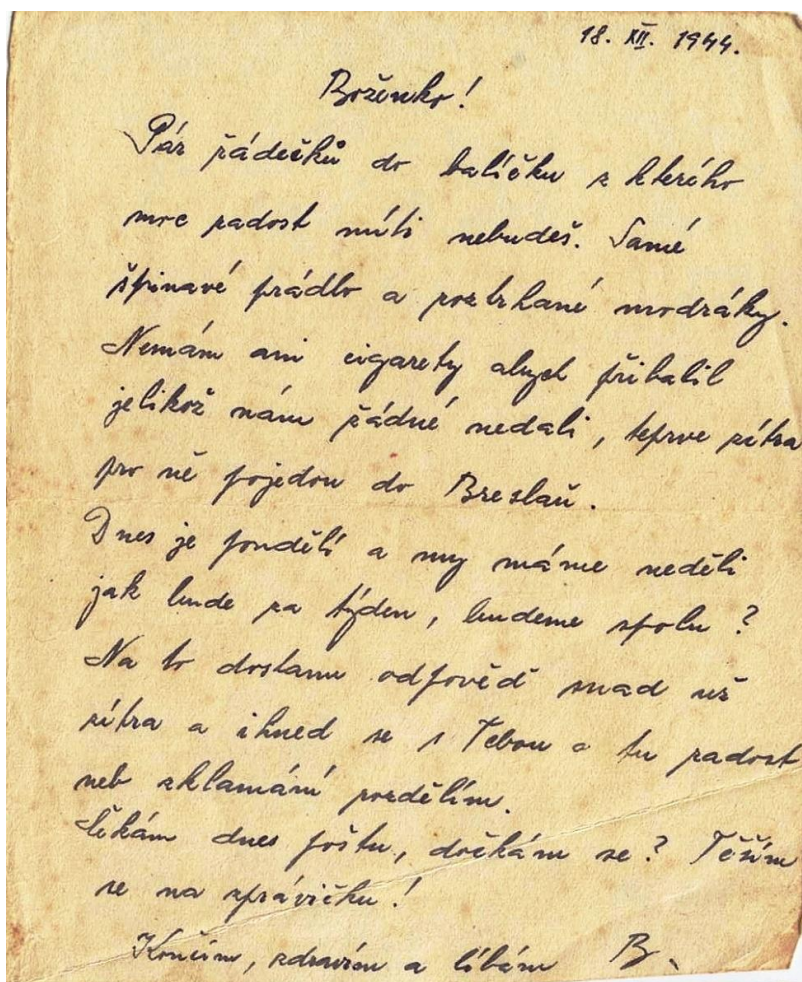
Obrázek 14

Lístky na brambory
(Regionální muzeum v Litomyšl, karton 1939 – 1945)

Obrázek 15

Pohlednice Josefa Konička z roku 1943, nasazeného na nucené práce v Německu (Rodinný archiv, vzpomínky pamětníka Konička Josefa, nar. 18. 1. 1914 (dědeček autorky))

Obrázek 16

Dopis Josefa Konička z roku 1944, nasazeného na nucené práce v Německu (Rodinný archiv, vzpomínky pamětníka Konička Josefa, nar. 18. 1. 1914 (dědeček autorky))

Obrázek 17

Protitankový zátaras u pošty v Litomyšli
(Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009)

Obrázek 18

Příjezd Rudé armády do Litomyšle
(Skřivánek Milan, *Litomyšl 1259 – 2009 město kultury a vzdělávání*, Litomyšl, 2009)